

ISSN (PRINT) 2413-1865
ISSN (ONLINE) 2663-2772
DOI 10.32999/KSU2413-1865

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
(м. Івано-Франківськ)

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

COLLECTION OF RESEARCH PAPERS

«PEDAGOGICAL SCIENCES»

Випуск 104

*Присвячено 106-й річниці від дня заснування
Херсонського державного університету й 1-й річниці
деокупації частини Херсонщини*

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Пермінова Людмила Аркадійвна – кандидатка педагогічних наук, професорка, Херсонський державний університет, Україна

Заступники головного редактора:

Петухова Любов Євгенівна – докторка педагогічних наук, професорка, Херсонський державний університет, Україна;

Слюсаренко Ніна Віталіївна – докторка педагогічних наук, професорка, Херсонський державний університет, Україна

Відповідальний секретар:

Гончаренко Тетяна Леонідівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, Херсонський державний університет, Україна

Технічний секретар:

Блах Валерія Сергіївна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, Херсонський державний університет, Україна

Члени редакційної колегії:

Андрієвський Борис Макійович – доктор педагогічних наук, професор, Херсонський державний університет, Україна;

Бондаренко Ольга Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент, Криворізький державний педагогічний університет, Україна;

Вінник Максим Олександрович – кандидат педагогічних наук, доцент, Херсонський державний університет, Україна;

Воропай Наталія Анатоліївна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, Херсонський державний університет, Україна;

Глухов Іван Геннадійович – кандидат педагогічних наук, доцент, Херсонський державний університет, Україна;

Гнедкова Ольга Олександрівна – кандидатка педагогічних наук, Херсонський державний університет, Україна;

Голінська Тетяна Миколаївна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, Херсонський державний університет, Україна;

Зорочкіна Тетяна Сергіївна – докторка педагогічних наук, професорка, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, Україна;

Князян Маріанна Олексіївна – докторка педагогічних наук, професорка, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова, Україна;

Коваль Людмила Вікторівна – докторка педагогічних наук, професорка, Бердянський державний педагогічний університет, Україна;

Ковшар Олена Вікторівна – докторка педагогічних наук, професорка, Криворізький державний педагогічний університет, Україна;

Молнар Тетяна Іванівна – докторка педагогічних наук, доцентка, Мукачівський державний університет, Україна;

Мухаммет Демірбілек – доктор наук, магістр наук, Столейман Демірель Університет, Туреччина;

Нагрибельна Інна Анатоліївна – докторка педагогічних наук, професорка, Херсонська державна морська академія, Україна;

Носко Юлія Миколаївна – докторка педагогічних наук, професорка, Національний університет «Чернігівський колегіум імені Тараса Григоровича Шевченка», Україна;

Омельчук Сергій Аркадійович – доктор педагогічних наук, професор, Херсонський державний університет, Україна;

Пахомова Олена Володимирівна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Україна;

Саган Олена Валеріївна – кандидатка педагогічних наук, доцентка, Херсонський державний університет, Україна;

Співаковський Олександр Володимирович – доктор педагогічних наук, професор, Херсонський державний університет, Україна;

Суріна Ірина – докторка соціологічних наук, професорка, Поморська Академія, м. Слупськ, Польща;

Тесленко Валентин Вікторович – доктор педагогічних наук, професор, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», Україна;

Хоруужа Людмила Леонідівна – докторка педагогічних наук, професорка, Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна;

Чайка Володимир Мирославович – доктор педагогічних наук, професор, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна;

Чичук Антоніна Петрівна – докторка педагогічних наук, професорка, Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II, Україна;

Шевцов Андрій Гаррієвич – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Україна

Збірник наукових праць «Педагогічні науки» є фаховим виданням (категорія «Б») на підставі Наказу МОН України № 886 від 02.07.2020 року (додаток № 4) з педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціальностями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями)).

Журнал включено до наукометричної бази даних Index Copernicus (Республіка Польща)

Затверджено відповідно до рішення вченої ради Херсонського державного університету (протокол від 21.12.2023 р. № 9)

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації – серія КВ № 23957-13797ПР
від 26.04.2019 р. видане Міністерством юстиції України

Офіційний сайт видання: <https://ps.journal.kspu.edu>

© Херсонський державний університет, 2023
© Оформлення «Видавничий дім «Гельветика», 2023

ЗМІСТ

СЕКЦІЯ 1 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

- Зуброва О. А. КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД
У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ.....5

СЕКЦІЯ 2 ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

- Здір Д. Р. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ
ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ.....10
- Фоміна І. С. ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЇ ПРИХИЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДУ
ВИХОВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ПРАКТИЦІ.....16

СЕКЦІЯ 3 ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

- Башкір О. І., Золотухіна С. Т., Бі Юнь. РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ
У СПІЛКУВАННІ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....22
- Іванченко Є. А., Шагова О. Ю., Дедков О. В. РЕЗУЛЬТАТИ ПІЛОТАЖНОГО
ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНЬОГО ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....29
- Літкіова О. І. ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ
СУДНОВИХ МЕХАНІКІВ ЧЕРЕЗ ПИСЬМОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ
У ПРОЦЕСІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ.....37
- Муращенко О. В. ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ
МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ.....43

СЕКЦІЯ 4 СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

- Бабенко О. М., Вольченко Я. О. МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХІМІЇ.....50
- Саган О. В., Пермінова Л. А. ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ УЧИТЕЛЯ
ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО
ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ.....55
- Chudakova V. P., Niyazmetova I., Nurdavlatova S., Djuraeva U. THE PRACTICE
OF ORGANIZING RESEARCH ON THE BASIS OF PSYCHOLOGICAL
AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF THE PROFESSIONAL GROWTH
OF FUTURE TEACHERS.....61

CONTENTS

SECTION 1

THEORY AND PRACTICE OF TEACHING

Zubrova O. A. COGNITIVE AND COMMUNICATIVE APPROACH IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' TRAINING.....	5
---	----------

SECTION 2

THEORY AND PRACTICE OF UPBRINGING

Zdir D. R. PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE WORLDVIEW POSITION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE PROCESS OF THEIR SOCIALIZATION.....	10
Fomina I. S. FEATURES OF THE PSYCHOLOGY OF COMMITMENT IN EUROPEAN EDUCATIONAL PRACTICE.....	16

SECTION 3

THEORY AND METHODOLOGY OF VOCATIONAL EDUCATION

Bashkir O. I., Zolotukhina S. T., Bi Yun. THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE COMMUNICATION OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS.....	22
Ivanchenko Ye. A., Shahova O. Yu., Diedkov O. V. THE RESULTS OF THE AVIATION STUDY OF THE FORMATION MATHEMATICAL COMPETENCE OF THE FUTURE OFFICER OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE.....	29
Litikova O. I. FOSTERING CRITICAL THINKING OF FUTURE MARINE ENGINEERS THROUGH THE WRITING ACTIVITY IN PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TRAINING.....	37
Murashchenko O. V. INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL.....	43

SECTION 4

MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Babenko O. M., Volchenko Ya. O. METHODOICAL SYSTEM OF FORMATION FUTURE CHEMISTRY TEACHER'S CRITICAL THINKING.....	50
Sagan O. V., Perminova L. A. TRANSFORMATION OF PRIMARY CLASS TEACHER FUNCTIONS IN THE CONDITIONS OF MIXED AND DISTANCE EDUCATION.....	55
Chudakova V. P., Niyazmetova I., Nurdavlatova S., Djuraeva U. THE PRACTICE OF ORGANIZING RESEARCH ON THE BASIS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF THE PROFESSIONAL GROWTH OF FUTURE TEACHERS.....	61

СЕКЦІЯ 1. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА НАВЧАННЯ

УДК 37.091.12.011.3-051:81'243]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-1>**КОГНІТИВНО-КОМУНІКАТИВНИЙ ПІДХІД
У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ**

Зуброва Ольга Андріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри англійської філології та світової літератури
імені професора Олега Мішукова

Херсонський державний університет

zubrova@i.ua

orcid.org/0000-0001-6235-5227

Мета статті полягає в розкритті особливостей використання комунікативно-когнітивного підходу у процесі мовної освіти майбутніх учителів англійської мови в закладах вищої освіти. **Методи.** Під час роботи над дослідженням використано теоретичні методи аналізу наукової літератури, синтезу основних положень, а також емпіричні методи спостереження за освітнім процесом, порівняльного аналізу, інтерпретації й узагальнення отриманої інформації. **Результати.** Основою когнітивно-комунікативного підходу є моделювання реальних ситуацій спілкування у процесі навчання іноземної мови, активізація пізнавальних потреб студента, урахування його індивідуального когнітивного стилю та вибір, виходячи із цього, індивідуальних стратегій навчання. Даний підхід акцентує роль студента як активного учасника освітнього процесу, який орієнтується в обсязі навчального матеріалу та свідомо обирає навчальну стратегію. Когнітивно-комунікативний підхід ґрунтується на міждисциплінарному та культурологічному принципах побудови навчального процесу. Міждисциплінарний принцип передбачає залучення в освітній процес знань, технологій, інструментарію інших наук і навчальних дисциплін, а культурологічний – надає можливість вивчати іноземну мову в контексті культури країн, рідних для носіїв цієї мови.

Когнітивно-комунікативний підхід є ефективним у формуванні як лексичної, так і граматичної компетенції студентів, з акцентом на свідомому використанні студентами знань із рідної мови та беручи до уваги когнітивні закономірності процесу формування лексичних і граматичних навичок. Даний підхід ґрунтується на врахуванні когнітивного стилю студента – індивідуального способу переробки інформації, який включає три компоненти: когнітивний (знання), афективний (почуття) та поведінковий (учинки). Від когнітивного стилю залежить вибір стратегій навчання, які розподіляються на чотири основні типи: стратегії запам'ятовування, когнітивні, компенсаційні й емотивні стратегії.

За когнітивно-комунікативного підходу етап уведення нових лексичних або граматичних зразків відрізняється від традиційного та включає декілька логічно пов'язаних фаз: пред'явлення нових мовних одиниць у контексті, їх свідоме осмислення та вбудовування в концептосферу іншомовної особистості студента. На етапі закріплення лексичних і граматичних одиниць запропоновані студентам вправи мають максимально відтворювати умови реального спілкування та відповідати когнітивно-комунікативній парадигмі навчання англійської мови. Вправи мають добиратися за такими критеріями: чітким і реалістичним контекстом, реалістичним використанням мови, персоналізацією матеріалу, завдання мають виступати засобом досягнення комунікативної мети та відпрацьовувати інтегровані мовленнєві навички. **Висновки.** Вибір когнітивно-комунікативного підходу в навчанні майбутніх учителів іноземної мови дозволяє сформувати іншомовну комунікативну компетентність студентів і активізувати їхні пізнавальні потреби шляхом урахування когнітивного стилю та підбору індивідуальних стратегій навчання.

Ключові слова: когнітивний стиль, стратегії навчання, лексична та граматична компетенція.

COGNITIVE AND COMMUNICATIVE APPROACH IN FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS' TRAINING

Zubrova Olha Andriivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of English Philology and World Literature
named after Professor Oleh Mishukov

Kherson State University

zubrova@i.ua

orcid.org/0000-0001-6235-5227

Purpose. The article aims to describe the distinctive aspects of employing the communicative and cognitive approach in the language education of prospective English teachers in higher education institutions. **Methods.** In our research, we use theoretical methods, including analysis and the synthesis, and empirical methods such as educational process observations, comparative analysis, information interpretation, and generalization. **Results.** The cognitive and communicative approach focuses on modelling authentic communication scenarios during foreign language teaching, activating students' mental requirements, considering their cognitive styles, and tailoring individualized learning strategies. This approach underscores the active role of students in the educational process as they navigate the educational material and consciously select appropriate learning strategies. The cognitive and communicative approach is grounded in interdisciplinary and cultural educational principles.

The cognitive and communicative approach effectively cultivates students' lexical and grammatical competence, emphasizing the conscious application of their native language knowledge while considering mental patterns in the development of language skills. It places significant emphasis on students' cognitive styles, encompassing three key components: cognitive (knowledge), affective (emotions), and behavioural (actions). Learning strategies based on these cognitive styles categorize into four primary types: memorization strategies, cognitive strategies, compensatory strategies, and emotional strategies.

In the cognitive and communicative approach, the phase for introducing new lexical and grammatical structures deviates from the traditional method, encompassing several logically connected stages. These include presenting new language elements within context, ensuring the student's conscious comprehension, and integrating them into the student's foreign language conceptual sphere. When consolidating lexical and grammatical elements, the exercises offered to students should closely replicate real-life communication conditions, aligning with the cognitive and communicative framework for English language instruction. The selection of exercises should adhere to specific criteria, including a clear and realistic context, authentic language usage, material personalization, and the function of tasks as instruments for achieving communicative goals while practicing comprehensive language skills. **Conclusions.** The adoption of the cognitive and communicative approach in the training of future foreign language teachers facilitates the development of students' foreign language communicative competence. It also activates their mental needs by considering individual cognitive styles and learning strategies choices.

Key words: *cognitive style, learning strategies, lexical and grammatical competence.*

Вступ. Україна нині рухається шляхом інтеграції в Європейський освітній простір, що вимагає особливої уваги до вивчення іноземних мов, зокрема англійської як мови інтернаціонального спілкування. Питання про підвищення ефективності навчання англійської мови в закладах загальної середньої освіти нерозривно пов'язане із проблемою якості підготовки майбутніх учителів іноземної мови. Саме тому є нагальна потреба в залученні ефективних підходів, значне місце серед яких посідає когнітивно-комунікативний, до мовної освіти майбутніх учителів, що реалізуватиметься у двох проєкціях: по-перше, у підготовці більш кваліфікованих фахівців, а по-друге, у перспективі підвищення якості навчання учнів ЗЗСО іноземної мови.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Когнітивно-комунікативний підхід розробляється на стику педагогіки та психології в ракурсі навчання як рідної, так і іноземної

мови, висвітлюється у працях українських і зарубіжних учених. D. Newby описує основи залучення когнітивно-комунікативного підходу до практики навчання англійської мови (Newby, 2015), М. Петнилюк, А. Нікітіна й О. Горошкіна висвітлюють проблеми когнітивного підходу в навчанні української мови, наголошують на його ефективності (Петнилюк та ін., 2003), О. Вовк, Н. Годованець, Н. Марченко й інші з'ясовують зміст і сутність поняття комунікативно-когнітивної компетентності студентів філологічних спеціальностей, акцентуючи на перспективах його залучення до навчання іноземних мов студентів-філологів (Вовк, 2013; Годованець, 2016; Марченко, 2011). Психологічні основи когнітивно-комунікативного підходу висвітлено у працях С. Бондар (Бондар, 2003), R. Ryding, S. Rayner (Ryding, Rayner, 1998), R. Oxford (Oxford, 1990).

Мета статті полягає в розкритті особливостей залучення комунікативно-когнітив-

ного підходу до процесу мовної освіти майбутніх учителів англійської мови в закладах вищої освіти.

Методи дослідження. У процесі наукового пошуку залучено теоретичні методи аналізу методичної та психологічної літератури, синтезу теоретичних положень з метою формулювання основоположних понять; а також емпіричні методи спостереження за освітнім процесом, порівняльного аналізу, інтерпретації й узагальнення отриманої інформації.

Результати. Підготовка майбутніх учителів іноземної мови має відповідати вимогам сучасного суспільства. Викладачі мають усвідомлювати, що підходи до навчання, які застосовуються ними в закладі вищої освіти, буде пізніше перенесено випускниками до закладів загальної середньої освіти, де вони працюватимуть. Саме тому вибір підходів до навчання майбутніх учителів іноземної мови є відповідальним кроком.

Когнітивно-комунікативний підхід у навчанні мови є результатом вдалого поєднання двох провідних підходів, кожен із яких має високий потенціал і широкі можливості для досягнення поставлених цілей навчання. Основою комунікативного підходу в навчанні іноземної мови є навчання під час мовленнєвої діяльності, для чого в освітньому середовищі здійснюється моделювання реальних ситуацій спілкування. Особливістю ж когнітивного підходу виступає активізація у процесі навчання пізнавальних потреб студента, урахування його індивідуального когнітивного стилю та вибір індивідуальних стратегій навчання. Даний підхід акцентує роль студента як активного учасника освітнього процесу, який цілком орієнтується в обсязі навчального матеріалу (для цього силабуси дисциплін і навчально-методичні матеріали мають бути представлені у вільному доступі) та свідомо обирає стратегію навчання з урахуванням специфіки матеріалу й етапу навчання. Результати спостереження за процесом навчання іноземної мови в закладах вищої освіти свідчать про необхідність урахування специфіки лінгвістичних і психолінгвістичних явищ, індивідуального підходу до студентів, міждисциплінарного та культурологічного принципів побудови заняття.

Міждисциплінарний принцип дозволяє розширити бачення перспектив, які відкриваються під час вивчення окремої дисципліни, шляхом залучення в освітній процес знань, технологій, інструментарію інших наук і навчальних дисциплін. Так, для підвищення ефективності практичних занять з англійської мови можна вдаватися до використання психологічних тактик і стра-

тегій, які допоможуть у засвоєнні нового матеріалу. Також можна залучати студентів до викладання фрагментів заняття, активізувати таким чином їхні знання з методики викладання іноземної мови й автоматизувати навички викладання. Культурологічний принцип відіграє не менш важливу роль, поєднує у свідомості студента іноземну мову та культуру та надає можливість вивчати іноземну мову в контексті іноземної культури.

Когнітивно-комунікативний підхід вдало розкриває свій потенціал у формуванні як лексичної, так і граматичної компетенції студентів. Характерною особливістю когнітивно-комунікативного підходу в навчанні лексики та граматики іноземної мови є свідоме використання студентами граматичних і лексичних знань із рідної мови й організація роботи на занятті з урахуванням когнітивних закономірностей процесу формування лексичних і граматичних навичок.

Добір оптимальних пізнавальних стратегій дозволяє студентам досягти самостійності в навчанні, завдяки якій рецептивні та продуктивні лексичні та граматичні навички формуються значно ефективніше (Марченко, 2011). Важливо розуміти, що студент виступає суб'єктом освітнього процесу, бере в ньому активну участь, водночас когнітивний аспект навчальної діяльності студента передбачає залучення категорій знання, мислення та розуміння. Залучення когнітивної складової частини до сучасної методики навчання іноземних мов є досить обґрунтованим, оскільки саме когнітивні процеси пізнання виявляють суть ментальної (інтелектуально-емоційної) діяльності студента. На перший план висуваються принципи свідомого навчання, тобто не передача знань від викладача до студентів, а створення умов, за яких у здобувачів освіти виникає потреба у спілкуванні іноземною мовою та самовираженні. Викладач водночас забезпечує студентів граматично та лексично правильними зразками іноземної мови, надає допомогу в їх аналізі та структуруванні, а також добирає різноманітні види діяльності, що відповідають когнітивним потребам студентів. Важлива також і рефлексія, викладач надає студентам можливість оцінити власні успіхи в навчанні та сконцентруватися на тому, чого ще треба досягти.

У рамках дослідження когнітивно-комунікативного підходу видається необхідним розглянути поняття «когнітивний стиль». Так, С. Бондар під когнітивним стилем розуміє «індивідуальний спосіб особистості переробки інформації, вони пов'язані з регулятивною сферою особистості, зі способами сприймання, мислення, діяльності та являють собою своєрідну систему переваг у вирішенні

пізнавальних завдань, особливо в ситуаціях невизначеності». Дослідниця доводить важливість урахування когнітивного стилю учня у процесі роботи з іншомовними текстами, оскільки він впливає як на швидкість читання, так і на індивідуальні особливості переробки інформації (опанування когнітивних операцій читання або прийомів взаємодії з іншомовним текстом (Бондар, 2003)).

Р. Райдінг і С. Рейнер наголошують на трикомпонентній структурі когнітивного стилю:

- знання (когнітивний компонент);
- почуття (афективний компонент);
- учинки (поведінковий компонент).

Зазначені компоненти когнітивного стилю учня напряму впливають на формування його особистісного індивідуального стилю навчання, який є поєднанням когнітивного стилю зі стратегією навчання (Ryding, Rayner, 1998).

Психологічні дослідження вищезгаданих учених надають розуміння того, що в рамках когнітивно-комунікативного підходу навчання іноземної мови роль викладача полягає у двох ключових аспектах: по-перше, у тому, щоб урахувати індивідуальні особливості кожного студента, по-друге, у тому, щоб запропонувати йому адекватну стратегію навчання.

Р. Оксфорд (Oxford, 1990) описує основні стратегії навчання, які, на її думку, є основою когнітивного підходу до мовної освіти:

1. Першу групу становлять стратегії запам'ятовування:

- поєднання нового мовного матеріалу з відомим;
- використання нових лексичних одиниць у мовленні;
- поєднання звучання лексичної одиниці з її зображенням;
- поєднання слова з уявною ситуацією;
- використання рими для запам'ятовування нових слів;
- використання різного роду карток для запам'ятовування нових слів.

2. Друга група складається з когнітивних стратегій, пов'язаних із тим, як учні одержують, засвоюють і використовують нову інформацію:

- фонетичне тренування іншомовних звуків;
- промовляння або записування нового мовного матеріалу та мовленнєвих зразків;
- використання знайомих слів у різних контекстах;
- продукування іншомовного мовлення, уживаючись у роль іноземців;
- ініціювання або підтримання бесіди іноземною мовою.

3. До третьої групи віднесено компенсаційні стратегії, які дозволяють компенсувати прогалини в мовних знаннях:

- вгадування значень незнайомих слів;

– використання паралінгвістичних засобів спілкування (наприклад, міміки та жестів);

- читання без словника, здогадуючись про значення невідомих слів із контексту;
- використання синонімів і антонімів лексичних одиниць, синонімічних граматичних конструкцій.

4. До четвертої групи віднесено емотивні стратегії:

- висловлення емоцій і почуттів студентами для зняття стресу;
- висловлення емоцій і почуттів студентами та викладачем для взаємної психологічної підтримки.

Рис. 1. Стратегії навчання за Р. Оксфордом

Вибір і поєднання вищезазначених стратегій залежать від індивідуальних психологічних і когнітивних особливостей студента та здійснюються ним особисто з допомогою викладача.

Робота над лексичним і граматичним матеріалом на занятті з дисциплін «Практика усного та писемного мовлення» та «Практична граматики» має бути побудована з урахуванням основних методичних принципів: комунікативної спрямованості, взаємопов'язаного опанування всіх видів мовленнєвої діяльності, провідної ролі вправ і врахування рідної мови. Варто зазначити, що когнітивно спрямоване навчання передбачає повсякчасний порівняльний аналіз лексичних і граматичних зразків рідної й іноземної мов, для чого можна використовувати графічне представлення матеріалу, таблиці або концептуальні метафори.

Етапи введення нових лексичних або граматичних зразків за когнітивно-комунікативного підходу різняться від традиційно прийнятого в методиці триступеневого PPP (Presentation – Practice – Production (уведення матеріалу – виконання вправ – використання нових зразків у мовленні)). Когнітивна складова частина вимагає розширення етапу введення нового матеріалу та його розподілення на декілька взаємопов'язаних фаз: пред'явлення нових мов-

них зразків у контексті, свідоме осмислення нових зразків студентами та вбудовування нових мовленнєвих зразків у концептосферу іншомовної особистості студента.

Етап закріплення лексичних і граматичних зразків включає вправи, які мають максимально відтворювати умови реального спілкування та відповідати когнітивно-комунікативній парадигмі навчання англійської мови. Критеріями для відбору вправ можуть слугувати характеристики, запропоновані Д. Ньюбі (Newby, 2015):

– чіткий і реалістичний контекст (лексичні та граматичні зразки виникають із реальної ситуації комунікації та вивчаються в контексті тематики ситуативного спілкування, передбаченої програмою);

– реалістичне використання мови (граматика – це спілкування, а не математика);

– персоналізація (учні пов'язують нові лексичні та граматичні одиниці зі своїми знаннями, ідеями, досвідом);

– завдання є засобом досягнення визначеної комунікативної мети;

– завдання дозволяє відпрацьовувати інтегровані навички.

Висновки. Вибір когнітивно-комунікативного підходу в навчанні майбутніх учителів іноземної мови видається натепер оптимальним рішенням, оскільки дозволяє не лише сформувати іншомовну комунікативну компетентність, а й активізувати пізнавальні потреби студента шляхом урахування його когнітивного стилю та залучення до освітнього процесу індивідуальних стратегій навчання. Характерними ознаками даного підходу є розширення етапу введення нових мовленнєвих зразків завдяки акцентуванню фази їх осмислення та концептуалізації. Основним критерієм для добору вправ є їхня відповідність умовам реальної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар С. Психологічні особливості читання тексту іноземною мовою студентами з різним когнітивним стилем : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М.П. Драгоманова, 2003. 25 с.
2. Вовк О. Комунікативно-когнітивна компетентність студентів-філологів: нова освітня парадигма. Черкаси : видавець Ю.А. Чабаненко, 2013. 500 с.
3. Годованець Н., Леган В. Когнітивно-комунікативний підхід при навчанні іноземної мови. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: «Педагогіка. соціальна робота». 2016. Випуск 1 (38). С. 94–96. URL: <http://surl.li/gnmpo> (дата звернення: 20.10.2023).
4. Марченко Н. Комунікативно-когнітивний підхід до навчання майбутніх учителів німецької мови на базі англійської. *Освіта регіону: Політологія. Психологія. Комунікації* / гол. ред. В. Бебик. Київ : Вид-во Університету «Україна», 2011. № 2. С. 143–147. URL: https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_

[vidannya/Osvita_regionu/osvita_regioniv_2_2011.pdf](https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_regionu/osvita_regioniv_2_2011.pdf) (дата звернення: 20.10.2023).

5. Концепція когнітивної методики навчання української мови / М. Пентиліук та ін. *Дивослово*. 2004. № 8. С. 5–9.

6. Newby D. The role of theory in pedagogical grammar: A Cognitive and Communicative approach. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. 2015. № 1 (2). P. 13–34. DOI: <https://doi.org/10.32601/ejal.460614>.

7. Oxford R. *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston : Heinle & Heinle, 1990. 368 p.

8. Ryding R., Rayner S. *Cognitive Styles and Learning Strategies*. London : David Fulton Publishers Ltd., 1998. 224 p.

REFERENCES

1. Bondar, S. (2003). *Psyhkholohichni osoblyvosti chytannia tekstu inozemnoiu movoiu studentamy z riznym kohnityvnym stylem* [Psychological features of reading the text by foreign language students with different cognitive styles]: *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv : National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov [in Ukrainian].
2. Vovk, O. (2013). *Komunikatyvno-kohnityvna kompetentnist studentiv-filolohiv: nova osvithnia paradyhma* [Communicative and cognitive competence of philology students: a new educational paradigm]. Cherkasy : Vydavets Chabanenko Yu.A. [in Ukrainian].
3. Hodovanets, N., & Lehan, V. (2016). *Kohnityvno-komunikatyvnyi pidkhid pry navchanni inozemnoi movy*. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu*. Seriiia "Pedahohika. sotsialna robota" – *Scientific bulletin of Uzhhorod University*. Series "Pedagogy. Social work". 1 (38), 94–96. Retrieved from <http://surl.li/gnmpo> [in Ukrainian].
4. Marchenko, N. (2011). *Komunikatyvno-kohnityvnyi pidkhid do navchannia maibutnix uchyteliv nimetskoi movy na bazi anhliiskoi* [A communicative and cognitive approach to training future teachers of the German language on the basis of English]. *Osvita rehionu: Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii – Education of the region: Political science. Psychology. Communications* / V. Bebyk (Ed.). Kyiv : Vyd-vo Universytetu "Ukraina". 2, 143–147. Retrieved from https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Electronni_naukovi_vidannya/Osvita_regionu/osvita_regioniv_2_2011.pdf [in Ukrainian].
5. Pentyliuk, M., Nikitina, A., & Horoshkina, O. (2004). *Kontseptsiiia kohnityvnoi metodyky navchannia ukrainskoi movy* [The concept of cognitive methods of teaching the Ukrainian language]. *Dyvoslovo – A miraculous word*. 8, 5–9 [in Ukrainian].
6. Newby, D. (2015). The role of theory in pedagogical grammar: A Cognitive and Communicative approach. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*. 1 (2), 13–34. <https://doi.org/10.32601/ejal.460614>.
7. Oxford, R. (1990). *Language Learning Strategies: What Every Teacher Should Know*. Boston : Heinle & Heinle.
8. Ryding, R., & Rayner, S. (1998). *Cognitive Styles and Learning Strategies*. London : David Fulton Publishers Ltd.

*Стаття надійшла до редакції 29.11.2023.
The article was received 29 November 2023.*

СЕКЦІЯ 2. ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИХОВАННЯ

УДК 373.2+316.61]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-2>**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДНОЇ ПОЗИЦІЇ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ У ПРОЦЕСІ ЇХ СОЦІАЛІЗАЦІЇ**

Здір Дарина Русланівна,
викладач кафедри початкової освіти

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

zdir.daryna@vu.cdu.edu.ua
orcid.org/0009-0009-4715-7025

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці педагогічних умов формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації. Для досягнення визначеної мети використано такі методи дослідження: вивчення й аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури, законодавчих документів, анкетування, опитування, спостереження, педагогічний експеримент, що включав констатувальний, формувальний і контрольний етапи, методи математичної статистики. **Результати.** Розглянуто особливості формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації. Визначено критерії та рівні сформованості світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку: когнітивний, мотиваційно-ціннісний, поведінковий. Підбрано діагностичний інструментарій для встановлення рівнів сформованості світоглядної позиції старших дошкільників. Конкретизовано сутність і зміст поняття «педагогічні умови», обґрунтовано педагогічні умови формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації: використання засобів народознавства, оскільки елементи національної культури та народних традицій є одними з основних предметів досягнення навколишньої дійсності дітьми старшого дошкільного віку; цілеспрямована та системна робота з дітьми старшого дошкільного віку, що сприяє послідовному формуванню світоглядних позицій у дітей; застосування проблемно-пошукових ситуацій і пізнавальних ігор у роботі з дітьми, які спонукають їх активно мислити та вирішувати завдання. Здійснено експериментальне дослідження ефективності визначених педагогічних умов шляхом і реалізації системи роботи, що передбачала проведення занять, бесід, розгляд проблемно-пошукових ситуацій. **Висновки.** Результати проведеного експериментального дослідження підтверджують, що реалізація в закладах дошкільної освіти визначених і теоретично обґрунтованих педагогічних умов, зокрема використання засобів народознавства, застосування проблемно-пошукових ситуацій і пізнавальних ігор у роботі з дітьми, цілеспрямована та системна робота з дітьми дошкільного віку, безпосередньо сприяє підвищенню ефективності процесу формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації.

Ключові слова: *світогляд, світоглядна позиція, дошкільники, старші дошкільники, педагогічні умови, критерії сформованості світоглядної позиції, заклади дошкільної освіти.*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF THE WORLDVIEW POSITION OF PRESCHOOL CHILDREN IN THE PROCESS OF THEIR SOCIALIZATION

Zdir Daryna Ruslanivna,
Lecturer at the Department of Elementary Education
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

zdir.daryna@vu.cdu.edu.ua
orcid.org/0009-0009-4715-7025

The **purpose** of the articles the theoretical substantiation and experimental verification of pedagogical conditions for the formation of the worldview position of older preschool children in the process of their socialization. To achieve the defined goal, research methods were used: study and analysis of psychological-pedagogical and scientific-methodical literature, questioning, observations, pedagogical experiment, methods of mathematical statistics. **Results.** Peculiarities of the formation of the worldview position of older preschool children are considered. The criteria and levels of formation of the worldview position of older preschool children are determined: cognitive, motivational-value, behavioral. Selected diagnostic methods for establishing the levels of formation of older preschoolers. The essence and content of the concept of “pedagogical conditions”

is specified, the pedagogical conditions for the formation of the worldview position of older preschool children in the process of their socialization are substantiated: the use of ethnographic tools, since the elements of national culture and folk traditions are one of the main subjects of understanding the surrounding reality by older preschool children; purposeful and systematic work with children of older preschool age, which contributes to the consistent formation of worldview positions in children; the use of problem-searching situations and cognitive games in working with children, which encourage children to actively think and solve problems. An experimental study of the effectiveness of the effectiveness of certain pedagogical conditions was carried out through the implementation of the work system, which involved conducting classes, discussions, and solving problem-searching situations. **Conclusions.** It is proved that the implementation of defined and theoretically grounded pedagogical conditions, in particular the use of ethnographic tools, the use of problem-solving situations and cognitive games in working with children, purposeful and systematic work with preschool children, contributes to increasing the effectiveness of the process of forming the worldview position of older preschool children in the process their socialization.

Key words: *worldview, worldview position, preschoolers, older preschoolers, pedagogical conditions, criteria for formation of worldview position, preschool education institutions.*

Вступ. Дошкільний вік загалом і старший дошкільний вік зокрема є періодом активного формування особистості дитини. У цей час закладаються основи для розвитку цінностей, переконань, моральних норм і стандартів поведінки, дитина знайомиться з навколишнім світом, вчиться взаємодіяти з іншими. Із приходом у заклад дошкільної освіти активізується соціалізація дитини – процес засвоєння соціальних норм, цінностей, способів поведінки. У процесі соціалізації, під впливом сім'ї та закладу дошкільної освіти відбувається формування світоглядної позиції дитини старшого дошкільного віку. Вона визначає її ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, до суспільства. Сформована світоглядна позиція допомагає людині орієнтуватися в житті, ухвалювати правильні рішення, будувати гармонійні стосунки з іншими людьми. Сучасний світ є складним і багатограним, він постійно змінюється, у ньому виникають нові цінності й ідеали. Тому важливо, щоб дитина з раннього віку отримувала правильні уявлення про світ, у неї формувалася стійка світоглядна позиція, яка допоможе їй вдало адаптуватися до сучасного суспільства. Ефективність формування світоглядної позиції старших дошкільників у закладах дошкільної освіти залежить від педагогічних умов освітнього процесу.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити педагогічні умови формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації.

Основні **завдання** дослідження:

1. Визначити критерії, показники, рівні сформованості світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку.

2. Обґрунтувати педагогічні умови формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку.

3. Впровадити й експериментально перевірити ефективність педагогічних умов

формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Проблемі формування світоглядної позиції присвячено низку наукових праць, проте значна частина вчених розглядали загальні теоретичні аспекти формування світоглядної позиції: Т. К. Окушко, Ю. О. Хайрулліна, Л. В. Шелестова, О. В. Безпалько, Ж. В. Петрочко, К. І. Чорна, О. В. Пащенко, О. В. Касьянова. Щодо дітей дошкільного віку, то науковці переважно розглядають особливості формування світорозуміння (О. О. Сокуренько, С. В. Совгіра) та світобачення (А. М. Жданько, І. Р. Кіндрат, О. Л. Кононко, З. П. Плохій) дошкільників тощо. Ми розділяємо думку, що світогляд – це форма суспільної свідомості людини, яка включає комплекс переконань, цінностей, узагальнених уявлень і поглядів людини або групи людей на світ, на життя, на природу, суспільство, мораль, етику й інші аспекти. Він визначає спосіб сприйняття дійсності, розуміння цілей і мети життя, оцінку добра та зла, поняття справедливості, ставлення до інших людей і природи. Світоглядна позиція є похідною від поняття «світогляд» і являє собою систему узагальнених уявлень особистості про світ, її місце в ньому та взаємини зі світом (Yakymenko, 2020: 239). Науковці наголошують на важливості формування світоглядної позиції ще з дошкільного віку, проте невизначеними залишаються педагогічні умови, які забезпечать ефективність цього процесу.

Методологія та методи дослідження: вивчення й аналіз психолого-педагогічної та науково-методичної літератури, законодавчих документів анкетування, опитування, спостереження, педагогічний експеримент, методи математичної статистики.

Результати та дискусії. Ефективність формування світоглядної позиції старших дошкільників у процесі соціалізації залежить від низки педагогічних умов.

У словникових джерелах умову описують як «необхідну обставину, яка уможливило здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяє чомусь; правила, які існують або встановлені в тій чи тій діяльності, які забезпечують нормальну роботу чого-небудь» (Бусел, 2009: 1506); чинник, рушійну силу будь-якого процесу, явища; категорію, що відображає відношення предмета до тих чинників, завдяки яким він виникає й існує (Бусел, 2009: 1526).

Педагогічні умови визначаються науковцями як сукупність об'єктивних можливостей змісту навчання, методів, організаційних форм і матеріальних можливостей його здійснення, сприятливе вирішення конкретних завдань, за яких відбувається формування світогляду в дошкільному навчальному закладі. Це система принципів, форм, методів і прийомів, які ефективно впливають на формування світоглядних позицій дітей дошкільного віку (Єжова, 2014; Литвин, 2013; Хриков, 2022).

Отже, педагогічні умови можна розглядати як взаємопов'язану сукупність обставин, заходів і засобів в освітньому процесі, що сприяють успішному формуванню світоглядних позицій старших дошкільників у процесі їх соціалізації.

Нами визначено педагогічні умови формування світоглядних позицій старших дошкільників у процесі їх соціалізації:

1. Використання засобів народознавства у процесі формування світоглядної позиції дошкільників. Елементи національної культури та народних традицій є одними з основних предметів досягнення навколишньої дійсності дітьми дошкільного віку.

Засоби народознавства дозволяють дітям здобувати знання про культуру, традиції, історію свого народу. Це сприяє формуванню національної свідомості, розширює їхні горизонти та сприяє усвідомленню власної приналежності до українського народу. На нашу думку, у сучасних умовах світоглядні позиції дошкільників мають відображати особисті переконання, ставлення та цінності, спрямовані на любов, гордість і відданість власній країні, її історії, культурі та традиціям.

Окрім того, використання засобів народознавства (українські народні казки й оповідки, легенди та бувальщини, прислів'я та приказки тощо) у процесі формування світогляду дозволяє вихователям з легкістю пояснити та привити дітям уявлення про низку моральних норм, про добро та зло, щастя, обов'язок, чесність тощо.

2. Цілеспрямована та системна робота з дітьми старшого дошкільного віку з формування світоглядних позицій. Системний

і цілеспрямований підхід сприяє послідовному формуванню світоглядних позицій у дітей. Кожен етап розвитку та соціалізації дитини є важливим та має певні завдання, що дозволяють дитині усвідомлювати та поглиблювати знання про навколишній світ, моральні норми, цінності.

3. Застосування проблемно-пошукових ситуацій і пізнавальних ігор у роботі з дітьми. Проблемно-пошукові ситуації та пізнавальні ігри спонукають дітей активно мислити та вирішувати завдання. Це сприяє розвитку аналітичних здібностей, критичного мислення та формуванню власних думок і поглядів на навколишній світ.

Для перевірки ефективності визначених педагогічних умов було здійснено педагогічний експеримент, який включав три етапи: констатувальний, формувальний і контрольний.

На констатувальному етапі визначено критерії, показники та рівні сформованості світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку, підібрано діагностичний інструментарій, за допомогою якого здійснено безпосередню діагностику рівнів сформованості світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку на базі закладу дошкільної освіти (ясел-садка) «Лісова казка» с. Мошни Мошнівської сільської ради Черкаського району Черкаської області серед дітей групи старшого дошкільного віку «Чомусики». Дітей групи було поділено на контрольну й експериментальну групи за списком.

Критеріями сформованості світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку визначено такі:

1. Когнітивний критерій, який передбачає наявність у дитини знань і уявлень про себе та навколишній світ, тобто про природу, суспільство, Батьківщину, людину, її місце у світі, усвідомлення старшим дошкільником себе як окремої особистості, із власними думками, почуттями та бажаннями, громадянином держави.

2. Мотиваційно-ціннісний критерій включає в себе інтерес і бажання до пізнання світу, систему цінностей дитини, те, що для неї важливо, як вона цінує життя, здоров'я, сім'ю, друзів, свободу, справедливість, прагне до добра, щастя, успіху тощо.

3. Поведінковий критерій – сукупність дій і вчинків дитини, які свідчать про її розуміння та прийняття цінностей добра, любові, милосердя, справедливості, миру та злагоди (Vidal, 2014).

До кожного критерію сформованості світоглядної позиції старшого дошкільника визначено конкретні показники: знає назви

тварин, рослин, природних явищ, предметів навколишньої дійсності, правильно їх класифікує; усвідомлює себе сином/донькою, вихованцем/вихованкою садочка, громадянином/громадянкою України, називає своє ім'я, імена батьків, адресу та місто проживання, країну, її державні символи та столицю – для когнітивного критерію; виявляє інтерес до вивчення навколишнього світу; розуміє основні цінності людей та цінує життя, здоров'я, сім'ю, друзів, свободу, справедливість – для мотиваційно-ціннісного критерію; допомагає іншим; проявляє доброту, співчуття, милосердя – для поведінкового критерію.

Для діагностики когнітивного критерію нами використано методики «Назви знайомі слова», загальної орієнтації в навколишньому світі, проєктивну техніку дослідження самооцінки методом Лонга – Зіллера «Символічне уявлення Я-образу» й анкету «Я українець/українка». Проєктивну техніку дослідження самооцінки методом Лонга – Зіллера «Символічне уявлення Я-образу» було застосовано з метою визначення самооцінки дошкільників і уявлень про себе, визначення взаємозв'язків з однолітками, проєктивну методику «Незакінчені розповіді» Т. П. Гаврилової – для визначення рівнів поведінкового критерію.

За результатами діагностики встановлено, що високий рівень сформованості світоглядної позиції мають 20% дітей контрольної та 18,20% експериментальної груп, середній рівень мають 60% контрольної групи та 54,50% експериментальної, низький – 20% дітей контрольної групи та 27,30% дітей експериментальної.

Високий рівень сформованості світоглядної позиції передбачав, що діти мають відповідні віку знання про навколишній світ, розуміють його закономірності та взаємозв'язки; усвідомлюють себе як особистість, громадянина, члена сім'ї та суспільства; мають стійку мотивацію до пізнання світу та допомоги іншим, адекватну самооцінку, проявляють доброту, співчуття, милосердя.

Діти, які виявили середній рівень сформованості світоглядної позиції, мають базові знання про навколишній світ, розуміють його основні закономірності; усвідомлюють себе як особистість, громадянина, члена сім'ї та суспільства; мають мотивацію до пізнання світу та допомоги іншим; переважно мають адекватну самооцінку, проявляють доброту, співчуття, милосердя, але іноді можуть бути егоїстичними, грубими, нетерпимими.

Діти з низьким рівнем сформованості світоглядної позиції мають обмежені знання про навколишній світ, не розуміють його

закономірностей і взаємозв'язків; частково усвідомлюють себе як особистість, громадянина, члена сім'ї та суспільства; виявляють завищену чи занижену самооцінку, не мають мотивації до пізнання світу та допомоги іншим; не проявляють доброти, співчуття, милосердя або роблять це дуже рідко, а іноді можуть навіть завдавати шкоди.

На формувальному етапі експериментального дослідження для перевірки ефективності виокремлених педагогічних умов було розроблено та реалізовано систему роботи, що передбачала проведення занять, бесід, розгляд проблемно-пошукових ситуацій. Заняття з формування світоглядної позиції старших дошкільників проводились систематично та регулярно (двічі на тиждень) та були об'єднані у три тематичні блоки: «Я в навколишньому світі», «Я та мої однолітки», «Моя Батьківщина».

Основними методами, які застосовувалися під час занять, були бесіда та дидактична гра. Бесіди проводилися з метою обговорення з дітьми різних тем, пов'язаних із формуванням світоглядної позиції, вони дозволяли дітям висловлювати свої думки та почуття, обмінюватися досвідом. Дидактичні ігри сприяли розвитку пізнавальних здібностей дітей, формуванню в них уявлень про світ, розвитку морально-етичних цінностей.

Також під час проведення занять широко застосовувалися засоби народознавства, як-от народні пісні, казки, легенди, вірші, прислів'я, приказки. Під час одного із занять діти мали пригадати назву та зміст українських народних казок і назвати тих персонажів, які в казках були друзями.

Під час вивчення народних символів України діти знайомилися з українськими народними традиціями, наприклад, як висаджували вербу на городі та біля ставка, криниці, оскільки вважалося, що вона оберігає джерельця та річки від замулювання. Упродовж цього заняття дошкільники вивчали прислів'я та приказки про вербу та калину.

Українському фольклору було присвячене окреме заняття «Скарби українського народу», яке мало на меті розширити та поглибити знання дітей про красу української мови за допомогою усної народної творчості (пісні, казки, заклички, потішки, забавлянки, ігри, загадки, скоромовки, прикмети), занурити їх у світ української народної творчості, формувати в дітей уявлення про народний фольклор, українську мову та літературу, систематизувати їхні знання із цих тем, виховувати почуття патріотизму, національної гордості, любов

до рідної мови.

Для цього впродовж заняття діти подорожували країною українського фольклору, під час кожної зупинки грали в тематичні ігри та виконували дидактичні вправи.

Щоб ознайомити дітей з побутом українців, було обрано формою проведення заняття екскурсію до музею Т. Г. Шевченка в с. Мошни, експозиція якого відображає побут українців XIX ст. Під час екскурсії діти мали змогу ознайомитись з оригінальними меблями XIX ст., автентичною піччю, домашнім посудом, вишитими рушниками й іконами, виробами ткацтва, народними картинами тощо.

Окрім визначених занять, дітям пропонувався разом із батьками вдома розглядати проблемно-пошукові ситуації, які потім обговорювалися на заняттях.

На контрольному етапі експериментального дослідження за тими ж критеріями, показниками та методиками було здійснено повторну діагностику сформованості світоглядної позиції дітей контрольної й експериментальної груп, за результатами якої визначено, що високий рівень сформованості світоглядної позиції мають 45,5% дітей експериментальної групи та 20% контрольної групи, середній рівень мають 54,5% дітей експериментальної групи та 60% контрольної групи, низький рівень мають 20% дітей контрольної групи, а в дітей експериментальної групи низький рівень не спостерігався (таблиця 1).

Висновки. Результати проведеного дослідження підтверджують, що запропонована нами система роботи з урахуванням визначених педагогічних умов щодо формування світоглядної позиції дітей старшого дошкільного віку у процесі їх соціалізації є ефективною. Використання засобів народознавства, застосування проблемно-пошукових ситуацій та пізнавальних ігор у роботі з дітьми, які спонука-

ють дітей активно мислити та вирішувати завдання, цілеспрямована та системна робота з дітьми старшого дошкільного віку, що сприяє послідовному формуванню їх світоглядних позицій, сприяють підвищенню ефективності цього процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел В.Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ : ВТФ-Перун, 2009. 1736 с.
2. Єжова О.О. Сутність організаційно-педагогічних умов педагогічного процесу. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя*. Серія «Психолого-педагогічні науки». 2014. Випуск 3. С. 39–43.
3. Литвин А.В., Мацейко О.В. Методологічні засади поняття «педагогічні умови». *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2013. № 4. С. 43–63.
4. Окушко Т.К. Теоретичні засади формування світоглядної позиції підлітків у дитячому об'єднанні. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : збірник наукових праць. 2010. Випуск 14. Книга I. С. 326–336.
5. Хайрулліна Ю.О. Світоглядна культура особистості: структурно-функціональний аналіз : монографія ; Мін-во освіти і науки, молоді та спорту України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова. Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. 235 с.
6. Хриков Є.М. Педагогічні умови у структурі наукового знання. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького*. Серія «Педагогічні науки». 2022. Випуск № 4. С. 5–10.
7. Особливості формування світоглядної позиції особистості в умовах дитячого об'єднання / Л.В. Шелестова та ін. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6392/> (дата звернення: 02.11.2023).
8. Vidal C. Criteria for Worldview Comparison. *The Beginning and the End*. The Frontiers Collection. Springer, Cham, 2014. DOI: https://doi.org/10.1007/9783-319-05062-1_2.
9. Yakymenko S. Formation of the world view of children aged 5–8 years. *Scientific Journal of Polonia University*. 2020. № 38 (1–1). P. 238–244. DOI: <https://doi.org/10.23856/3832>.

REFERENCES

1. Busel, V.T. (2009). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv : VTF-Perun, 1736 [in Ukrainian].
2. Iezhova, O.O. (2014). Sutnist orhanizatsiino-pedahohichnykh umov pedahohichnoho protsesu [The essence of organizational and pedagogical conditions of the pedagogical process]. *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnoho universytetu im. Mykoly Hoholia. Psykholohopedahohichni nauky* [Scientific notes of the Nizhyn State University named after Mykola Gogol. Psychological and pedagogical sciences]. 3, 39–43 [in Ukrainian].
3. Lytvyn, A.V., Matseiko, O.V. (2013). Metodolohichni zasady poniattia "pedahohichni umovy" [Methodological principles of the concept of "pedagogical conditions"]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity* [Pedagogy

Таблиця 1
Порівняльний аналіз рівнів сформованості світоглядної позиції на констатувальному та контрольному етапах

Рівень	Контрольна група	Експериментальна група
Констатувальний етап		
Низький	20%	27,30%
Середній	60%	54,50%
Високий	20%	18,20%
Контрольний етап		
Низький	20%	0%
Середній	60%	54,50%
Високий	20%	45,50%

and psychology of professional education]. 4, 43–63 [in Ukrainian].

4. Okushko, T.K. (2010). Teoretychni zasady formuvannya svitohliadnoi pozytsii pidlitkiv u dytiachomu obiednanni [Theoretical foundations of the formation of the global position of teenagers in the children's association]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : zbirnyk naukovykh prats [Theoretical and methodological problems of raising children and school youth: a collection of scientific works]*. 14, knyha I, 326–336 [in Ukrainian].

5. Khairullina, Yu.O. (2011). Svitohliadna kultura osobystosti: strukturnofunktsionalnyi analiz : monohrafiia [Personal worldview culture: structural-functional analysis: monograph] ; Min-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Nats. ped. un-t imeni M.P. Drahomanova. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 235 [in Ukrainian].

6. Khrykov, Ye.M. (2011). Pedahohichni umovy v strukturi naukovoho znannia [Pedagogical conditions in the structure of scientific knowledge]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Seriiia "Pedahohichni nauky" [Bulletin of the Cherkasy*

National University named after Bohdan Khmelnytskoho. Series "Pedagogical Sciences"]. 4, 5–10 [in Ukrainian].

7. Shelestova, L.V., Okushko, T.K., Bezpalko, O.V., Petrochko, Zh.V., Chorna, K.I., Pashchenko, O.V., Kasianova, O.V. (2015). Osoblyvosti formuvannia svitohliadnoi pozytsii osobystosti v umovakh dytiachoho obiednannia [Peculiarities of the formation of the svetogliadnoy position of the individual in the conditions of ditiachoho obiednanniya]. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/6392/> [in Ukrainian].

8. Vidal, C. (2014). Criteria for Worldview Comparison. *The Beginning and the End*. The Frontiers Collection. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/9783-319-05062-1_2.

9. Yakymenko, S. (2020). Formation of the world view of children aged 5–8 years. *Scientific Journal of Polonia University*, 38 (1–1), 238–244. <https://doi.org/10.23856/3832>.

*Стаття надійшла до редакції 28.11.2023.
The article was received 28 November 2023.*

УДК 159.923.2+37.011.3]
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-3>

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЇ ПРИХИЛЬНОСТІ ЯК МЕТОДУ ВИХОВАННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ОСВІТНЬО-ВИХОВНІЙ ПРАКТИЦІ

Фоміна Ірина Сергіївна,
кандидатка психологічних наук,
доцентка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені професора Є. Петухова
Херсонський державний університет
IFomina@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-3279-5245

Стаття розкриває основні принципи та підходи психології прихильності в європейській освітній і виховній практиці. Визначено поняття прив'язаності як тісного зв'язку дитини зі значущим дорослим або дорослими, термін уведено Джоуном Боулбі. Наведено основні ідеї німецьких дослідників стосовно теорії прихильності. А саме визначено думку Свена Фукса стосовно впливу на формування особистості дитини навколишньої соціальної та політичної системи. Діти переносять те, що пережили в дитинстві, у своє майбутнє, це стосується травм, страхів, очікувань, стереотипів тощо.

Наведено важливу теорію прихильності доктора Карла Бриша, спеціаліста в галузі дитячої та юнацької психіатрії, і його роботу «Прихильність і психосоматика», де підкреслюється цінність стабільних стосунків з батьками та вихователями як центральний захисний чинник для стабільної імунної душевної системи та тіла.

У статті постає вічне питання стосовно стратегій виховання, а саме: що є найбільш ефективним у розвитку та становленні гармонійно розвиненої особистості дитини – авторитарна модель виховання чи ліберальний стиль із цілковитою свободою дій та інтересів дітей. На це питання натеper чіткої відповіді немає.

Наведено основні види прив'язаності, а саме надійний, уникливий, дезорганізований, тривожно-амбівалентний типи. Спосіб поведінки батьків формує тип прив'язаності. Підкреслено думку про те, що прихильність необхідна для розвитку людини. Наведено основні «три кити», на яких має будуватися родина, щоб у дитини сформувався надійний тип прив'язаності, це: взаємоповага, чіткі правила, принцип поведінки – дорослі заодно.

У заключній частині статті розглянуто основні принципи побудови комфортного й ефективного середовища для дітей в освітньо-виховному контексті: принцип присутності, важливість зорового контакту, принцип віддзеркалення та чутливості, вербальний, емоційний, ресурсно-орієнтований резонанс, принцип готовності допомогти, відновлення однастайності.

Ключові слова: теорія прив'язаності, типи прихильності, взаємоповага, принцип присутності, принцип чутливості.

FEATURES OF THE PSYCHOLOGY OF COMMITMENT IN EUROPEAN EDUCATIONAL PRACTICE

Fomina Iryna Serhiivna,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor at the Department of Pedagogy, Psychology
and Educational Management named after Professor Ye. Petukhov
Kherson State University
IFomina@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-3279-5245

The article reveals the main principles and approaches of attachment psychology in European educational and educational practice. The concept of attachment is defined as a close connection of a child with a significant adult or adults, the term was introduced by John Bowlby. The main ideas of German researchers regarding the theory of attachment are presented. Specifically, the opinion of Sven Fuchs regarding the influence of the surrounding social and political system on the formation of a child's personality is determined. Children carry what they experienced in childhood into their future, this includes injuries, fears, expectations, stereotypes, etc.

The important theory of attachment of Dr. Carl Brisch, a specialist in the field of child and adolescent psychiatry, and his work "Attachment and Psychosomatics" is presented, which emphasizes the value of stable relationships with parents and caregivers as a central protective factor for a stable immune system of the mind and body.

The article raises an eternal question about parenting strategies, namely, what is the most effective in the development and formation of a harmoniously developed child's personality, an authoritarian model of parenting or a liberal style with complete freedom of actions and interests of children. There is currently no clear answer to this question.

The main types of attachment are given, namely reliable, avoidant, disorganized, anxious-ambivalent types. The way parents behave forms a certain type of attachment. The point of view that attachment is necessary for human development is emphasized. The main "three whales" on which a family should be built in order for a child to form a reliable type of attachment are listed, these are: mutual respect, clear rules, the principle of behavior – adults together.

The final part of the article examines the main principles of building a comfortable and effective environment for children in an educational context: the principle of presence, the importance of eye contact, the principle of reflection and sensitivity, verbal, emotional, resource-oriented resonance, the principle of willingness to help, restoration of unanimity.

Key words: attachment theory, types of attachment, mutual respect, principle of presence, principle of sensitivity.

Вступ. Актуальним питанням у всі часи було і буде розуміння того, як правильно навчити дитину розуміти навколишній світ, реагувати на швидкоплинні зміни в його стрімкому розвитку. У європейській освітній практиці, зокрема в Німеччині після публікації першого дослідження PISA (OECD, 1999), головною проблематикою стали шляхи надання дітям базового розуміння основ пізнання світу, математики, фізики, удосконалення мовних функцій раннього віку тощо. Принцип продуктивності виховання та навчання розглядається в даному контексті як основний двигун для розвитку особистості дитини.

Педагоги, батьки, вихователі заряджені ідеєю використання ефективних принципів підвищення розвитку успішності пізнавальної сфери дитини, її морально-особистісної траєкторії. Дитинство завжди було експериментальним майданчиком для основних стратегій розвитку й ефективного виховання. Необхідно зазначити, що протягом історії діти часто ставали об'єктом уявлень дорослих про те, як слід направляти дітей, виховувати, навчати підкорятися нормам і правилам суспільства. Колективістські системи спрямовані на заперечення та придушення їхньої індивідуальності. У минулому їх посилення було першочерговим завданням.

Зараз, у період війни, перед дітьми, батьками та педагогами постають нові складні питання підтримки передусім психічного та фізичного здоров'я, ресурсного балансу, безпеки життєдіяльності, цінності життя. Формування здорової та стабільної психічної діяльності, адекватне відображення навколишнього світу, на основі якого дитина буде формувати свою систему цінностей у подальшому житті, – головне завдання освітньої та виховної практики в умовах нинішнього важкого часу.

Молоде покоління формується на основі наслідування того, що бачать у навколишньому світі, в об'єктивній реальності, яку

відображають через свій суб'єктивний образ. Наскільки для них безпечним, комфортним і розвиненим буде навколишній світ, залежить від дорослих, їхніх уявлень і морально-духовної освіченості.

Аналіз останніх досліджень із проблеми. На мету виховання дітей і методи поводження з ними завжди впливали специфіка та дух часу. Відсутність прихильності та суворість до дітей часто видаються історичною даністю. Відповідно, більш м'які способи поводження з дітьми швидко потрапляють під підозру як примха, як спосіб виховувати егоїстичну дитину, якій можна все.

Як стверджує Свен Функс у своїй роботі «Дитинство політичне! Війни, терор, екстремізм, диктатури та насильство як результат руйнівного досвіду дитинства» (Fuchs, 2019: 14–45), діти постійно формуються під впливом навколишньої соціальної, політичної системи. Вони переносять те, що пережили в дитинстві, у своє майбутнє. Потім мають змогу впливати на своє оточення, коли дорослішають. Яке ставлення вони приймають, якого способу мислення дотримуються, які почуття домінують у них, які питання вони ставлять до себе і до інших: усе це набувається рано, відображається протягом життя, передається іншим поколінням.

Мета статті. Важливим завданням виступає висвітлення основ психології прихильності як ефективного методу розвитку та виховання сильних особистостей, з надійним відчуттям спокою та впевненості.

Головне питання педагогічної практики виховання всебічно розвиненої особистості виражається у здоровому поєднанні ліберальних і авторитарних методів впливу на особистість дитини. Бути авторитарним батьком і прищеплювати правильні міркування та принципи життя, водночас не зруйнувати незалежність, самостійність і активність дитини – часто є найскладнішим випробуванням. З іншого боку, цілковита

самостійність дитини, її непорушна автономія можуть призвести до того, що маленька особистість не знайде сама відповідей на складні життєві питання дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уважаємо необхідним зазначити, що знаходження золоті середини в поєднанні різних методів і стилів виховання в розвитку особистості дитини нині є невирішеною проблемою, особливо в сучасному буденні зі страшними картинами війни та її наслідками. Підтвердженням нашої думки є погляди німецьких науковців стосовно популярності виховних заходів, які мають на меті дисциплінувати дітей і зробити їх незалежними в ранньому віці з метою покращення їхньої успішності. У посібнику для батьків «Похвала дисципліні» (Vueb, 2006/2012: 335–340), стверджують, що ми маємо більшу ймовірність зашкодити своїм дітям ліберальними манерами та любов'ю. Правила й обмеження вважають найважливішою заповіддю.

З іншого боку, турботливі стосунки між батьками й освітянами щодо дітей сприймаються як «надмірний захист». Проте підтримка розвитку дитини має бути спрямована не лише на підвищення її успішності. Натомість стабільний розвиток залежить насамперед від суб'єктивно сприйнятого благополуччя, а це залежить від психічного та фізичного здоров'я, відчуття зв'язку та приналежності, а також від можливості відчувати себе самоефективним і здатним до розвитку. Стабільні стосунки з батьками, вихователями тепер розглядаються як центральний захисний чинник для стабільної імунної душевної системи (Gahleiter, 2019) і тіла (Brisch, 2015). Ці знання допоможуть освітянам, батькам зробити своє повсякденне професійне життя більш орієнтованим на відносини, ніж на дисципліну (Kohler-Saretzki, 2020).

Продовжуючи тему стабільних, довірливих стосунків між батьками та дітьми, що є основою формування сильної особистості, вважаємо необхідним, у цьому контексті, визначити проблему прив'язаності. На беззаперечну цінність теорії прив'язаності вказує її засновник, англійський психіатр і психоаналітик Дж. Боулбі. Науковець зазначає, що завдяки надійному зв'язку прив'язаності дитина може вільно й без страху вивчати й досліджувати навколишній світ (Боулбі, 1969, 2003). За його теорією зв'язок із значущим дорослим або дорослими називається прив'язаністю. Зрозуміло, що чим кращий такий зв'язок, то надійніша прив'язаність.

Прихильність необхідна для розвитку людини. Уже в утробі матері люди зро-

стають у співіснуванні з іншою людиною, з'єднані з пуповиною й оточені материнською утробою. Подальший розвиток відбувається лише у взаємозв'язку, без цього немислиме подальше існування. Після народження люди залишаються залежними від прихильностей, які забезпечують їхнє виживання. Отже, прив'язаність говорить про еволюційну програму, яка генетично дана нам, щоб забезпечити наше існування.

Визначено такі види прив'язаності, як надійний тип, уникливий, дезорганізований, тривожно-амбівалентний типи.

Необхідно зазначити, що спосіб поведінки батьків формує тип прив'язаності. Так, якщо дорослі завжди послідовно реагують на всі сигнали від дитини, помічають усі зміни, бажання, потреби та більшу частину часу присвячують їх задоволенню, формується надійний тип. Буває так, що батьки непослідовно реагують на сигнали від дитини – у результаті буде сформовано амбівалентний тип прив'язаності. Якщо для дитини батьки – це джерело страху та травматичних переживань, формується дезорганізований тип. Для уникливого типу характерно не реагування дорослих на сигнали від малюка, або «зчитування» їх хибно. Коли емоційні реакції дитини ніяк не супроводжуються діями з боку дорослих, у неї не настає розслаблення після сигналізування про потреби.

Грунтуючись на основних правилах, що подаються в доробці UNICEF («Батьківські навички» Підтримка дітей у подоланні стресів) стосовно теорії прив'язаності, зазначимо основні «три кити», на яких повинна будуватися родина, щоб у дитини сформувався надійний тип прив'язаності, це:

Ніби не нові поняття, але дуже складно, щоб ці «кити» були сформовані та налагоджені в кожній родині.

Зупинимося на кожному з аспектів окремо. Якщо ми говоримо про взаємоповагу, то дитина – це скарб для дорослих, треба поважати її інтереси. Говорити з нею, як з рівним собі. Вивчати дитину, виховувати не її, а себе. Власний приклад – найбільш дохідливий посібник для того, щоб дитина привласнила цей досвід, навички, дії, думки тощо. Розмірковуючи про спорт і примушуючи дитину йти на тренування, мотивуючи її до нових досягнень, важливо мотивувати себе. Залишити пляшку пива та піти разом на стадіон за новими зверненнями й успіхами. Це найскладніше для батьків, але найефективніше у становленні та розвитку дитини, її впевненості в собі, довіри до світу.

Без чітких правил також не можна обійтися коли ми говоримо про надійний тип прихильності. Правила – це ті чіткі кордони, що не повинні змінюватися залежно від часу, настрою, інтересів. Дитина іноді не розуміє, чому сьогодні це можна робити, а на завтра за це можуть покарати. Правила повинні бути однаковими для всіх. І найголовніше, коли дорослі дотримуються однієї стратегії, визначеної одним із батьків. Інший дорослий не може скасувати це правило або обіцянку, навіть якщо вона йому дуже не подобається.

Поведінка прихильності – це природне визнання дитиною відповідальності та сили дорослого, його лідерських якостей. У такій поведінці дитина приймає асиметричну констеляцію стосунків: вона вважає дорослих зрілішими, досвідченішими та сильнішими за себе. Тому дитина почуває себе емоційно захищеною у стосунках з дорослими. Безумовно, кожна дитина принципово зацікавлена в хороших стосунках з дорослими (Scherwath, 2021: 31).

Уважаємо необхідним зазначити погляд німецького дослідника прихильності Карла Хайнца Бріша, який пояснював: «Страх зіпсувати дитину є типово німецьким. Коли ми проводимо курси для батьків, ми знову і знову помічаємо, що німецькі батьки дуже стурбовані тим, щоб виховувати своїх дітей так, щоб вони терпіли розчарування в ранньому віці. Такого ставлення не побачиш ні в Італії, ні в Азії, ні в Південній Америці, де ніхто не замислюється про те, чи балують вони свою дитину. Але тут ми бачимо, що багато батьків не чуйно реагують на сигнали своїх дітей, а досить жорстко ставляться до них. Імовірно, це якось пов'язано зі спадщиною пруської культури». Тому діти, які звертаються до дорослих по керівництво, опіку, захист, часто розчаровуються в них.

У даному контексті наведемо приклад, якщо діти переривають свою гру та біжать до дорослих із запитанням, занепокоєнням або потребою в обіймах, може статися так, що їх відправляють геть із словами «а тепер іди і грайся знову» або «будь ласка, розберися сам». Цифрове відволікання дорослих, через мобільні телефони, може сприяти тому, що діти відчують значущих дорослих як відсутніх і неуважних, коли вони озирються навколо, шукаючи заспокоєння.

Чим молодші діти, тим більше вони відновлюють зв'язок з дорослими, чим старшими та внутрішньо сильними та безпечнішими стають діти, тим більше вони розширюють свій власний радіус пізнання навколишнього світу, не потребуючи постійної під-

тримки й уваги з боку значущих дорослих (Berk, 2020). Надійно прив'язані діти мають значну перевагу в розвитку перед невпевнено прив'язаними або дітьми з порушенням прихильності, оскільки згідно з теорією прихильності, внутрішнє почуття прихильності та безпеки, яке виникає у результаті здорового розвитку, сприяє всім аспектам психологічного розвитку.

Виходячи з вищевикладеного, головне питання – як побудувати комфортний освітньо-виховний процес для дітей, де б вони відчували опіку, увагу та турботу з боку значущих дорослих, розвивали водночас свої розумові властивості, емоційні та вольові навички, упевненість, силу, мотивацію до нових звершень (див. табл. 1).

Продовжуючи тему основ психології прихильності, неодмінно треба зазначити цінність правил у вихованні дитини. Правила націлені на визначення загальних кордонів, а також особистісних меж, які можуть бути порушені, коли ми взаємодіємо один з одним. Данський експерт з питань дитячої освіти та виховання Йеспер Юул (Juul, 2012: 75) був одним із найсучасніших критиків освітнього гасла «Дітям потрібні межі». Науковець завжди говорив, що дітям потрібні не межі, а дорослі, які мають межі. Він наголошував на встановленні справжніх особистих кордонів щодо дитини. Межі встановлюються не як освітня вимога (Дитина має цьому навчитися!), але як пропозиція стосунків, у рамках якої дитина може навчитися пізнавати, думати, розуміти, поважати думку іншої людини. Рольове встановлення кордонів дорослими також допомагає дитині вводити власні межі у стосунки.

Правила, межі, орієнтовані на відносини, характеризуються комунікативними характеристиками, що наведені в таблиці 2.

Висновки. Підбиваючи підсумок вищевикладеного матеріалу, вважаємо за необхідне зазначити, що завдання батьків, вихователів – виступати маяком у житті дитини та якомога спокійніше «моргати»,

Таблиця 2

Відмінності у встановленні меж в освітній і комунікативній парадигмі

Постановка освітніх правил/кордонів	Межі як аспект стосунків
«Ви не повинні!»	«Я не хочу/не хочу цього!»
«Ти цього не роби!»	«Я не згоден, якщо <...>»
«Я дуже злий, тому що ти це зробив»	«Я був дуже злий, тому що турбував / для мене було дуже важливим <...>»

Таблиця 1

Основні принципи побудови комфортного й ефективного середовища для дітей в освітньо-виховному процесі, заснованого на психології прихильності

№	Принципи побудови комфортного середовища	Поради для батьків / Основи освітньо-виховної діяльності для вихователів	Результат
1.	Принцип присутності. «Я тут». Фактично бути поряд і бути емоційно сприйнятливим до потреб дитини.	– Дитину треба бачити і бути «маяком для неї»; – регулярно підходити до дитини та зацікавлено запитувати, у яку гру вона грає, як поживає її хом'ячок; – невербальна присутність у вигляді люблячого погляду, посмішки, чутливого дотику, руки на плечі тощо.	Розвиток почуття впевненості, розвиток відчуття, що ти вартий уваги і є цінністю для когось. Усвідомлення власних потреб.
2.	Зоровий контакт – важливе джерело прихильності для дитини. Віддзеркалення – використання очей як резонансного інструменту.	– «Я бачу тебе без жодних зусиль. Я тут!»; – коли розмовляєте з дитиною, станьте на рівні її очей; – поверніться до дитини, якщо в неї є повідомлення чи запитання, звертайтеся саме до неї; – очі можуть сяяти, коли дитина щаслива, можуть плакати разом із Вами, відображати гнів; – у напружених чи неспокійних ситуаціях із любов'ю переведіть погляд на дитину, немовби промовляючи «НЕ хвилюйся, я про тебе дбаю».	Поглиблює увагу та взаєморозуміння. Фізичний контакт є важливою гарантією вивільнення окситоцину – нашого гормону зв'язків, або соціального гормону, сприяє відкритості до інших, розвитку процесів саморегуляції в дитини.
3.	Принцип чутливості – важливий компонент розвитку безпечної прихильності. Чутливість у ключових ситуаціях повсякденного життя (прийом їжі, режим сну, гігієнічні процедури).	– Бути чутливим – означає бути готовим і належним чином сприймати той факт, що не всі діти хочуть брати участь у всьому завжди. Діти повинні мати можливість сказати «так» і навчитися брати участь, але й мати можливість сказати «ні» та йти власним шляхом; – тіло дитини ніколи не має ставати майданчиком для освітніх вимог. Важливо дати дитині відчуття на рівні стосунків, що до її потреб, тілесності, сорому ставляться з повагою.	Гарантування емоційної безпеки, відчуття сили, прийняття своєї тілесності.
4.	Резонанс. У фізиці це поняття означає вібрацію одного тіла з іншим. У психології прихильності це основна емоційна потреба людей. Вербальний резонанс Емоційний резонанс Ресурсно-орієнтований резонанс	– Використовуйте синхронні форми резонансу (діалогу), які гарантують, що відбудеться щось передбачуване. Інакше кажучи, важливо сформувати спільні ритуали; – давати п'ятірки один одному, співати під час щоденного прибирання, або перелічувати імена в ранковому колі, спільний сміх, що створює відчуття зв'язку; – перефразовування слів дитини, промовляння слів про себе; – відобразити почуття, потреби, внутрішні думки, які становлять основу висловлювань дитини; – дорослі відповідають дитині зачитуванням окремих аспектів висловлювань дитини та вербалізацією їх; – під час відповіді на якесь запитання дитини Ви звертаєте увагу на одну із сильних сторін малечі, підкреслюєте та виділяєте її переваги.	Створення атмосфери зв'язку, у якій розвиваються процеси діалогу та співпраці. Форма перефразовування допомагає позбутися непорозуміння у спілкуванні. Розуміння власних емоцій, які поєднані з відчуттям своїх потреб і турбот. Це сильний заспокійливий ефект, коли дитина перебуває у збудженому стані. Глибше уявлення про свій особистий потенціал, поглиблює довіру.
5.	Готовність допомогти	– Швидка реакція на сигнал дитини про допомогу як «золотий шлях до прихильності» (Гроссман, 2012/2017). Ми ніколи не відмовимо іншим дорослим, які просять про допомогу, кажучи, що вони, імовірно, досить дорослі, щоб впоратися із цим самостійно. У діалозі з дітьми це прохання нічим не повинно відрізнятися; – важливі фрази в цьому контексті: Як добре, що ти прийшов, якщо тобі щось потрібно. Я подивлюся, чим я можу допомогти.	Зміцнення зв'язку, чітке бачення можливостей дитини.
6.	Після конфлікту відновлення гарних стосунків (одностайності)	– Виявляйте розуміння дитини (Так, це справді неприємно!), висловлюючи співчуття до того, що дитина переживає, як-от розчарування, незадоволення, гнів; – сигналізуйте про готовність піти на компроміс (запропонуйте угоду дитині); – доречно вибачитися за власну поведінку; – важливо бути милосердним – уміти прощати, бути готовим першим про це заявити.	Залагодження емоційних наслідків після конфлікту, пізнання внутрішніх потягів, усвідомлення причин конфлікту, своїх сильних сторін у діалозі.

таким чином, щоб дати малечі орієнтири для подальшого розвитку, майбутнього успішного життєвого досвіду, знань і відчуттів, що вона не самотня. Найголовніше мати надійні зв'язки, фундамент, на якому будується майбутнє, стосунки, у яких підтримують один одного, навіть якщо ви разом можете промокнути під час шторму та будете змиті хвилями життєвих проблем і страшних подій.

Перспективною подальших досліджень убачаємо нові підходи до теорії прихильності, у скрутних умовах війни та її наслідків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Scherwath Corrina. Liebe Lasst Gehirne wachsen Wie Bindungsbeziehungen Kinder in ihrer Entwicklung stärken. Ratgeber für Erzieherinnen in Krippe, Kita und Ganztage. Verlag an der Ruhr 2021. ISBN 978-3-8346-5274-4.
2. Fuchs S. Die Kindheit ist politisch! Kriege, Terror, Extremismus, Dictaturen und Gewalt als Folge destructiver Kindheitserfahrungen. Heidelberg : Mattes, 2019.
3. Bueb B. Lob der Disziplin. Eine Streitschrift. 6., Unverand. Aufl. Berlin : Ullstein, 2012. (Erstauf. 2006).
4. Schmid M. Erziehungstratgeber und Erziehungswissenschaft. Zur Theorie-Praxis-Problematik populärpädagogischer Schriften. Bad Helbrunn : Klinkhardt, 2011. [Zugriff; 29.08.2020].
5. Батьківські навички. Робочий зошит. Підтримка дітей у подоланні стресів. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/13036/file/%> (дата звернення: 01.11.2023).

6. Juul J., Jensen H. Vom Gehorsam zur Verantwortung. Für eine neue Erziehungskultur. 4., unverand. Aufl. Weinheim : Beltz , 2012. (Original 2002).

7. Berk L.E. Entwicklungspsychologie. 7., actual. Aufl. Halberghmos : Pear-sons, 2020. (engl. Original 2018).

REFERENCES

1. Scherwath Corrina. Liebe Lasst Gehirne wachsen Wie Bindungsbeziehungen Kinder in ihrer Entwicklung stärken / Ratgeber für Erzieherinnen in Krippe, Kita und Ganztage / Verlag an der Ruhr 2021 / ISBN 978-3-8346-5274-4.
2. Fuchs, S. (2019). Die Kindheit ist politisch! Kriege, Terror, Extremismus, Dictaturen und Gewalt als Folge destructiver Kindheitserfahrungen. Heidelberg: Mattes.
3. Bueb, B. (2012): Lob der Disziplin. Eine Streitschrift. 6., Unverand. Aufl. Berlin: Ullstein (Erstauf. 2006).
4. Schmid, M. (2011). Erziehungstratgeber und Erziehungswissenschaft. Zur Theorie-Praxis-Problematik populärpädagogischer Schriften. Bad Helbrunn: Klinkhardt. [Zugriff; 29.08.2020].
5. UNICEF (n.d.). Batkivski navychky. Robochyi zoshyt. Pidtrymka ditei u podolanni stresiv <https://www.unicef.org/ukraine/media/13036/file/%>.
6. Juul, J., Jensen, H. (2012). Vom Gehorsam zur Verantwortung. Für eine neue Erziehungskultur. 4., unverand. Aufl. Weinheim: Beltz (Original 2002).
7. Berk, L.E. (2020). Entwicklungspsychologie. 7., actual. Aufl. Halberghmos: Pear-sons (engl. Original 2018).

*Стаття надійшла до редакції 27.11.2023.
The article was received 27 November 2023.*

СЕКЦІЯ 3. ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

УДК 378.015.31:005.57

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-4>**РОЛЬ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У СПІЛКУВАННІ УЧАСНИКІВ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗАКЛАДУ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

Башкір Ольга Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*
olga.bashkir@hnpu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-5237-9778

Золотухіна Світлана Трохимівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки
*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*
kaf_pedagogik@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3535-5974

Бі Юнь,
аспірант кафедри освітології та інноваційної педагогіки
*Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди*
biyun1995@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9738-6445

Розвиток комп'ютерної техніки та комунікативних технологій початку XXI сторіччя дав потужний поштовх новому етапу розвитку взаємодії учасників освітнього процесу в закладах вищої освіти, відкрив шляхи впровадження комп'ютерних засобів педагогічної комунікації. Таке явище, як «електронне навчання», широко використовується в навчальному процесі навіть очної форми навчання під час написання тестів, творів, рефератів, курсових, дипломних робіт тощо. В умовах війни електронне навчання стало єдиним можливим для українців, які перебувають у постійному емоційному стресі через невпевненість і невизначеність. Питання культури онлайн-спілкування заговорили через невміння стримувати учасниками освітнього процесу закладу вищої освіти свої емоційні переживання.

Мета статті – визначити роль і місце емоційного інтелекту в системі комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти України в умовах офлайн- та онлайн-навчання у воєнний час. **Методи.** Під час написання статті автори вдалися до таких методів науково-педагогічного дослідження, як: методи вивчення науково-теоретичних джерел (бібліотечно-бібліографічні, методи логічної обробки тексту, методи творчої діяльності у зв'язку із прочитаним); методи вивчення педагогічного процесу у природних умовах (анкетування); теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація). **Результати.** У статті авторами зазначено, що для ефективного онлайн-спілкування в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти всім учасникам освітнього процесу необхідно мати, окрім високого рівня комунікативної мовленнєвої культури та культури спілкування, належний рівень емоційного інтелекту. Емоційний інтелект під час стресових ситуацій воєнного часу сприяє командній роботі здобувачів освіти, налагодженню індивідуального розвитку кожного, розв'язанню, а головне – запобіганню конфліктним ситуаціям, емоційному вигоранню викладачів. Загалом, розвиток емоційного інтелекту відіграє важливу роль у створенні стійкого та гуманного психосоціального середовища під час війни та конфліктів. **Висновки.** З огляду на це і здобувачам освіти, і викладачам варто опановувати знання, правила й уміння застосовувати на практиці норми сучасної літературної мови, зокрема епістолярного стилю, стежити за своїм мовленням і висловлюваннями, інтонацією та гучністю мовлення; не припускати помилок у вимові, уживанні форм слів, побудові речень, щоб не виникло подвійного розуміння сенсу висловлювання; учитися відчувати свого співрозмовника, добирати найбільш прийнятні для кожного випадку слова та конструкції; вдаватися до емпатії інших і постійної рефлексії з огляду на власні відчуття та переживання.

Серед аспектів емоційного інтелекту учасників освітнього процесу у статті визначено такі: емоційну саморегуляцію; емпатію; спроможність вирішувати конфлікти; комунікаційні навички; стресостійкість.

Ключові слова: спілкування, культура, університет, дистанційна освіта, емоційний інтелект, учасник освітнього процесу.

THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN THE COMMUNICATION OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Bashkir Olha Ivanivna,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor,
Professor at the Department of Education and Innovative Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
olga.bashkir@hnpu.edu.ua
orcid.org/0000-0001-5237-9778

Zolotukhina Svitlana Trokhymivna,
Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor,
Professor at the Department of Education and Innovative Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
kaf_pedagogik@ukr.net
orcid.org/0000-0002-3535-5974

Bi Yun,
Postgraduate Student at the Department of Education and Innovative Pedagogy
H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
biyun1995@gmail.com
orcid.org/0000-0001-9738-6445

The development of computer technology and communication technologies in the early 21st century provided a powerful impetus for a new stage in the interaction of participants in the educational process in higher education institutions, paving the way for the implementation of computer tools in pedagogical communication. The phenomenon of “e-learning” is widely used in the educational process, even in face-to-face learning, during the writing of tests, essays, abstracts, course papers, theses, etc. During the war, e-learning has become the only possible option for Ukrainians who are in constant emotional stress due to uncertainty and ambiguity. The issue of online communication culture has become acute due to the inability of participants in the educational process of higher education institutions to control their emotions. **Purpose.** The purpose of the article is to determine the role and place of emotional intelligence in the system of communicative interaction among participants in the educational process in Ukrainian higher education institutions during offline and online learning in times of war. While writing the article, the authors used various methods of scientific and pedagogical research, including methods of studying scientific-theoretical sources (library-bibliographic methods, methods of logical text processing, methods of creative activity related to reading); methods of studying the pedagogical process in natural conditions (survey); and theoretical research methods (analysis, synthesis, abstraction, concretization). **Methods.** In the article, the authors note that in order to have effective online communication in the educational environment of higher education institutions, all participants in the educational process need not only a high level of communicative language culture and communication skills but also a proper level of emotional intelligence. **Results.** Emotional intelligence during stressful situations in times of war contributes to teamwork among students, fosters individual development, facilitates problem-solving, and, most importantly, prevents conflicts and emotional burnout among teachers. Overall, the development of emotional intelligence plays a crucial role in creating a resilient and humane psychosocial environment during times of war and conflicts. **Conclusions.** In light of this, both students and teachers should acquire knowledge, rules, and skills to apply the norms of contemporary literary language, including the epistolary style, in practice. It is important to be mindful of one’s speech and expressions, intonation, and speech volume. Avoiding errors in pronunciation, word usage, and sentence structure is crucial to prevent misunderstandings in the meaning of statements. Learning to sense one’s interlocutor, choosing the most suitable words and constructions for each situation, practicing empathy towards others, and engaging in constant reflection regarding one’s own feelings and experiences are essential aspects of effective communication.

Among the aspects of emotional intelligence identified in the article for participants in the educational process are the following: emotional self-regulation, empathy, conflict resolution skills, communication skills, and resilience to stress.

Key words: communication, culture, university, distance education, emotional intelligence, participant in educational process.

Вступ. Спілкування є необхідною умовою активної взаємодії учасників освітнього процесу вищої школи. У спілкуванні людина проявляє та формує свої знання, здібності, індивідуальність, творчий потенціал, цінності, світогляд, розвивається водночас як особистість і суб'єкт діяльності. У цьому розумінні спілкування є найважливішим чинником становлення людини та її унікальності.

У часи глобальної дистанційної освіти в Україні, особливо в умовах воєнного стану, спілкування на рівні комунікації заповнило особистісний простір кожного викладача в межах як проведення фіксованих занять, так і постійної комунікації нон-стоп у соціальних мережах і меседжах, на онлайн-освітніх платформах і в чатах. Через низку суб'єктивних причин студенти вишів не відвідують заняття у відведений час і змушені навчатися за індивідуальним графіком, звертатися до викладачів за постійними консультаціями, і інколи втрачають відчуття часу та субординації, що знижує рівень культури спілкування учасників освітнього процесу загалом. У зв'язку із цим постає питання формування у студентів і викладачів емоційного інтелекту, який зменшує напругу та сприяє налагодженню контактів у будь-яких умовах.

В епоху активного розвитку комп'ютерних технологій і поширення інтернету особливо увагу привертають питання, пов'язані з різноманітними аспектами культури комунікації, якими цікавилися відомі вітчизняні педагоги: Н. Волкова, Ф. Бацевич, Н. Гез, Н. Майер, Т. Чмут, Л. Полюга, С. Абрамович, Л. Мацько, В. Луценко й інші. Питання емоційного інтелекту у взаємодії людей досліджували Н. Діомідова, В. Зарицька, А. Костюк, В. Моргунов, Н. Коврига, М. Кузнєцов, Е. Носенко, А. Чернявська й інші.

Мета статті – визначити роль і місце емоційного інтелекту в системі комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу закладів вищої освіти України в умовах офлайн- та онлайн-навчання у воєнний час.

У дослідженні визначено комплекс методів, а саме: методи вивчення науково-теоретичних джерел (бібліотечно-бібліографічні, методи логічної обробки тексту, методи творчої діяльності у зв'язку із прочитаним); методи вивчення педагогічного процесу у природних умовах (анкетування); теоретичні методи дослідження (аналіз, синтез, абстрагування, конкретизація).

Теоретичне обґрунтування проблеми. Використання комп'ютерів як засобів комунікації започаткувало в наш час становлення нового виду комунікації – комп'ютер-

ної, яка активно розвивається в освітньому просторі, особливо в умовах дистанційного навчання, в умовах війни, коли емоційний інтелект кожного учасника освітнього процесу перебуває на стадії випробувань та інтенсивного становлення (Башкір, Денисенко, 2023; Башкір, 2023).

Емоційний інтелект викладача та студента важливий для успішної освітньої взаємодії та створення позитивного навчального середовища. Емоційний інтелект викладача розкривається через такі складники: *емпатію* (здатність відчувати та розуміти емоції студентів; викладач, який розуміє студентські переживання, може краще відповідати на їхні потреби); *керування стресом* (здатність ефективно керувати власним стресом і демонструвати стійкість у непередбачених ситуаціях); *комунікативні навички* (висловлювання думок та ідей чітко та виразно; здатність сприймати та відповідати на запити студентів); *мотивацію* (здатність надихати та мотивувати студентів; емоційно залучений викладач може передати свою енергію й ентузіазм); *самопізнання* (розуміння власних емоцій і впливу, який це може мати на власну ефективність викладача).

Досвід комп'ютерної комунікації свідчить про відсутність у молоді, окрім емоційного інтелекту, ще й культури онлайн-спілкування, що негативно впливає на якість освітнього процесу та призводить до емоційного вигорання як викладачів, так і здобувачів освіти. У вишах студенти лише філологічних факультетів вивчають стилі мовлення, зокрема епістолярний. Аналіз освітніх програм ЗВО свідчить, що здобувачі освіти загалом не вивчають специфіки та культури онлайн-спілкування, яке відрізняється від інших стилів мовлення. А емоційний інтелект у процесі спілкування взагалі залишається досі поза увагою як практиків, так і теоретиків педагогіки.

Методологія та методи. У процесі дослідження зазначимо, що емоційний інтелект із боку здобувачів освіти має свої особливості у складниках. До них, зокрема, належать такі: *емпатія*, яка передбачає здатність відчувати емоції товаришів і розуміти їхні перспективи; *співпраця*, яка забезпечує конструктивне співробітництво з іншими учасниками освітнього процесу; *саморегуляція*, що уможливорює здатність контролювати власні емоції та вправлятися зі стресом; *самопізнання*, яке передбачає розуміння студентами власних сильних і слабких сторін, власних цінностей і мети навчання; *комунікативні навички*, що охоплюють уміння ефективно виражати свої думки та відчуття, а також слухати інших;

мотивація, що ототожнюється зі здатністю ставити перед собою цілі та працювати для досягнення успіху в навчанні.

Під час обміну інформацією між викладачем і студентом за допомогою електронної пошти або дистанційних платформ (як-от Moodle) діалог уповільнюється та стає високоструктурованим, бо відбувається в письмовій формі. Звідси постає вимога до підвищення рівня культури спілкування учасників комп'ютерної комунікації, яка має свої особливості та потребує необхідних знань.

Оскільки така комунікація є уповільненою, то постала потреба в організації комунікативної взаємодії учасників освітнього процесу в різних каналах, на кшталт Viber, Telegram, де всі можуть ставити запитання без обмежень у часі, інколи зловживають комунікативним простором інших членів групи. Так, на запитання студентам «Наскільки часто Ви вдаєтеся до комунікації зі своїми викладачами поза межами їхнього робочого часу?» лише 3,6% опитаних відповіли, що жодного разу.

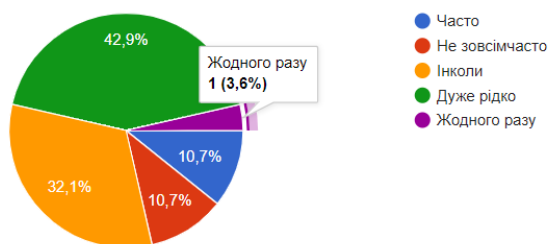

Рис. 1. Відповіді на запитання студентам «Наскільки часто Ви вдаєтеся до комунікації зі своїми викладачами поза межами їхнього робочого часу?»

Як відомо, спілкування – це взаємодія людей, спрямована на взаємне пізнання й обмін інформацією за допомогою різних засобів комунікацій із метою встановлення взаємин, сприятливих для спільної діяльності (Професійна освіта, 2000). Найширша сфера діяльності людей, де їхнє спілкування набуває особливого сенсу та значення, – освітянська діяльність. Тут принципи та методи спілкування перетворюються на потужний арсенал засобів, що сприяють підвищенню ефективності педагогічної взаємодії.

Спілкування є важливим процесом взаємодії суб'єктів професійної діяльності, у якому відбувається обмін інформацією, досвідом, здібностями. Культура спілкування у вузькому розумінні – це сума набутих людиною знань, умінь і навичок спілкування, які створені, прийняті та реа-

лізуються в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку (Чмут, Чайка, 2006: 19).

У психолого-педагогічному дискурсі обґрунтовується уявлення про педагогічне спілкування як про гармонічне поєднання вербальної та невербальної поведінки рівноправних партнерів, які розуміють, приймають і поважають один одного. Готовність дотримуватися норм і принципів комунікативної культури проявляється в умінні педагога вирішувати комплекс педагогічних проблем; у створенні нормативів поведінки у студентському та педагогічному колективах; у готовності до співробітництва з учасниками освітнього процесу загалом; в емоційній контактності, яка проявляється в чуйності, у співпереживанні; у високому рівні емоційної стабільності; педагогічній толерантності в різних конфліктних ситуаціях, тобто педагогічна комунікація є запорукою успіху в педагогічній діяльності (Лігоцький, 1997).

Мова онлайн-спілкування завжди має відповідати ситуації, культурному та професійному рівню його учасників. Існує багато мовних конструкцій, які допомагають під час спілкування висловлюватися чітко та зрозуміло, полегшують ведення онлайн-бесіди. Найкраще культура онлайн-спілкування проявляється в мовленнєвому етикеті. Мовленнєвий етикет – складна система мовних знаків, що спирається на моральні правила та вимоги та вказує на ставлення як до інших людей, так і до себе. Його формувало не одне покоління людей і в ньому, як у дзеркалі, відбивається менталітет народу, він є неодмінним складником професіоналізму (Мацько та ін., 2003; Паламар, 1997).

До компонентів, що створюють високий рівень культури спілкування, належать такі:

- етичні норми спілкування, прийняті в даному суспільстві;

- психологія спілкування (категорії, закономірності, механізми сприйняття та розуміння одним одного);

- уміння застосовувати знання етики та психології спілкування з урахуванням ситуації відповідно до норм моралі конкретного суспільства та загальнолюдських цінностей (Чмут, Чайка, 2006).

Етика спілкування дистанційного навчання, та ще й в умовах війни, набула свого значення та правил, оскільки учасники освітнього процесу перебувають у різних, незвичних для кожного умовах, на різних континентах і в різних часових поясах.

В. Луценко у своєму дослідженні виокремлює такі аспекти спілкування в межах дистанційного курсу (Луценко, 2009):

- 1) намагання уникання багатослів'я;
- 2) простоту, зрозумілість, точність висловлювання;
- 3) уникнення мовленнєвої одноманітності: відбір мовленнєвих засобів відповідно до комунікативної ситуації;
- 4) уміння знаходити спільну мову з будь-яким співрозмовником;
- 5) відтворення зразкового мовлення, пошук свого ідеалу культури мовленнєвої комунікації;
- 6) володіння культурою мови.

Однак в умовах нестійких емоцій, які переживають нині українці, уміння знаходити спільну мову під час дистанційної освіти стало набувати трішки іншої конотації. Саме емоційний інтелект відіграє важливу роль у ситуаціях війни та конфліктів, які можуть викликати інтенсивні емоції та стресові умови для людей. Емоційний інтелект включає в себе здатність розуміти та керувати власними емоціями, розпізнавати емоції інших, а також ефективно взаємодіяти з ними. Військові конфлікти можуть викликати і в мирного населення, яке перебуває в тилу, широкий спектр емоцій, серед яких страх, тривога, гнів, туга тощо. Серед аспектів емоційного інтелекту учасників освітнього процесу під час війни можна виділити такі:

- емоційну саморегуляцію (здатність контролювати власні емоції є важливою для збереження психічного здоров'я у військових умовах. Емоційна саморегуляція допомагає протистояти стресу та тривогам, а також забезпечує стабільність у рішеннях і діях);
- емпатію (здатність сприймати емоції інших людей, особливо тих, хто потрапив у складні ситуації, є важливою під час війни. Емпатія допомагає створити спільноту, підтримку та взаєморозуміння серед людей);
- спроможність вирішувати конфлікти (здатність вирішувати конфлікти конструктивно та без насильства є важливою в ситуаціях війни. Емоційний інтелект допомагає знаходити спільну мову та шляхи врегулювання конфліктів);
- комунікаційні навички (ефективна комунікація важлива в будь-якій ситуації, але особливо важлива під час війни,

коли спілкування може мати стратегічне значення. Здатність виражати свої думки, слухати інших і спілкуватися з різними культурами може допомогти зменшити напруження та визначити спільні підходи до розв'язання проблем);

- стресостійкість (здатність витримувати стрес і пристосовуватися до змін є ключовою для збереження психічного здоров'я під час воєнних подій. Емоційний інтелект може сприяти формуванню внутрішньої стійкості та здатності долати труднощі).

Інтелектуальні здібності є складником психологічної моделі інтелекту як ментального досвіду суб'єкта (Моргун, 2010).

Розрізняють міжособистісний і внутрішньоособистісний емоційний інтелект. Міжособистісний емоційний інтелект базується на властивості людини, спрямовані на себе: здатність формувати точну адекватну модель власного «я» та використовувати цю модель з метою ефективного функціонування в житті, а також здатність людини достовірно розпізнавати настрої, мотиви, вияви темпераменту, прагнення інших і адекватно реагувати на них. Внутрішньоособистісний емоційний інтелект уможливує здатність людини розуміти свої відчуття, їхні витоки, регулювати на цій основі моделі власної поведінки.

Здібності людини, яка володіє емоційним інтелектом, кластеризуються у п'ять груп (Моргун, 2010):

- 1) усвідомлення людиною власних емоцій (потребо-вольові емоційні переживання, спрямованість особистості, спроможність усвідомлювати істинні переживання, розуміння їхнього походження);
- 2) регулювання емоцій (спроможність керувати власними емоціями, самоусвідомлення власних емоцій, володіння вміннями заспокоїти себе, позбутися тривожного стану, суму, роздратованості тощо);
- 3) спроможність мотивувати себе до діяльності (зусилля людини спрямовувати власні емоції на користь досягнення мети, самомотивування, креативну діяльність, уміння відкладати задоволення на віддалену перспективу заради досягнення більш перспективної мети);

Таблиця 1

Ознаки інтелектуальних здібностей

Інтелектуальні здібності			
Конвергентні	Креативні	Навчальні	Пізнавальні стилі
– рівневі властивості інтелекту; – комбінаторні властивості інтелекту; – процесуальні властивості інтелекту.	– кмітливості; – оригінальність; – розуміння; – метафоричність.	– імпліцитна (до інтеріоризації засвоєння); – експліцитна (до екстеріоризації відтворення).	– когнітивні стилі; – інтелектуальні стилі; – епістемологічні стилі.

4) розпізнавання та розуміння емоцій інших (уміння емпатувати під час комунікативної взаємодії);

5) підтримка та доброзичливі стосунки з людьми, або соціальний інтелект (мистецтво позитивного ставлення до інших людей).

Результати та дискусії. Н. Носенко визначає стресозахисну й адаптивну функції емоційного інтелекту (Носенко, 2004). Емоційний інтелект допомагає підтримувати психічне здоров'я та функціонувати ефективно навіть у стресових ситуаціях. Розуміння та використання своїх емоцій, а також ефективна взаємодія з емоціями інших, роблять особистість більш стресостійкою та готовою до подолання труднощів. Стресостійкість є важливою якістю для викладачів, оскільки вони часто стикаються з різними викликами та ситуаціями у своїй роботі. Високий рівень стресостійкості дозволяє викладачам ефективно впоратися із труднощами, зберігати психічне здоров'я та надавати якісне навчання.

Адаптивна функція емоційного інтелекту відіграє важливу роль у сучасному освітньому середовищі, оскільки вона дозволяє викладачам ефективно реагувати на змінні потреби студентів і враховувати різноманітність навчальних стилів. Ця функція забезпечується зміною методів викладання, персоналізацією навчання, індивідуалізацією завдань, створенням індивідуальних завдань і підходів, культурою мовлення, урахуванням міжкультурної різниці, стилюванням і розвитком критичного мислення, відкритістю до зворотного зв'язку, високим ступенем технологічності освітнього процесу, інтеграцією технологій, розвитком самостійності та саморегуляції, підтримкою самостійності, роботою з різними видами знань, інтеграцією міждисциплінарного підходу, управлінням групою та фасилітацією.

Попри вивчення вченими питань культури спілкування, стійкості емоційного інтелекту учасників освітнього процесу закладів вищої освіти, поза увагою залишається емоційна стійкість як складних культур онлайн-навчання в Україні під час воєнного стану, коли кожна людина перебуває в постійній емоційній напрузі, а обсяг комунікативних актів значно виріс і потребує надзвичайних зусиль, насамперед з боку викладачів.

Висновки. Отже, для ефективного онлайн-спілкування в умовах освітнього середовища закладу вищої освіти всім учасникам освітнього процесу необхідно мати, окрім високого рівня комунікативної мовленнєвої культури та культури спілку-

вання, належний рівень емоційного інтелекту. Емоційний інтелект під час стресових ситуацій воєнного часу сприяє командній роботі здобувачів освіти, налагодженню індивідуального розвитку кожного, розв'язанню, а головне – запобіганню конфліктним ситуаціям, емоційному вигоранню викладачів.

З огляду на це і здобувачам освіти, і викладачам варто опановувати знання, правила й уміння застосовувати на практиці норми сучасної літературної мови, зокрема епістолярного стилю, стежити за своїм мовленням і висловлюваннями, інтонацією та гучністю мовлення; не припускати помилок у вимові, уживанні форм слів, побудові речень, щоб не виникало подвійного розуміння сенсу висловлювання; учитися відчувати свого співрозмовника, добирати найбільш прийнятні для кожного випадку слова та конструкції; вдаватися до емпатії та постійної рефлексії з огляду на власні відчуття та переживання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Башкір О.І., Денисенко А.О. Забезпечення добросовісного освітнього середовища закладу вищої освіти. *Вісник науки та освіти*. 2023. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-372-382](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-372-382).
2. Башкір О.І. Онлайн-відео застосунки організації активного та інтерактивного навчання. *Перспективи та інновації науки*. 2023. Вип. 1 (19). С. 33–45. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1\(19\)-33-44](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1(19)-33-44).
3. Лігоцький А.О. Теоретичні основи проектування сучасних освітніх систем : монографія. Київ : Техніка, 1997. 340 с.
4. Луценко В.І. Деякі аспекти комунікативної культури в дистанційному середовищі. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_6/16.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
5. Стилістика української мови / Л.І. Мацько та ін. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
6. Моргунов В.Ф. Емоційний інтелект у багатовимірній структурі особистості. *Постметодика*. 2010. № 6. С. 2–14.
7. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект як соціально значуща інтегральна властивість особистості. *Психологія і суспільство*. 2004. № 4. С. 95–109.
8. Паламар Л.М. Лінгводидактичні основи формування україномовної особистості. Київ : Укрзалізниця, 1997. 322 с.
9. Професійна освіта : словник / укладачі: С.У. Гончаренко та ін. Київ : Вища школа, 2000. 381 с.
10. Чмут Т.К., Чайка Г.Л. Етика ділового спілкування : навчальний посібник. 5-те вид., стер. Київ : Вікар, 2006. 223 с.

REFERENCES

1. Bashkir, O.I., Denysenko, A.O. (2023). Zabezpechennia dobroshesnoho osvitnoho seredovyshcha zakladu vyshchoi osvity [Ensuring a

virtuous educational environment of a higher education institution]. *Visnyk nauky ta osvity*. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5\(11\)-372-382](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-5(11)-372-382) [in Ukrainian].

2. Bashkir, O.I. (2023). *Onlainovi zastosunky orhanizatsiiaktyvnohotainteraktyvnohonavchannia* [Online applications for organizing active and interactive learning]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. Vyp. 1 (19). S. 33–45. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1\(19\)-33-44](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-1(19)-33-44) [in Ukrainian].

3. Lihotskyi, A.O. (1997). *Teoretychni osnovy proektuvannia suchasnykh osvitnikh system* [Theoretical foundations of designing modern educational systems] : monohrafiia. Kyiv : Tekhnika. 340 s. [in Ukrainian].

4. Lutsenko, V.I. (2009). *Deiaki aspekty komunikatyvnoi kultury v dystantsiinomu seredovyshchi* [Some aspects of communicative culture in a remote environment]. URL: http://umo.edu.ua/images/content/nashi_vydanya/metod_upr_osvit/v_6/16.pdf [in Ukrainian].

5. Matsko, L.I., Sydorenko, O.M., Matsko, O.M. (2003). *Stylistyka ukrainskoi movy* [Stylistics of the Ukrainian language]. Kyiv : Vyshcha shkola. 462 s. [in Ukrainian].

6. Morhun, V.F. (2010). *Emotsiinyi intelekt u bahatovymirni strukturi osobystosti* [Emotional intelligence in the multidimensional structure of personality]. *Postmetodyka*. № 6. S. 2–14 [in Ukrainian].

7. Nosenko, E.L. (2004). *Emotsiinyi intelekt yak sotsialno znachushcha intehralna vlastyvist osobystosti* [Emotional intelligence as a socially significant integral property of the individual]. *Psykhohohiia i suspilstvo*. № 4. S. 95–109 [in Ukrainian].

8. Palamar, L.M. (1997). *Linhvodydaktychni osnovy formuvannia ukrainomovnoi osobystosti* [Linguistic foundations of the formation of Ukrainian-speaking personality]. Kyiv : Ukrzaliznytsia. 322 s. [in Ukrainian].

9. *Profesiina osvita: slovnyk* [Professional education: Dictionary] (2000) / ukladachi: S.U. Honcharenko, I.A. Ziaziun, N.H. Nychkalo, O.S. Dubynchuk. Kyiv : Vyshcha shkola. 381 s. [in Ukrainian].

10. Chmut, T.K., Chaika, H.L. (2006). *Etyka dilovoho spilkuvannia* [Ethics of business communication]: navch. posibnyk. 5-te vyd., ster. Kyiv: Vikar. 223 s. [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 27.11.2023.
The article was received 27 November 2023.*

УДК 355.082+51-047.22]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-5>

РЕЗУЛЬТАТИ ПІЛОТАЖНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНОСТІ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТЬОГО ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Іванченко Євгенія Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних наук
Військова академія (м. Одеса)
jekki251@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3071-0938

Шагова Олександра Юріївна,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри фундаментальних наук
Військова академія (м. Одеса)
andra.odessa@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4851-6631

Дедков Олександр Володимирович,
викладач кафедри ремонту та експлуатації автомобільної
та спеціальної техніки
Військова академія (м. Одеса)
sanya290796@gmail.com
orcid.org/0009-0002-6145-1596

Питання компетентнісного підходу в підготовці офіцерських кадрів України є актуальним, адже якісна військова професійна підготовка, адаптована до застосування сучасних інформаційних систем і технологій, нині є запорукою успіхів у військових операціях і бойових діях.

Метою статті є представлення й аналіз результатів пілотажного дослідження сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера Збройних сил України в розрізі освітнього процесу сучасного вищого військового навчального закладу, який продовжує свою роботу в умовах воєнного стану. Зауважимо, що математична компетентність розглядається не просто як база для фундаментальних наук (інформатика, фізика, хімія), а як важлива складова частина в ухваленні рішень для несення військової служби в мирний час і ведення бойових дій у час військовий. **Методи.** За розробленим авторами діагностичним інструментарієм було проведено тестування, за результатами якого, згідно з формами для компонентних індикаторів сформованості математичної компетентності, було розраховано кількість респондентів на трьох рівнях (нейтральному, рецептивному та креативному). **Результати.** На нейтральному рівні виявлено 84% респондентів, що свідчить про те, що більшість майбутніх офіцерів мають лише окремі складники математичної компетентності, наявні складнощі із застосуванням математичного апарату у військовій галузі. Рецептивний рівень показали 15% опитуваних, які характеризуються таким рівнем сформованості математичної компетентності, що дозволяє на рівні розуміння шаблонно застосовувати математичні методи для ухвалення рішень і розв'язування спеціалізованих завдань у галузі військового управління. Наявність всіх складових частин математичної компетентності продемонстрували лише 1% респондентів – креативний рівень сформованості математичної компетентності. Це саме ті майбутні офіцери, які ще за час здобуття освіти досягли високого рівня здатності творчо підходи до вирішення поставлених завдань, проявляти ініціативу, знаходити нові шляхи подолання труднощів, за допомогою власного бойового досвіду, наукових напрацювань сучасної науки, здатні до адаптації та використання сучасних технологій, тобто є лідерами. **Висновки.** У результаті пілотажного дослідження було підтверджено необхідність внесення змін у наявну освітню систему підготовки військових вишів з метою ефективного формування математичної компетентності майбутнього офіцера Збройних сил України.

Ключові слова: математична компетентність майбутнього офіцера, методика діагностування, пілотажне дослідження, рівень сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера Збройних сил України, професійна військова підготовка.

THE RESULTS OF THE AVIATION STUDY OF THE FORMATION MATHEMATICAL COMPETENCE OF THE FUTURE OFFICER OF THE ARMED FORCES OF UKRAINE

Ivanchenko Yevheniia Anatoliivna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Basic Sciences
Military Academy (Odesa)
jekki251@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3071-0938

Shahova Oleksandra Yuriivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Basic Sciences
Military Academy (Odesa)
andra.odessa@gmail.com
orcid.org/0000-0003-4851-6631

Diedkov Oleksandr Volodymyrovych,
Teacher at the Department of Repair and Operation and Special Equipment
Military Academy (Odesa)
sanya290796@gmail.com
orcid.org/0009-0002-6145-1596

The question of the competence approach in the training of Ukrainian officers is an urgent issue, because today high-quality military professional training is the key to success in military operations and combat operations.

The **purpose** of the article is to present and analyze the results of a pilot study of the formation of the mathematical competence of a future officer of the Armed Forces of Ukraine in the context of the educational process of a modern higher military educational institution, which continues its work under martial law. Note that mathematical competence is considered not simply as a basis for fundamental sciences (informatics, physics, chemistry), but as an important component in decision-making for military service in peacetime and combat operations in wartime. **Methods.** According to the diagnostic tools developed by the authors, testing was carried out, according to the results of which, according to the formulas for the component indicators of the formation of mathematical competence, the number of respondents at three levels (neutral, receptive and creative) was calculated. **Results.** At the neutral level 84% of respondents were found, which indicates that most future officers have only separate components of mathematical competence, there are difficulties with the use of mathematical apparatus in the military field. The receptive level was shown by 15% of the respondents, who are characterized by such a level of mathematical competence that allows, at the level of understanding, to apply mathematical methods in a patterned manner for making decisions and solving specialized problems in the field of military management. The presence of all components of mathematical competence was demonstrated by only 1% of respondents – a creative level of the formation of mathematical competence. These are precisely those future officers who already have a high level of ability to creatively approach solving tasks, take initiative, find new ways to overcome difficulties, taking into account their own combat experience, the scientific achievements of modern science, capable of adapting and using modern technologies, that is, is the leader. **Conclusions.** As a result of the pilot study, it was confirmed the need to make changes to the existing educational system of training military universities in order to effectively form the mathematical competence of the future officer of the Armed Forces of Ukraine.

Key words: *mathematical competence of future officer, diagnostic technique, aerobic research, level of mathematical competence of future officer of Armed Forces of Ukraine, professional military training.*

Вступ. Якість проведених військових операцій залежить не тільки від кількості бойових одиниць техніки, високої точності озброєння, але й від якості підготовки офіцерського складу, комплексна робота з підготовки якого продовжується в екстремально складних умовах і нині. Психологічний тиск, повідомлення із фронту, втрата бойових побратимів, постійні повітряні

тривоги, величезна кількість нового озброєння, стрімкий розвиток сучасних інформаційних технологій військового призначення, зменшення годин на опрацювання теоретичного та практичного матеріалу, з одного боку, умотивованість сучасного курсанта, наявність бойового досвіду, потужна практична підготовка та розуміння, що від їхніх рішень залежить життя підлеглих –

з іншого, потребують від військової професійної освіти дієвого підходу в організації освітнього процесу.

Теоретичне обґрунтування проблеми.

Компетентнісний підхід, який спирається на наявні якості здобувача освіти та вбачає напрями для подальшого розвитку особистості майбутнього офіцера Збройних сил України, є одним із ключових аспектів сучасної вищої військової освіти. Військова підготовка в нашій країні, порівняно з багатьма іншими країнами (Personnel-General Officer Talent Management, 2023), має свої відмінності, адже спирається не на вже здобутий рівень бакалавра з певної галузі. Водночас із вивченням циклу військових дисциплін відбувається і фундаментальна підготовка: військово-прикладні завдання розглядаються крізь призму таких наук, як фізика, хімія, інформатика та математика, що надає можливість глибше зануритися в сутність проблемного питання. Проте, зважаючи на реалії буття, варто зазначити, що і за кордоном, і в нашій країні до виконання бойових операцій і виконання завдань для миру та безпеки активно залучаються цивільні кадри. Це також стосується спеціалістів з інформаційних технологій: управління безпілотними летальними апаратами, наведення систем залпового вогню, відбиття мережових атак, забезпечення достовірності переданої інформації, запобігання інформаційним загрозам, створення якісних електронних карт тощо.

Звернемося до формування саме математичної компетентності майбутнього офіцера, розглянемо її як сформовану систему математичних компетентностей, ціннісних орієнтацій і взаємин, особистісно-лідерських якостей, бойового досвіду та здатності до адаптації, що забезпечує спроможність майбутнього офіцера до застосування математичних методів для ухвалення рішень у процесі несення військової служби в мирний час і ведення бойових дій у час військовий, здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання та вирішувати практичні проблеми професійної діяльності в галузі військового управління або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій і методів військових наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов, що є базовою для формування інтегральної компетентності.

Для апробації діагностичного інструментарію сформованості математичної компетентності майбутніх офіцерів Збройних сил України (Іванченко, Шагова, 2023) та вивчення стану сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера нами було проведено пілотажне

дослідження, у якому були задіяні 350 осіб.

Спираючись на доробки таких учених, як Л. Вороновська (Вороновська, 2018), А. Антоненко і Л. Флегантов (Антоненко, Флегантов, 2016), О. Токарчук (Токарчук, 2014), Л. Гусак та І. Гулівата (Гусак, Гулівата, 2017), а також О. Бойко (Бойко, 2017), Д. Завгородній (Завгородній, 2021), О. Полонський (Полонський, 2023), О. Торічний і Н. Бхіндер (Торічний, Бхіндер 2019), О. Федорович (Fedorovich et al., 2022) та інші, а також на власний досвід дослідження проблеми компетентності, нами було сформульовано сутність і побудовано структуру поняття «математична компетентність майбутнього офіцера Збройних сил України», окреслено методику діагностування сформованості зазначеної компетентності.

Мета дослідження – презентація й аналіз результатів вивчення стану сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера Збройних сил України.

Методологія та методи дослідження. Згідно із проведеним аналізом поняття «математична компетентність майбутнього офіцера Збройних сил України» було виокремлено три компоненти сформованості зазначеної компетентності: 1) базисний – відповідає за сформованість базисної компоненти; 2) військово-професійний – відповідає за сформованість військово-професійної компоненти; 3) соціальний – відповідає за сформованість соціальної компоненти.

Математична компетентність майбутнього офіцера діагностується на трьох рівнях із кількісними характеристиками, що визначаються межами значень загального індикатора названої компетентності, який для нейтрального рівня приймає значення в інтервалі $0 \leq I_{МК} < 0,50$; для рецептивного рівня – $0,50 \leq I_{МК} < 0,90$, для креативного рівня – $0,90 \leq I_{МК} \leq 1$. Формула для обчислення загального індикатора сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера має вигляд:

$$I_{\mathcal{M}} = (I_B \cdot I_{MP} \cdot I_S)^{\frac{1}{3}} \quad (1)$$

У свою чергу, компонентні індикатори за критеріями розраховуються за формулами:

$$I_B = \left(O_{\text{МФ}} \cdot \frac{I_{1,9} + I_{1,10}}{2} \cdot O_{\text{ЗП}} \cdot O_{\text{ВПП}} \cdot I_{1,8} \cdot I_{1,1} \right)^{\frac{1}{6}}, \quad (2)$$

$$I_{MP} = \left(I_9 \cdot \frac{I_7 + I_{1,4}}{2} \cdot \frac{I_{7B} + I_8}{2} \cdot \frac{I_{2,2} + I_{7B}}{2} \cdot I_6 \cdot O_{\text{ППП}} \cdot O_1 \cdot \frac{I_{1,2} + I_{1,8}}{2} \right)^{\frac{1}{8}}, \quad (3)$$

$$I_S = \left(\frac{I_5 + O_1 + I_{1,8} + O_{\text{М}}}{4} \cdot I_{1,3} \cdot I_{2,3} \cdot I_3 \cdot I_{2,1} \cdot I_{1,10} \cdot \frac{I_4 + I_{1,5}}{2} \cdot \frac{I_{1,6} + K_{1,7}}{2} \right)^{\frac{1}{8}}. \quad (4)$$

Результати дослідження. У процесі пілотажного дослідження щодо сформованості в майбутніх офіцерів Збройних сил

України математичної компетентності за даними таблиці 1 на нейтральному рівні виявлено 84% респондентів, тобто в більшості майбутніх офіцерів наявні лише окремі складові частини математичної компетентності, що характеризується нейтральним ставленням і утрудненим застосуванням можливостей математичної науки для військових, низьким рівнем спроможності підібрати та застосувати необхідне програмне забезпечення для прискорення опрацювання даних, елементарним рівнем сформованості системи математичних компетентностей, ціннісних орієнтацій і взаємин, особистісно-лідерських якостей, бойового досвіду та здатності до адаптації, що забезпечує спроможність майбутнього офіцера до застосування математичних методів для ухвалення рішень під час несення військової служби в мирний час і ведення бойових дій у час військовий, здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання та вирішувати практичні проблеми професійної діяльності в галузі військового управління або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій і методів військових наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов, є базовою для формування інтегральної компетентності майбутнього офіцера, що передбачено освітньо-професійною програмою. Однак варто зазначити, що в роботі над собою й у процесі саморозвитку цей показник може бути підвищено.

Таблиця 1
Показники рівня сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера за результатами пілотажного дослідження

Значення коефіцієнтів	Відсоток студентів (%)				
	ІВ	ІМР	ІС	Рівень	ІМК
$0 \leq I_{МК} < 0,50$	91	86	68	Нейтральний	84
$0,50 \leq I_{МК} < 0,90$	9	11	32	Рецептивний	15
$0,90 \leq I_{МК} \leq 1$	0	3	0	Креативний	1

15% майбутніх офіцерів характеризуються позитивним ставленням на рівні розуміння та шаблонного застосування, достатнім рівнем сформованості системи математичних компетентностей, ціннісних орієнтацій і взаємин, особистісно-лідерських якостей, бойового досвіду та здатності до адаптації, що забезпечує спроможність майбутнього офіцера до застосування математичних методів і необхідного програмного забезпечення для швидкого ухвалення рішень у процесі несення військової служби в мирний час і ведення бойових дій

у час військовий, здатності розв'язувати складні спеціалізовані завдання та вирішувати практичні проблеми професійної діяльності в галузі військового управління або у процесі навчання, що передбачає застосування теорій і методів військових наук і характеризується комплексністю та невизначеністю умов, є базовою для формування інтегральної компетентності майбутнього офіцера, що передбачено освітньо-професійною програмою. Вищезазначене свідчить про наявність практично всіх складових частин математичної компетентності *рецептивного* рівня.

Розглянемо детальніше складові частини математичної компетентності та проаналізуємо підґрунтя отриманих результатів.

Базисна (*basis*) компонента I_B , згідно з таблицею 1, у майбутнього офіцера сформована таким чином: 91% отримали оцінку від 0 до 0,5, а 9% від 0,5 до 0,9. Зазначені відсотки були визначені оцінюванням таких компонент: комп'ютерної й інформаційної грамотності ($O_{МІФ}$), здатності до навчання (середньоарифметичного I_9 та I_{10}), базових знань із різних галузей ($O_{ЗП}$), ретельної підготовки з основ професійних знань ($O_{ПП}$), компетенції інтеграції ($I_{1,8}$), самовдосконалення, саморегулювання, саморозвитку, особистісної та предметної рефлексії ($I_{1,1}$).

Проаналізуємо результати оцінювання базисної компоненти за складниками, представленими в таблиці 2.

Базисна складова частина математичної компетентності майбутнього офіцера за результатами пілотажного дослідження являє собою сукупність коефіцієнтів, що характеризуються оцінками ($O_{МІФ}$) з фундаментальних дисциплін «Вища математика», «Інформаційні технології» та «Фізика», а також із навчальних дисциплін циклу загальної ($O_{ЗП}$) та професійної підготовки (з переліку військово-професійної підготовки – $O_{ПП}$). Окрім цього, на показники впливають результати за тестом SAT, за шкалами синергії ($I_{1,8}$), компетентності в часі ($I_{1,1}$), пізнавальних потреб ($I_{1,9}$) і креативності ($I_{1,10}$).

Рівень базових знань, з якими абітурієнт вступає до навчального закладу, впливає на оцінки, зниження рівня оцінок з фундаментальних предметів: 89% на рівні до показника 0,5 – ми вбачаємо в переході з очного на дистанційне навчання, у зв'язку з пандемією, а згодом – повномасштабного вторгнення. Адже розуміння математичних процесів і функціоналу для вирішення фізичних і хімічних задач значно знизилося, а можливості використання інформаційних технологій розглядаються лише для пошуку та передачі даних.

Схожа ситуація з рівнем оцінок з навчальних дисциплін циклу загальної підготовки: лише 8% майбутніх офіцерів досягають значення коефіцієнтів на межі від 0,5 до 0,9, що межує з 97% майбутніх офіцерів, які не прагнуть до здобуття нових знань і мають низький рівень креативності. Однак варто зазначити значний відсоток – 45% курсантів, які прагнуть до потужної бази компетентностей з дисциплін циклу військово-професійної підготовки, що не є дивним в умовах сучасних реалій.

Так, низькі показники рівня сформованості складових частин базисного складника математичної компетентності майбутнього офіцера свідчать про необхідність змін у чинній системі професійної підготовки, необхідності підвищити не тільки загальні показники оцінок, але й задати стимул, відродити мотиваційну складову частину та розвивати творчі здібності, проектувати можливості їхнього прояву, що є досить складним в умовах військового навчального закладу, де більшість дій виконується суто за наказом.

Дослідимо результати оцінювання військово-професійної компоненти за складниками, представленими в таблиці 3.

Військово-професійна (*military-professional*) компонента I_{MP} сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера, згідно з таблицею 1, сформована так: тільки 3% респондентів перейшли межу в 0,9, від 0,5 до 0,9 досягли 11% здобувачів освіти, тоді як всі інші 86% перебувають у границі між 0 і 0,5.

Рівень визначення мотивації в роботі й оцінки з дисциплін циклу професійної підготовки (O_{PP}), зокрема й ті, які передбачають високий ступінь інтеграції (O_1), досягли показника 12% на креативному рівні. Це свідчить про те, що вступ здобувачів освіти у вищий військовий навчальний заклад був свідомим, саме навколо таких майбутніх офіцерів відбувається формування колективу – вони стають лідерами, усвідомлено вивчають і вдосконалюють свої навички в дисциплінах військового спрямування. Про це також свідчить кількість умотивованих курсантів із числа контрактників, які нині вступають

Таблиця 2

Показники рівня сформованості базисної складової частини математичної компетентності майбутнього офіцера за результатами пілотажного дослідження

Значення коефіцієнтів	Відсоток студентів (%)							Рівень	ІВ
	ОМІФ	$(I_{1.9} + I_{1.10})/2$	ОЗП	ОПП	I1.8	I1.1			
$0 \leq I_{MK} < 0,50$	89	97	92	54	93	95	Нейтральний	91	
$0,50 \leq I_{MK} < 0,90$	11	3	8	45	7	5	Рецептивний	9	
$0,90 \leq I_{MK} \leq 1$	0	0	0	1	0	0	Креативний	0	

Таблиця 3

Показники рівня сформованості військово-професійної складової частини математичної компетентності майбутнього офіцера за результатами пілотажного дослідження

Значення коефіцієнтів	Відсоток студентів (%)							Рівень	ІMP	
	I9	$(I_{7+11.4})/2$	$(I_{7B+18})/2$	$(I_{2.2+17B})/2$	I6	ОПП	O1			$(I_{1.8+11.2})/2$
$0 \leq I_{MK} < 0,50$	93	87	74	89	90	71	71	91	Нейтральний	86
$0,50 \leq I_{MK} < 0,90$	5	12	14	9	9	17	17	8,0	Рецептивний	11
$0,90 \leq I_{MK} \leq 1$	2	1	12	2	1	12	12	1,0	Креативний	3

у вищі навчальні заклади для здобуття вищої військової освіти. Незважаючи на те, що вони характеризуються застарілими знаннями (отримали середню/середньо-спеціальну освіту 5–7 років тому) та відчувають потужну прірву між собою та молоддю із числа випускників поточного року, вони долають всі перешкоди та вже за перший семестр наздоганяють своїх молодших товаришів.

Водночас серед них лише 2% тих, хто здатний до дослідження нових зразків техніки й озброєння (I_9), ураховуючи 1% радикалів проти 90% консерваторів (I_6). Це зумовлено тим, що передача й опанування нового озброєння, нових зразків техніки, зокрема на основі сучасних інформаційних технологій, відбуваються не так швидко, як того б хотілося, тому більшість майбутніх офіцерів вважають необхідним удосконалювати свої навички управління наявною у військах технікою українського походження. Синергія ($I_{1,8}$) та підтримка ($I_{1,2}$) також спостерігаються на креативному рівні, проте лише 1% проти 91% – на нейтральному рівні.

Розглянемо результати діагностики соціальної компоненти, які наведено в таблиці 4.

Соціальна (*social*) компонента I_s сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера, згідно з таблицею 1, сформована так: 68% здобувачів освіти досягли 0,5, лише 32% респондентів мають значення коефіцієнта від 0,5 до 0,9, жоден респондент не перейшов значення 0,9.

На це впливають такі чинники:

– середньоарифметичне значення: здатності працювати у групі з тісною взаємодією (I_5), знання іноземної мови (O_{IM}), показники шкали синергії ($I_{1,8}$) й оцінки

з переліку військово-професійних дисциплін, які передбачають високий ступінь інтеграції (O);

– значення таких шкал тесту САТ: гнучкості поведінки ($I_{1,3}$), креативності ($I_{1,10}$), брехні ($I_{2,3}$);

– орієнтація на запобігання невдачам (I_3);

– упевненість курсанта в собі ($I_{2,1}$);

– середньоарифметичні показники рівня діагностування «перешкод» у встановленні емоційних контактів (I_4) та шкали спонтанності ($I_{1,5}$) САТ;

– середнє значення шкали самоповаги ($I_{1,6}$) та шкали самоприйняття ($I_{1,7}$).

Дані таблиці 4 свідчать, що 53% респондентів мають вищий за середній показник здатності співпраці у групі, здатні до спілкування іноземною, що впливає з тенденції збільшення кількості курсантів, які проходять стажування за кордоном. Адже такого виду стажування стимулює та створює позитивний фундамент для вивчення та вдосконалення своїх професійних навичок як військового.

Позитивним показником є також те, що 74% респондентів приймають себе як необхідних державі та соціуму, вирізняються вищим за середній рівнем самоповаги та самоприйняття.

Показники шкали гнучкості поведінки та рівня креативності свідчать про низький рівень тих, хто здатний перетнути поріг 0,5 – лише 38 та 12% відповідно. Це, на наш погляд, пов'язано з тим, що майбутні офіцери відточили деякі дії, навички та не бажають упроваджувати щось нове, пробувати інші шляхи подолання проблемного питання, адже на це буде витрачено дея-

Таблиця 4

Показники рівня сформованості соціальної складової частини математичної компетентності майбутнього офіцера за результатами пілотажного дослідження

Значення коефіцієнтів	Відсоток студентів (%)								Рівень	IS
	$(I_5+O_1+I_{1,8}+O_{IM})/4$	I1.3	I2.3	I3	I2.1	I1.10	$(I_4+I_{1,5})/2$	$(I_{1,6}+I_{1,7})/2$		
$0 \leq I_{MK} < 0,50$	46	62	88	63	43	84	77,5	25	Нейтральний	68
$0,50 \leq I_{MK} < 0,90$	53	38	12	36	57	12	22	74	Рецептивний	32
$0,90 \leq I_{MK} \leq 1$	1	0	0	1	0	0	0,5	1	Креативний	0

кий час, який нині досить дорого ціниться у військовослужбовців. Консерватизм усе ще панує в більшості майбутніх офіцерів.

57% респондентів упевнені в собі, їхні показники сягають від 0,5 до 0,9, інша частина здобувачів освіти впевнена в собі, але 43% майбутніх офіцерів будуть шукати собі наставників у професійній діяльності та неспроможні без додаткової допомоги ухвалювати самостійні рішення та брати на себе відповідальність за них. Це ми передусім пояснюємо людськими втратами, до яких нині можуть призвести неправильні офіцерські рішення на полі бою під час активних бойових дій на фронті. Вищезазначене також підтверджують низькі показники орієнтації військових на запобігання невдачам (лише 36%).

Отже, незважаючи на високий рівень довіри суспільства до майбутніх офіцерів та підвищення рівня самоповаги, зокрема і завдяки посиленню ролі Збройних сил України на світовій арені, не досить уваги приділено самоприйняттю, самостійності та самоактуалізації військовослужбовців, більшість із яких складно сприймає невдачі, має слабкий фундамент для підтримки внутрішнього морального стану та здатності до переосмислення й оптимізації власних професійних дій для покращення якості виконуваних завдань і оптимізації власного часу. Це значно погіршує формування математичної компетентності майбутнього офіцера, адже занижені соціальна активність і самоприйняття себе в суспільстві призводять до виконання стандартних професійних завдань без додаткового ентузіазму, не сприяє підвищенню мотивації щодо захисту Батьківщині. Саме таким чином відбувається формування не лідерів, а формальних виконавців своїх службових обов'язків, не ціннісно орієнтованих офіцерів, здатних моделювати ситуацію за допомогою сучасних технічних засобів, запобігати невдачам, використовувати експертні системи ухвалення рішень з метою зниження людських та інших втрат, доцільно використовувати техніку, адекватно сприймати поставлені бойові завдання, оцінювати можливості підрозділу, спокійно приймати критику та протистояти очевидно неправильним рішенням вищого керівництва.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Пілотажне дослідження дозволило виявити слабкі та сильні сторони сформованості математичної компетентності майбутнього офіцера Збройних сил України; підтвердило низьку ефективність існуючої освітньої системи щодо забезпечення сучасного напрямку розвитку військової професійної освіти висококваліфікованими офіцерськими кадрами. Отримані

результати показників свідчать про актуальність проблеми формування математичної компетентності майбутніх офіцерів, необхідність внесення змін у сучасний освітній процес, аналіз результатів тестування підтвердив гіпотезу нашого дослідження, яка ґрунтується на припущенні, що ефективність формування інтегральної компетентності майбутніх офіцерів Збройних сил України значно підвищиться за умови формування в курсантів під час професійної підготовки математичної компетентності.

Перспективними вважаємо подальші розвідки щодо залучення STEM-технологій і потужного інструментарію змішаного навчання до формування математичної компетентності майбутніх офіцерів Збройних сил України на базі інформаційно-освітньої платформи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Personnel-General Officer Talent Management. Department of the Army Pamphlet 600-3. Headquarters Department of the Army Washington, DC 14 April 2023. 81 p. URL: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36110-PAM_600-3-000-WEB-1.pdf (дата звернення: 02.11.2023).
2. Іванченко Є., Шагова О. Діагностичний інструментарій сформованості математичної компетентності майбутніх офіцерів Збройних сил України. *Перспективи та інновації науки*. 2023. № 9 (27). С. 207–218. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-9\(27\)-207-218](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-9(27)-207-218).
3. Вороновська Л. Математична компетентність майбутніх інженерів. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. 2018. Вип. 52. С. 259–262.
4. Антоненко А., Флегованов Л. Математична компетентність, як важлива складова професійної підготовки майбутніх фахівців аграрного профілю. *Наукові записки*. Серія «Проблеми методики фізико-математичної і технологічної освіти». 2016. Вип. 10 (III). С. 3–7.
5. Токарчук О. Математична компетентність фахівців економічного профілю: критерії оцінювання сформованості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2014. Вип. 33. С. 193–196.
6. Гусак Л., Гулівата І. Теоретичні аспекти формування математичних компетентностей майбутніх економістів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2017. Вип. 1 (40). С. 78–80.
7. Boyko O. Army Leader Behavioral Competencies Identification at Future Officers Professional Training in the Higher Military Institutes. *Edukacija – Technika – Informatyka*. 2018. № 4 (26). P. 299–304. DOI: <http://dx.doi.org/10.15584/eti.2018.4.42>.
8. Завгородній Д. Формування дослідницької компетентності майбутніх офіцерів військово-морських сил у процесі їх фахової підготовки. *Освіта. Інноватика. Практика*. 2021. Т. 8. № 1. С. 26–32. DOI: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol8i1-004>.

9. Полонський О. Розвиток науково-дослідницької компетентності майбутніх офіцерів у процесі вивчення дисциплін професійного циклу : дис. ... PhD. Полтава, 2023.

10. Torichnyi O., Bhinder N. Organizational Methods of Formation of Military and Special Competence in Future Border Guard Officers in the Continuing Education Process. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*. 2019. № 11 (4 Suppl. 1). P. 278–301. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/190>.

11. Modeling of supply logistics and training of military personnel for the successful use of weapons in a combat area / O. Fedorovich et al. *Radioelectronic and computer systems*. 2022. № 3. P. 33–46. DOI: <https://doi.org/10.32620/reks.2022.3.03>.

12. Шагова О., Шагов С. Інформаційні технології як фундамент для розвитку адаптивності офіцера-лідера. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Т. 3. Вип. 55. С. 148–151. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.3.30>.

REFERENCES

1. Personnel-General Officer Talent Management. Department of the Army Pamphlet 600–3. Headquarters Department of the Army Washington, DC 14 April 2023. 81 p. [online]. Available: https://armypubs.army.mil/epubs/DR_pubs/DR_a/ARN36110-PAM_600-3-000-WEB-1.pdf. [in English].

2. Ivanchenko, Ie., Shahova, O. (2023). Diahnostychnyi instrumentarii sformovanosti matematychnoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv Zbroinykh Syl Ukrainy [Diagnostic tools for the formation of mathematical competence of future officers of the Armed Forces of Ukraine]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky*. № 9 (27), 207–218. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-9\(27\)-207-218](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2023-9(27)-207-218) [in Ukrainian].

3. Voronovska, L. (2018). Matematychna kompetentnist maibutnykh inzheneriv [Mathematical competence of future engineers]. *Modern information technologies and innovative teaching methods in training specialists: methodology, theory, experience, problems*, vol. 5, 52, 259–262 [in Ukrainian].

4. Antonets, A., Flehovanov, L. (2016). Matematychna kompetentnist, yak vazhlyva skladova profesiinoy pidhotovky maibutnykh fakhivtsiv ahrarnoho profiliiu [Mathematical competence as an important component of the professional training of future agricultural professionals]. *Naukovi zapysky. Seriya: Problemy metodyky fizyko-matematychnoi i tekhnolohichnoi osvity*, 10 (III), 3–7 [in Ukrainian].

5. Tokarchuk, O. (2014). Matematychna kompetentnist fakhivtsiv ekonomichnoho profiliiu: kryterii otsiniuvannia

sformovanosti [Mathematical competence of specialists in the economic profile: criteria for evaluating the formation]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pedahohika"*, 33, 193–196 [in Ukrainian].

6. Husak, L., Hulivata, I. (2017). Teoretychni aspekty formuvannia matematychnykh kompetentnosti maibutnykh ekonomistiv [Theoretical aspects of the formation of mathematical competences of future economists]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriya "Pedahohika"*, 1 (40), 78–80 [in Ukrainian].

7. Boyko, O. (2018). Army Leader Behavioral Competencies Identification at Future Officers Professional Training in the Higher Military Institutes. *Edukacija – Technika – Informatyka*, 4 (26), 299–304. DOI: <http://dx.doi.org/10.15584/eti.2018.4.42> [in English].

8. Zavorodnii, D. (2021). Formuvannia doslidnytskoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv viiskovo-morskykh syl u protsesi yikh fakhovoi pidhotovky [Formation of research competence of future naval officers in the process of their professional training]. *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, 8, 1, 26–32. DOI: <https://doi.org/10.31110/2616-650X-vol8i1-004> [in Ukrainian].

9. Polonskyi, O. (2023). Rozvytok naukovodoslidnytskoi kompetentnosti maibutnykh ofitseriv u protsesi vyvchennia dystsyplin profesiinoho tsykladu [Development of scientific and research competence of future officers in the process of studying the disciplines of the professional cycle]. (dis. PhD). Poltava V.G. Korolenko Nat. Pedagog. Univ. Poltava [in Ukrainian].

10. Torichnyi, O., Bhinder, N. (2019). Organizational Methods of Formation of Military and Special Competence in Future Border Guard Officers in the Continuing Education Process. *Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala*, 11 (4 Suppl. 1), 278–301. DOI: <https://doi.org/10.18662/rrem/190> [in English].

11. Fedorovich, O., Chepkov, I., Lukhanin, M., Pronchakov, Yu., Rybka, K., Leshchenko, Yu. (2022). Modeling of supply logistics and training of military personnel for the successful use of weapons in a combat area. *Radioelectronic and computer systems*, 3, 33–46. DOI: <https://doi.org/10.32620/reks.2022.3.03> [in English].

12. Shahova, O., Shahov, S. (2023). Informatsiini tekhnolohii yak fundament dlia rozvytku adaptyvnosti ofitsera-lidera, [Information technologies as a foundation for the development of adaptability's officer-leader]. *Innovatsiina pedahohika*, vol. 3, 55, 148–151. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/55.3.30> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023.
The article was received 27 November 2023.

УДК 37.015.31:81'243

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-6>

ФОРМУВАННЯ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ СУДНОВИХ МЕХАНІКІВ ЧЕРЕЗ ПИСЬМОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ У ПРОЦЕСІ ІНШОМОВНОЇ ПІДГОТОВКИ

Літікова Олександра Іванівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської мови в судновій енергетиці
Херсонська державна морська академія
aleksa.litik@gmail.com
orcid.org/0009-0005-6617-2491

Мета статті полягає в обґрунтуванні психолого-педагогічних умов використання письмової діяльності для формування критичного мислення майбутніх суднових механіків у процесі іншомовної підготовки. З метою досягнення поставленої мети було використано сучасні наукові підходи (компетентнісний, синергетичний, парадигмальний, соціокультурний, технологічний) та **методи**: аналізу наукової літератури про базові навички, здатності й уміння критичного мислення; узагальнення досвіду праць науковців, які вивчали механізми формування критичного мислення в майбутніх фахівців морської галузі; аналізу онлайн-ресурсів з організаційно-педагогічного та науково-методичного забезпечення формування критичного мислення через письмову діяльність у процесі іншомовної підготовки. У **результаті** дослідження поняття «критичне мислення суднових механіків» визначено як ключову компетентність, що являє собою комплекс навичок, здатностей і умінь аналізувати інформацію стосовно технічного стану суден, розуміти складні ситуації та приймати обґрунтовані рішення в умовах експлуатації й обслуговування морських транспортних засобів. Узагальнено причини, з яких суднові механіки світового флоту мають розвивати свої навички критичного мислення саме англійською мовою. Здійснено опис письмових вправ, які сприятимуть формуванню навичок, здатностей і умінь критичного мислення. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови формування критичного мислення майбутніх суднових механіків: підтримуюче навчальне середовище, цікавий і актуальний матеріал, поетапна координація, практика відкритих питань, обговорення та взаємодія, реальні ситуації, формування мотивації. **Висновки.** Науковий пошук допоміг визначити поняття «критичне мислення суднових механіків» і встановити, що набір когнітивних здібностей, навичок, здатностей і умінь критичного мислення забезпечує студентів відчутними академічними, особистими та професійними перевагами, які зрештою допоможуть їм у майбутньому вирішити різноманітні проблеми професійного характеру, сприятимуть гарантуванню безпеки на робочому місці в машинному відділенні. Наголошено, що письмові вправи визначеного характеру можуть не лише використовуватись як інструмент для передачі ідей, а й значно покращити сам процес критичного мислення майбутніх суднових механіків під час їх іншомовної підготовки. Створюючи сприятливе навчальне оточення з урахуванням конкретних психолого-педагогічних умов, викладачі можуть ефективно сприяти розвитку навичок критичного мислення через використання письмових вправ. Це готуватиме студентів до вирішення складних проблем і ухвалення обґрунтованих рішень у різних академічних і професійних середовищах.

Ключові слова: критичне мислення, письмова діяльність, суднові механіки, іншомовна підготовка.

FOSTERING CRITICAL THINKING OF FUTURE MARINE ENGINEERS THROUGH THE WRITING ACTIVITY IN PROCESS OF FOREIGN LANGUAGE TRAINING

Litikova Oleksandra Ivanivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of English Language for Marine Engineers
Kherson State Maritime Academy
aleksa.litik@gmail.com
orcid.org/0009-0005-6617-2491

The **purpose** of the article is to substantiate the psychological and pedagogical conditions of using written activities for the fostering of critical thinking of future marine engineers in the process of foreign language training. In order to achieve the set goal, modern scientific approaches (competent, synergistic, paradigmatic, sociocultural, technological) and **methods** were used: analysis of scientific literature on basic abilities and skills of critical thinking; summarizing the experience of the works of scientists who studied the mechanisms

of fostering critical thinking in future specialists of the maritime industry; analysis of online resources for organizational-pedagogical and scientific-methodological support of the critical thinking fostering through written activity in the process of foreign language training. As a **result** of the study, the concept of “critical thinking of marine engineers” was defined as a key competence, which is a set of skills and abilities, which are developed enough to analyze information about the technical condition of ships, understand complex situations and make informed decisions in the conditions of operation and maintenance of marine vehicles. The reasons why marine engineers of the world fleet should develop their critical thinking skills in English are summarized. A description of written exercises that will contribute to the fostering of skills, abilities and critical thinking has been made. The psychological and pedagogical conditions for the formation of critical thinking of future marine engineers are justified: a supportive learning environment, interesting and relevant material, step-by-step coordination, practice of open questions, discussion and interaction, real situations, formation of motivation. **Conclusions.** Scientific research helped to define the concept of “critical thinking of marine engineers” and to establish that a set of cognitive abilities and skills of critical thinking provide students with tangible academic, personal and professional advantages that will ultimately help them in the future to solve various problems of a professional nature, contribute to ensuring workplace safety in the engine room. It is emphasized that written exercises of a certain nature can be used not only as a tool for the transfer of ideas, but also to significantly improve the critical thinking process of future marine engineers in the process of their foreign language training. By creating a favorable learning environment taking into account specific psychological and pedagogical conditions, teachers can effectively promote the development of critical thinking skills through the use of written exercises. This will prepare students to solve complex problems and make informed decisions in a variety of academic and professional environments.

Key words: *critical thinking, writing activity, marine engineers, foreign language training.*

Вступ. Компетентнісний підхід у підготовці майбутніх суднових механіків спрямований на розвиток ключових компетентностей, серед яких важливу роль відіграє критичне мислення. Саме розвинені навички й уміння критичного мислення допомагають досліджувати факти, що призводять до помилкових рішень, ухвалювати відповідно до галузевих стандартів правильні рішення з метою уникнення непередбачуваних патових і катастрофічних ситуацій на судні. У процесі іншомовної підготовки майбутні суднові механіки опановують різні сценарії професійно орієнтованого писемного й усного спілкування з урахуванням соціокультурних особливостей міжнародних екіпажів. Синергічне поєднання різноманітних елементів навчальних письмових завдань має на меті створити умови для досягнення оптимальних результатів щодо розвитку критичного мислення майбутніх суднових механіків у процесі іншомовної підготовки. Адаптація навчання письмової діяльності до сучасних вимог професійної підготовки майбутніх суднових механіків із розвиненим критичним мисленням, зокрема й використання нових стратегій викладання активізують парадигмальний підхід через зміну базових уявлень і підходів у навчанні, що, у свою чергу, технологічно поліпшує процес навчання та розвитку ключових компетентностей майбутніх фахівців морської галузі взагалі.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Сучасний професійний дискурс, який характеризує робоче оточення суднових механіків міжнародного флоту, відзначається такими ключовими особливостями, як

постійний розвиток технологічних процесів і зростання обсягу інформації. Ці чинники створюють потребу в майбутніх фахівцях машинного відділення, здатних опанувати не тільки конкретні знання та професійні навички, а й бути готовими критично осмислювати причинно-наслідкові зв'язки з метою уникнення непередбачуваних ситуацій і катастроф на судні.

Проблема розвитку критичного мислення фахівців різних галузей вивчалась як зарубіжними (А. Бергсон, Дж. Дьюї, А. Кроуфорд, К. Поппер, Д. Халперн, Я. Хінтікка), так і вітчизняними дослідниками (Г. А. Балута, М. П. Козаченко, С. І. Мединська, С. О. Терно, О. В. Тягло). На важливості розвитку критичного мислення в майбутніх фахівців морської галузі наголошували М. О. Діденко й О. С. Сибірко. Деякі дослідники, зокрема О. Я. Тимофєєва, розглядали розвиток критичного мислення в майбутніх суднових механіків у процесі іншомовної підготовки. Окрім того, О. Ю. Кононова й О. Ю. Юрженко досліджували розвиток критичного мислення з використанням цифрових технологій.

Серед зарубіжних авторів, які довели позитивний вплив письмової діяльності на успішність розвитку критичного мислення, є такі, як Алан Кроуфорд, Е. Венді Саул, Самуель Метьюз, Джеймс Макінстер (Кроуфорд, 2006). Ними обґрунтовано, що якісне виконання письмових завдань, які потребують критичного мислення, можливе лише після ретельного вивчення навчальних питань у процесі читання, прослуховування та говоріння, адже письмова діяльність є відображенням рівня мислення студен-

тів, сформованого в результаті перелічених видів діяльності. Науковці Квітандо та Курт у праці 2007 р. наголошували, що на відміну від усної комунікації, письмова форма навчальних завдань характеризується більшою спрямованістю на формування у студентів критичного мислення: вимагає більшої ретельності й аналітичності під час відбору аргументів, фактів, мовленнєвих зворотів, інструментів і засобів висловлення думки для забезпечення більшої точності у викладі думок, необхідних для створення ефективного дискурсу. Отже, письмо як покращує мислення, так і розвиває його критичність (Quitadamo, 2007: 149).

Нині якраз відсутні дослідження стосовно використання письмової діяльності для формування критичного мислення майбутніх судових механіків у процесі іншомовної підготовки.

Мета нашого дослідження полягає в обґрунтуванні психолого-педагогічних умов використання письмової діяльності для формування критичного мислення майбутніх судових механіків у процесі іншомовної підготовки.

Науково-дослідницькими завданнями, які відповідають поставленій меті, ми вважаємо: 1) уточнення поняття «критичне мислення судових механіків»; 2) аналіз причин, з яких судові механіки повинні розвивати свої навички критичного мислення саме англійською мовою; 3) окреслення переліку письмових завдань, які спрямовують процес формування навичок критичного мислення; 4) дослідження психолого-педагогічних умов, за яких використання письмових завдань, спрямованих на формування навичок критичного мислення, матиме успіх.

Методологія дослідження. У літературі, присвяченій даній темі, досі тривають обговорення стосовно визначення критичного мислення: чи це когнітивна здатність, згідно з (Барон, Стернберг, 1987; МакПек, 1981), чи ж набір навичок і настанов, відповідно до (Енніс, 1998; Перкінс, Рікхарт, 2004).

Також у рамках психолого-педагогічної науки критичне мислення розглядається як ключова категорія, що визначає розумові здібності. Критичне мислення розглядається як уміння використання глибокого аналізу інформації для розв'язання проблем із метою ухвалення науково обґрунтованих рішень. Набуття навичок критичного мислення вважається когнітивним формуванням, яке надає студентам відчутні академічні, особистісні та професійні переваги в розв'язанні різноманітних завдань.

Зокрема, Сергій Терно вказує, що критичне мислення передбачає використання

когнітивних технік і стратегій, які збільшують імовірність отримання бажаного результату, мається на увазі мислення, що характеризується контрольованістю, обґрунтованістю та цілеспрямованістю, тобто такий тип мислення використовують для розв'язання завдань, формулювання висновків, імовірнісної оцінки й ухвалення рішень (Терно, 2007).

Науковець вважає, що основою формування критичного мислення студентів є розвинуті в них суттєві зв'язки в діяльності критичного міркування за допомогою гіпотетичних припущень та ідеалізацій (Терно, 2011).

Даніель Вільгельм акцентує увагу на аспектах критичного мислення, які роблять завдання навчання вчителя вкрай важкими без відповідної підготовки. Ці аспекти включають у себе вміння аргументувати, формулювати судження, ухвалювати рішення та вирішувати проблеми (Willingham, 2007: 15)

Проведений нами аналіз психолого-педагогічних джерел дозволяє зробити висновок, що загальні ознаки навичок критичного мислення включають у себе: аналітичність, аргументацію, винесення суджень, ухвалення, розв'язання проблем, системне мислення, критику та самокритику, творчий підхід, комунікабельність, конструктивну сумісність. Усі перелічені ознаки критичного мислення сфокусовано в бік свідомої та досконалої реалізації завдань.

М.В. Козир вважає, що критичне мислення особливо необхідне для ефективного розв'язання нетрадиційних практичних завдань (Козир, 2016: 52). Коли судовим механікам доводиться стикатися з реальними проблемами, які виходять за межі їхніх поточних знань і навичок, вони вдаються до використання принципів, стратегій і процедур критичного мислення для формулювання гіпотез, їх аналізу й обґрунтування.

Ми поділяємо погляди науковця й уточнюємо поняття «критичне мислення судових механіків» як ключову компетентність, що являє собою комплекс навичок, здатностей і умінь аналізувати інформацію стосовно технічного стану суден, розуміти складні ситуації й ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах експлуатації й обслуговування морських транспортних засобів.

Цілком логічним є аналіз причин, з яких судові механіки повинні розвивати свої навички критичного мислення саме англійською мовою, адже особливістю цього типу мислення є те, що процес міркування нестандартний, нешаблонний, відсутній готовий взірець розв'язку. На наш погляд, причини, з яких судові механіки світового

флоту мають розвивати свої навички критичного мислення саме англійською мовою для уникнення аварійних ситуацій і виходу з таких можна представити в такий спосіб:

1. Англійська мова стає необхідним інструментом для ефективної комунікації в різноманітних міжнародних командах, взаємодії з адміністрацією порту та встановлення зв'язків з міжнародними партнерами.

2. Розвиток критичного мислення виявляється важливою умовою гарантування безпеки мореплавства та чіткого подання інформації в умовах кризових ситуацій.

3. Відповідно до міжнародних стандартів, знання англійської мови є обов'язковим для розуміння морських нормативів.

4. Технічна література з останніми досягненнями в галузі технологій і обладнання суден доступна тільки англійською мовою.

5. Успішні кар'єрні перспективи в міжнародних морських компаніях вимагають високого рівня володіння англійською мовою.

6. Використання критичного мислення англійською розширює можливості доступу до ресурсів для більш ефективного вирішення проблем.

7. Володіння англійською мовою сприяє успішній співпраці у глобальній судноплавній галузі.

Узагальнюючи, варто відзначити, що розвиток навичок критичного мислення англійською мовою є важливим аспектом для морських інженерів у всьому світі, оскільки це покращує безпеку, сприяє дотриманню міжнародних стандартів, розширює можливості кар'єрного росту та забезпечує ефективну комунікацію у глобальній індустрії. Знання англійської мови являє собою цінний ресурс, який доповнює навички критичного мислення та сприяє успішній кар'єрі та професійному зростанню морських інженерів.

Однак, на думку науковців Х. Батлера та Д. Халперна (Butler, 2020), критичне мислення, навіть за володіння англійською мовою, не обмежується лише набором когнітивних навичок і стратегій; це також включає в себе бажання використовувати ці навички та стратегії. І розумного суднового механіка навряд чи можна вважати експертом із високим рівнем критичного мислення, спроможним ухвалювати обґрунтовані рішення, якщо він не виявляє активності у використанні цих навичок у потрібну мить.

Сприяння розвитку критичного мислення в майбутніх суднових механіків є важливою метою їхньої професійної підготовки. Проте іноді стає важко застосувати ці нави-

чки на практиці, оскільки часто не враховується той факт, що критичне мислення може розвиватися лише за умови належної практики та постійних зусиль, як стверджує Д. Халперн у своїй роботі із 2014 р.

У цьому процесі важливою є роль викладача, який повинен бути готовий розробляти та впроваджувати стратегії навчання, спрямовані на постійний і цілеспрямований розвиток навичок і схильностей критичного мислення у своїх студентів. Це включає в себе такі елементи, як аналіз, оцінка, аргументація, рефлексія, міркування та саморегуляція.

Згідно з переконанням С. Сайз і С. Рівас, розвиток навичок критичного мислення потребує тривалої практики (Saiz, 2017: 139). Це передбачає, що викладачі повинні впроваджувати конкретні стратегії критичного мислення у процес усної та письмової обробки інформації з різних джерел. Вони мають використовувати активні методи навчання та залучати студентів протягом усього навчального процесу, щоб удосконалювати їхні навички міркування, здатність ухвалювати рішення та розглядати питання з різних ракурсів.

З метою формування в майбутніх суднових механіків критичного мислення у процесі іншомовної підготовки нами було зроблено вибірку саме тих вправ, які спрямовують і прискорюють розвиток необхідних навичок, здатностей і вмінь (табл. 1).

Експериментальне навчання, яке проводилось нами протягом останніх років, підтвердило, що використання перелічених типів письмових вправ в іншомовній підготовці майбутніх суднових механіків може виявитися ефективним засобом розвитку навичок критичного мислення. Практикування всіх вищевказаних видів письмових вправ дозволяє студентам упроваджувати отримані навички критичного мислення у практичних контекстах, де вони мають можливість застосовувати ці вміння до реальних ситуацій. Такий підхід у сукупності з логічно продуманим підходом до виконання письмових завдань сприяє глибокому аналізу, вирішенню проблем і розвитку здатності розглядати різні погляди в різноманітних навчальних і професійних середовищах.

На наш погляд, розвиток критичного мислення через використання письмових вправ вимагає дотримання конкретних психолого-педагогічних умов. Ці умови спрямовані на створення ефективного навчального середовища, яке сприяє розвитку навичок критичного мислення. З метою систематизації й упорядкування роботи викладача англійської мови, що спрямована на фор-

Таблиця 1

Вправи для розвитку необхідних навичок

№	Вид	Зміст роботи	Рекомендації викладачу
1	Аналіз технічних проблем	Складення студентами детального письмового аналізу реальних технічних проблеми, які можуть виникнути на судні.	Координуйте рух студентів у процесі розгляду ними причин проблем, визначенні можливих шляхів запобігання їм у майбутньому.
2	Аргументаційні й аналітичні есе	Написання есе на тему технічних викликів у машинному відділенні, у морській галузі взагалі.	Спонукайте студентів виявляти причини проблем, представляти різні погляди, аналізувати можливі рішення та робити висновки.
3	Кейс-стаді	Вивчення сценаріїв реальних ситуацій, які потребують технічного розв'язання.	Запросіть студентів до розгляду ситуації, визначати ключові аспекти й обґрунтовувати свої висновки в письмовій формі.
4	Рецензії на технічні публікації	Написання студентами рецензій на технічні статті чи публікації про застосування передових технологій на судні.	Сприяйте аналізу критичної думки студентів, підкріпленої технічними аргументами.
5	Сценарії екстрених ситуацій	Моделювання (у письмовій формі) поведінки та заходів виходу з екстрених ситуацій під час аварій або несправностей на борту судна.	Спонукайте студентів розробляти покрокові плани дій, аналізувати альтернативи й ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах обмеженого часу та ресурсів.
6	Сценарії рішення технічних проблем	Викладення студентами думок про можливі шляхи вирішення технічних проблем у машинному відділенні.	Заохочуйте студентів обговорювати переваги та недоліки різних варіантів перед написанням кінцевого варіанту такого сценарію.
7	Дискусійні статті	Розгляд тем, пов'язаних з етикою в морській техніці та технічними викликами в цьому сегменті.	Запропонуйте студентам написати дискусійні статті, де вони висловлюватимуть свої думки й аргументуватимуть їх.
8	Листи до галузевих експертів	Тренування в написанні листів до експертів у галузі з питань технічного розвитку.	Заохочуйте студентів ставити запитання, виражати думки та робити пропозиції щодо написання листів.

мування критичного мислення в майбутніх судових механіків під час використання письмових вправ в іншомовній підготовці, ми розглядаємо психолого-педагогічні умови як сукупність специфічних зовнішніх і внутрішніх чинників.

Отже, до таких психолого-педагогічних умов використання письмових вправ, які не лише сприяють розвитку критичного мислення майбутніх судових механіків під час їх іншомовної підготовки, але також спонукають їх активно використовувати ці навички в майбутній професійній діяльності, ми відносимо:

1. Створення підтримуючого навчального середовища (забезпечення студентам комфортного та стимулюючого клімату для вільного вираження думок та ідей).

2. Використання цікавого й актуального матеріалу (використання завдань і матеріалів, які зацікавлять студентів і стимулюватимуть їхні інтелектуальні зусилля).

3. Поетапну координацію (надання чіт-

ких інструкцій і допомоги на різних етапах виконання письмових завдань).

4. Практику відкритих питань (формулювання запитань, що спонукають до глибокого аналізу та рефлексії).

5. Стимулювання обговорення та взаємодії (створення можливостей для обговорення ідей з однокурсниками та викладачем для обміну думками та перспективами).

6. Залучення реальних ситуацій (використання реальних прикладів або сценаріїв із судової практики для вирішення завдань).

7. Формування мотивації (пошук індивідуальних і колективних мотиваторів для стимулювання бажання використовувати критичне мислення в майбутній професійній сфері).

Створенням сприятливого навчального оточення з урахуванням таких психолого-педагогічних умов викладачі можуть ефективно сприяти розвитку навичок критичного мислення через використання письмових вправ. Це допомагатиме готувати студентів

до вирішення складних проблем і ухвалення обґрунтованих рішень у різних академічних і професійних ситуаціях.

Висновки. Науковий пошук допоміг визначити поняття «критичне мислення суднових механіків» як ключову компетентність, що являє собою комплекс навичок, здатностей і умінь аналізувати інформацію стосовно технічного стану суден, розуміти складні ситуації й ухвалювати обґрунтовані рішення в умовах експлуатації й обслуговування морських транспортних засобів. Нами встановлено, що набір когнітивних здібностей, навички критичного мислення забезпечують студентів відчутними академічними, особистими та професійними перевагами, які зрештою допоможуть їм у майбутньому вирішити різноманітні проблеми професійного характеру.

Узагальнено причини, з яких судові механіки світового флоту мають розвивати свої навички критичного мислення саме англійською мовою для уникнення аварійних ситуацій і виходу з таких.

Наголошено, що письмові вправи визначеного характеру можуть не лише використовуватись як інструмент для передачі ідей, а й значно покращити сам процес мислення майбутніх суднових механіків під час їх іншомовної підготовки. Нами здійснено опис письмових вправ, які сприятимуть формуванню навичок, здатностей і умінь критичного мислення. Обґрунтовано психолого-педагогічні умови, дотримання яких стимулюватиме студентів-суднових механіків активно використовувати навички критичного мислення в їхній майбутній професійній діяльності, як-от: створення підтримуючого навчального середовища, використання цікавого й актуального матеріалу, поетапна координація, практика відкритих питань, стимулювання обговорення та взаємодії, залучення реальних ситуацій, формування мотивації.

Отже, до перспектив подальших досліджень у цьому напрямі ми відносимо обґрунтування критеріїв оцінки успішності використання описаних нами типів письмових вправ для формування критичного мислення майбутніх суднових механіків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Козир М.В. Розвиток критичного мислення у форматі інформаційної педагогіки. *Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка* : збірник наукових праць. 2017. № 28. С. 49–53.

2. Терно С.О. Теорія розвитку критичного мислення (на прикладі навчання історії) : посібник для вчителя. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. 105 с.

3. Терно С.О. Розвиток критичного мислення старшокласників у процесі навчання історії. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2007. 275 с.

4. Технології розвитку критичного мислення учнів / А. Кроуфорд та ін ; наук. ред., передм. О.І. Пометун. Київ : Плеяди, 2006. 220 с. URL: <https://naurok.com.ua/alan-krouford-tehnologi-rozvitku-kritichnogo-mislennya-uchniv-48147.html> (дата звернення: 25.10.2023).

5. Butler H.A., Halpern D.F. Critical Thinking Impacts Our Everyday Lives. *Critical Thinking in Psychology* / Ed. R.J. Sternberg, D.F. Halpern. Cambridge University Press, 2020. 2e edition. P. 152–172.

6. Quitadamo I.J., Martha J.K. Learning to Improve: Using Writing to Increase Critical Thinking Performance in General Education Biology. *CBE Life Science Education*, 2007. № 6 (2). P. 149.

7. Saiz C., Rivas S. Desarrollo del Pensamiento Crítico. *Criatividade e Pensamento Crítico: Conceito, Avaliação e Desenvolvimento* / Ed. L.S. Almeida. Braga : Centro de Estudos e Recursos em Psicologia, 2017. P. 133–179.

8. Willingham D.T. Critical thinking: Why is it so hard to teach? *American Educator*. 2007. Summer Issue. P. 8–19.

REFERENCES

1. Kozyr, M.V. (2017). Rozvytok krytychnogo myslennia u formati informatsiinoi pedagogiky [Pedagogichna osvita: teoria i praktyka. Psychologia. Pedagogika]: zbirnyk naukovykh prats, № 28, P. 49–53 [in Ukrainian].

2. Terno, S. (2011). Teoria rozvytku krytychnogo myslennia (na prykladi navchannia istorii) [Posibnyk dlia vchytelia]. Zaporizhia : Zaporizhskii natsionalnyy universytet, P. 105. [in Ukrainian].

3. Terno, S. (2007). Rozvytok krytychnogo myslennia starshoklasnykiv u protsesi navchannia istorii. Zaporizhia : Zaporizhskii natsionalnyy universytet, P. 275 [in Ukrainian].

4. Krouford, A., Saul, V., Metiuz, S., & Makinster, D. (2006). Tekhnologii rozvytku krytychnoho myslennia uchniv / O.I. Pometun (Nauk. red.). Kyiv: Vyd-vo "Pleiady". URL: <https://naurok.com.ua/alan-krouford-tehnologi-rozvitku-kritichnogo-mislennya-uchniv-48147.html> (data zvernennia: 25.10.2023) [in Ukrainian].

5. Butler, H.A., & Halpern, D.F. (2020). Critical Thinking Impacts Our Everyday Lives. R.J. Sternberg & D.F. Halpern (Eds.), *Critical Thinking in Psychology* (2e édition, pp. 152–172). Cambridge University Press [in English].

6. Quitadamo, I.J., Martha J.K. (2007). Learning to Improve: Using Writing to Increase Critical Thinking Performance in General Education Biology. *CBE Life Science Education*, 6 (2). (p. 149) [in English].

7. Saiz, C., & Rivas, S. (2017). Desarrollo del Pensamiento Crítico. In L.S. Almeida (Ed.), *Criatividade e Pensamento Crítico: Conceito, Avaliação e Desenvolvimento* (p. 133–179). Braga: Centro de Estudos e Recursos em Psicologia [in English].

8. Willingham, D.T. (2007). Critical thinking: Why is it so hard to teach? *American Educator*, Summer Issue, 8–19 [in English].

*Стаття надійшла до редакції 28.11.2023.
The article was received 28 November 2023.*

УДК 37.091.12.011.3-051:373.3]
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-7>

ІННОВАЦІЙНА ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Муращенко Олена Валентинівна,
кандидат педагогічних наук,
заступник директора

*Запорізький класичний ліцей
Запорізької міської ради Запорізької області*
murashchenko.olena.2017@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5887-1752

Метою статті розглядаємо дослідження сутності та структури інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів в аспекті її успішного впровадження в освітній процес молодших школярів. Для досягнення поставленої мети використано такі **методи** дослідження, як аналіз, синтез, систематизація, порівняння й узагальнення представленого матеріалу. **Результати.** У статті проаналізовано сучасний стан розвитку українського суспільства та реальних змін, що вимагають від учителів початкових класів застосування нових підходів до ефективного здійснення освітнього процесу. Зокрема визначено, що сучасне суспільство потребує людей нового типу, здатних системно та конструктивно мислити, швидко знаходити потрібну інформацію, ухвалювати адекватні рішення та продукувати принципово нові ідеї. Це ставить перед учителями завдання формування інноваційної культури, яка забезпечує готовність учителя до впровадження новаторських підходів у навчальний процес закладів загальної середньої освіти.

Акцентовано на дослідженні дефініції понять «діяльність», «інноваційна діяльність», «інноваційна педагогічна діяльність» у філософських, психологічних і педагогічних джерелах і аналізі їх як предмета наукового пошуку.

Автором розглянуто роль інформаційного компонента у структурі інноваційної педагогічної діяльності вчителів початкових класів. Підкреслено, що інформаційна діяльність майбутніх учителів початкових класів охоплює кілька взаємопов'язаних процесів, як-от пошук і отримання професійно важливої інформації, її аналіз і систематизація, використання одержаних матеріалів у педагогічній та інноваційній діяльності та створення нової інформації. Інформаційні технології є важливим інструментом підтримки інноваційної педагогічної діяльності, тому висвітлено важливість вивчення ефективних методів їх упровадження в освітній процес початкової школи.

Особливу увагу сконцентровано на важливості підготовки майбутніх учителів початкових класів до інноваційної педагогічної діяльності в закладі вищої освіти та надання їм можливості розвивати критичне мислення, свої творчі здібності, використовувати інформаційно-комунікаційні технології та працювати в команді з метою забезпечення високої якості професійної освіти та досягнення успішних результатів у професійній діяльності. **Висновки.** За результатами проведеного дослідження інноваційну педагогічну діяльність майбутніх учителів початкових класів розглянуто як специфічний різновид педагогічної діяльності, основною метою якої є формування в молодших школярів спрямованих на створення оптимальних умов для розвитку ключових компетентностей, яка сприяє вибору можливостей вільного та творчого самовираження особистості шляхом генерування та втілення інноваційних ідей і оновлення педагогічної теорії та практики.

Подальші дослідження в цьому напрямі можуть зробити значний внесок у педагогічну теорію та практику, допомогти створити сучасну систему підготовки висококваліфікованих учителів початкових класів.

Ключові слова: діяльність, інноваційна діяльність, інноваційна педагогічна діяльність, майбутні вчителі початкових класів, молодші школярі.

INNOVATIVE PEDAGOGICAL ACTIVITIES OF FUTURE TEACHERS OF PRIMARY SCHOOL

Murashchenko Olena Valentinivna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Deputy Director

*Zaporizhzhia Classical Lyceum of the Zaporizhzhia City Council
of the Zaporizhzhia region*

murashchenko.olena.2017@gmail.com
orcid.org/0000-0002-5887-1752

The **purpose** of the article is to examine the essence and structure of innovative pedagogical activity of future primary school teachers in the aspect of its successful implementation in the educational process of younger schoolchildren. To achieve the goal, such research **methods** as analysis, synthesis, systematization, comparison and generalization of the presented material were used. **Results.** The article analyzes the current state of development of Ukrainian society and real changes that require primary school teachers to apply new approaches to the effective implementation of the educational process.

In particular, it was determined that modern society needs a new type of people who are able to think systematically and constructively, quickly find the necessary information, make adequate decisions and produce fundamentally new ideas. This presents teachers with the task of forming an innovative culture, which ensures the teacher's readiness to introduce innovative approaches into the educational process of general secondary education institutions.

Emphasis is placed on the study of the definition of the concepts "activity", "innovative activity", "innovative pedagogical activity" in philosophical, psychological and pedagogical sources and their analysis as a subject of scientific research.

The author considered the role of the informational component in the structure of innovative pedagogical activity of primary school teachers. It is emphasized that the information activity of future primary school teachers covers several interrelated processes, such as the search and acquisition of professionally important information, its analysis and systematization, the use of the obtained materials in pedagogical and innovative activities, and the creation of new information. Information technologies are an important tool for supporting innovative pedagogical activity, therefore the importance of studying effective methods of their implementation in the educational process of primary school is highlighted.

Particular attention is focused on the importance of preparing future primary school teachers for innovative pedagogical activities in a higher education institution and giving them the opportunity to develop critical thinking, their creative abilities, use information and communication technologies and work in a team in order to ensure high quality professional education and achieve successful results in professional activity.

Conclusions. According to the results of the research, the innovative pedagogical activity of future primary school teachers was considered as a specific type of pedagogical activity, the main goal of which is the formation of younger schoolchildren aimed at creating optimal conditions for the development of key competencies, which promotes the choice of opportunities for free and creative self-expression of the individual through the generation and implementation of innovative ideas and updating pedagogical theory and practice.

Further research in this direction can make a significant contribution to pedagogical theory and practice, help create a modern system of training highly qualified primary school teachers.

Key words: *activity, innovative activity, innovative pedagogical activity, future primary school teachers, younger schoolchildren.*

Вступ. Упровадження в освітній процес початкової школи інноваційних технологій навчання є актуальним завданням на сучасному етапі реформування освіти, коли швидкі зміни соціокультурного середовища вимагають нового підходу до вчителя, який буде спрямований не лише на викладання базових навичок читання та письма, а й на виховання творчої, ініціативної, неординарної особистості, відповідального фахівця, свідомого громадянина, патріота, якого потребує наша держава та суспільство.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Однією із ключових ідей концепції Нової української школи (Нова українська школа,

2016: 2, 6) є підтримка інноваційності в освіті та підготовка вчителів початкових класів до інноваційної діяльності, застосування передових підходів, закономірностей і методів навчання, які мають сприяти розвитку навичок самостійного творчого мислення учнів, можливості робити нові відкриття та розв'язувати проблеми з новою перспективою, стимулювати їхню ініціативу, бажання змінювати навколишній світ, учитися впродовж життя.

Зміни в українському суспільстві актуалізували проблематику пошуку та впровадження нових принципів, методів і форм навчання, виробничої та суспільної діяль-

ності, які забезпечують стабільний економічний розвиток. Це спонукало освітні галузі до дослідження поняття «інноваційна педагогічна діяльність» і аналізу його як предмета наукового пошуку.

Питання підготовки вчителів до інноваційної діяльності є предметом наукових досліджень О. С. Бартків (2010 р.), О. А. Гончарової (2008 р.), Т. М. Демиденко (2004 р.), І. М. Дичківської (2012 р.), Ю. І. Завалевського (2014 р.), І. І. Коновальчук (2012 р.), О. Я. Мариновської (2007 р.), Л. Б. Мельничук (2014 р.), Н. М. Носовець (2019 р.), О. І. Огієнко (2015 р.) та інших; наукові основи підготовки педагогів до інноваційної діяльності вивчали І. Д. Бех (2014 р.), Л. І. Даниленко (2015 р.), К. В. Макогон (2002 р.) та ін. Вони підкреслюють важливість того, що сучасний педагог повинен бути готовим модернізувати свою професійну діяльність відповідно до швидкоплинних змін у суспільстві та з урахуванням сучасних тенденцій у галузі освітніх технологій.

Отже, останніми роками проблема впровадження інноваційної педагогічної діяльності в освіті викликає все більший інтерес, однак систематичні дослідження в цій області фактично тільки розгортаються, тому залишається низка невирішених раніше питань, зокрема й підготовка майбутніх учителів початкових класів до інноваційної педагогічної діяльності.

Метою статті розглядаємо дослідження сутності та структури інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів в аспекті її успішного впровадження в освітній процес молодших школярів.

Методологія та методи. Для досягнення поставленої мети використано такі методи дослідження, як аналіз, синтез, систематизація, порівняння й узагальнення представленого матеріалу.

Результати та дискусії. У філософії *діяльність* розглядається як абстрактне поняття, що включає суспільно-історичні процеси загальнолюдської практики. Вона розглядається як взаємодія суб'єкта й об'єкта, діалектичний процес, що об'єднує об'єктивність і суб'єктивність (Філософський енциклопедичний словник, 2002: 85).

Психологи розглядають діяльність як функції індивіда у процесі його взаємодії з навколишнім світом (Психологічний словник, 1982: 91) і розрізняють дві форми діяльності – зовнішню предметну діяльність (вихідну й основну форму діяльності) та внутрішню (індивідуальну) діяльність, які, розвиваючись, переходять одна в одну, оскільки мають спільну структуру та компонентний склад (потреби, мотиви, цілі, завдання, дії й операції).

Аналіз філософських, психологічних і педагогічних джерел дозволив дійти таких висновків про сутність діяльності: 1) діяльність включає три елементи – людину (суб'єкт діяльності), дійсність (об'єкт діяльності), процес взаємодії між ними; 2) діяльність – це процес реалізації відносин суб'єкта до навколишньої дійсності; 3) діяльність завжди має творчий і самостійний характер.

Діяльність може класифікуватися за різними ознаками, як-от поділ на духовну та матеріальну, виробничу та невиробничу, трудову та нетрудову. Проте з погляду творчої ролі важливим є розрізнення репродуктивної діяльності, яка спрямована на досягнення відомих результатів відомими методами, та продуктивної діяльності, що пов'язана із творчим створенням нових цілей і засобів для досягнення відомих цілей із використанням новаторських методів.

Одним із видів продуктивної діяльності є інноваційна педагогічна діяльність. Аналіз сутності цього поняття розкриває його різноманітні інтерпретації та визначення залежно від концептуального підходу, змісту та спрямованості досліджень. Широкий спектр дефініцій цих понять вказує на їхню багатогранність і багатозначність.

У педагогічній літературі *інноваційна педагогічна діяльність* розглядається у двох аспектах: відповідно до етапів розроблення ідеї, опанування нових знань і компетентностей і втілення інноваційних процесів в освітню практику; як вищий рівень педагогічної творчості та винахідництва. Обидва підходи мають свою значущість у контексті розвитку сучасної освіти. Системний підхід дозволяє ефективно планувати, розробляти та впроваджувати інновації, забезпечувати їхню стійкість та успішну реалізацію. Тоді як творчий підхід надає вчителям свободу думок, заохочує їх до окремої ініціативи та творчості, що стимулює пошук інноваційних ідей і методик, які можуть покращити навчання та навчальний процес загалом. Разом ці перспективи доповнюють одна одну і сприяють подальшому розвитку освітньої системи та підвищенню якості освіти.

Науковець О. А. Гончарова (Гончарова, 2008: 8) розглядає інноваційну педагогічну діяльність як складне інтегральне новоутворення, що об'єднує різноманітні за цілями та характером види робіт. Вона спрямована на впровадження змін і створення нового у власній системі роботи майбутнім педагогом. Ця діяльність є системною, оскільки вона націлена на реалізацію нововведень за допомогою використання та впрова-

дження нових наукових ідей, знань і підходів. Вона може включати трансформацію відомих результатів наукових досліджень і практичних розробок у новий або вдосконалений продукт.

За визначенням І. М. Дичківської (Дичківська, 2012: 40), *інноваційна педагогічна діяльність* є своєрідним типом творчої діяльності, яка базується на рефлексії, осмисленні власного педагогічного досвіду за допомогою порівняння та вивчення різних педагогічних підходів, методик, технологій і власних дій учнів з метою отримання ефективних підходів і засобів. Під час інноваційної педагогічної діяльності педагоги готові до змін і розвитку освітнього процесу для здобуття кращих результатів і реалізації якісної педагогічної практики.

Інноваційну педагогічну діяльність, згідно з поглядами І. І. Коновальчук (Коновальчук, 2012: 7), можна розглядати як метадіяльність, спрямовану на зміну особистісних структур суб'єктів нововведень, як-от потреби, мотиви, цілі, ставлення, та технологічних структур, як-от форми, методи та засоби.

Учений О. Я. Мариновська (Мариновська, 2007: 35) розглядає поняття «інноваційна педагогічна діяльність» з позиції процесно-структурного та проектно-впроваджувального підходів до впровадження інновацій у системі післядипломної педагогічної освіти. У концепті процесно-структурного підходу вона залучає вчителів до впровадження інновацій на різних етапах «життєвого циклу» навчального закладу. Проектно-впроваджувальний підхід, з іншого боку, передбачає більшу автономію для вчителів у виборі та реалізації проектів інновацій. У межах його застосування вчителі мають можливість самостійно обирати та розробляти проекти впровадження інновацій, які вони вважають за необхідні для власного професійного розвитку. Цей підхід надає можливість педагогам більш активно залучатися до творчої роботи та самостійно узгоджувати інноваційні педагогічні рішення, що сприяє більшій мотивації та самореалізації вчителів.

Інноваційну педагогічну діяльність, на думку К. В. Макогон (Макогон, 2002: 28), можна розглядати у трьох ракурсах. По-перше, як створення нових оригінальних прийомів і цілісних педагогічних концепцій, що змінюють звичний погляд на педагогічні явища та перебудовують суспільно-педагогічні відносини. Цей підхід підкреслює важливість інновацій у розвитку педагогічної науки та практики. По-друге, як найвищий рівень педагогічної творчості, що виявляється у винахідництві та впро-

вадженні нових ідей. Інноваційна педагогічна діяльність спрямована на формування творчої особистості. Це проявляється в чіткому визначенні мети, завдань, змісту та технологій інноваційного навчання. Цей підхід підкреслює роль педагога як творчого професіонала, здатного створювати та впроваджувати новаторські підходи до навчання та виховання. Третя точка зору висвітлює означений термін як діяльність із розроблення, пошуку, освоєння й використання нововведень і їх здійснення. Цей підхід акцентує на практичних аспектах інноваційної діяльності, показує її важливу роль у впровадженні нових підходів і технологій у педагогічну діяльність.

Інноваційна педагогічна діяльність, відповідно до визначення Т. М. Демиденко (Демиденко, 2004: 51–52), є складним і багатоплановим явищем, що охоплює різні аспекти взаємодії всіх учасників освітнього процесу, спрямованих на покращення якості системи освіти; сукупність різних за цілями та характером видів робіт, що належать до важливих етапів розвитку інноваційних процесів, орієнтованих на внесення вчителем корекцій до системи власної професійної діяльності. Ці прояви окреслюють комплексність педагогічної інноваційної діяльності, яка вимагає від педагогів творчості, гнучкості, постійного професійного зростання та бажання вносити позитивні зміни в освітній процес.

Важливо підкреслити, що переконанням багатьох науковців є характеристика мети *інноваційної педагогічної діяльності* як цілеспрямованої зміни та впровадження в освітній процес педагогічних інновацій, що зумовлює його перехід до вищого стану.

У дослідженні розглядаємо *інноваційну педагогічну діяльність учителів початкових класів* як специфічний різновид педагогічної діяльності, основною метою якої є формування в молодших школярів спрямованих на створення оптимальних умов для розвитку ключових компетентностей, яка сприяє вибору можливостей вільного та творчого самовираження особистості шляхом генерування та втілення інноваційних ідей і оновлення педагогічної теорії та практики.

Узагальнюючи погляди науковців на сутність інноваційної педагогічної діяльності та на особливості здійснення педагогічної діяльності майбутніми вчителями початкових класів, інноваційну педагогічну діяльність майбутніх учителів початкових класів убачаємо як комплексну багатоаспектну метадіяльність, яка спрямована на організацію й управління впровадженням нововведень на основі реалізації

нових або трансформації відомих наукових знань, ідей, підходів і практичних розробок у галузі початкової освіти, що забезпечує якісну освіту та розвиток молодших школярів і сприяє оновленню педагогічної теорії та практики.

Ознаками інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів виступає їхня спрямованість на вирішення нових завдань, яким властива відсутність стандартних способів розв'язання; формування нових компетентностей, які стануть основою для подальшого розвитку нових методів і підходів; творчий пошук інноваційних розв'язань і креативне застосування знань, умінь і навичок у практичних ситуаціях.

Під час розгляду структури інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів важливо враховувати концептуальні підходи до загальної структури діяльності. У психології відомо безліч концептуальних схем, що виходять за межі класичної тріади «мета – засоби – результат», різні компоненти можуть мати різне значення на різних рівнях діяльності, дії й операції. Однак для нашого дослідження цікавим є підхід, що пропонує обмежену кількість атрибутів діяльності.

Суб'єктний підхід визначає методологічний статус інноваційної діяльності. Об'єктом такої діяльності є види діяльності, що сформувалися та набули репродуктивного характеру, а їх засоби стали рутинними для якоїсь спільноти людей. На їх зміну і спрямована насамперед інноваційна діяльність.

Аналіз інноваційної діяльності в контексті її суб'єкта виявляє механізм, так званий «саморозвиток особистості професіонала». Поняття «інновація» стосується не лише створення та поширення новацій, але й змін у способах діяльності та стилях мислення.

Теорія атрибутивної педагогічної діяльності зосереджує увагу на компонентах і характеристиках діяльності та їх взаємозв'язках. Представимо наступні її атрибути:

- суб'єкти – особи, які мають намір виконати діяльність;
- мета – ясно визначений кінцевий результат діяльності, що є повним зразком кінцевого продукту з усіма характеристиками та властивостями;
- потреби та мотиви – причини, що стимулюють суб'єкта до діяльності, зокрема й усвідомлення потреб і сильних мотивів для досягнення мети;
- спосіб – план або метод, яким забезпечується досягнення мети, що передбачає повні й точні уявлення про процес досягнення результату;

- предмет – матеріал або сировина, з якої можна отримати об'єктивний результат, а також початковий стан цього матеріалу;
- методи – прийоми, або «траєкторія», за допомогою яких здійснюється зміна предмета від вихідного до кінцевого стану;
- засоби – інструменти, якими забезпечується зміна предмета відповідно до визначеного методу;
- результат – завершений продукт, який був отриманий після завершення процесу діяльності та на який перетворився вихідний предмет.

Усі атрибутивні характеристики інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів початкових класів можна представити в цілісному взаємозв'язку (рис. 1).

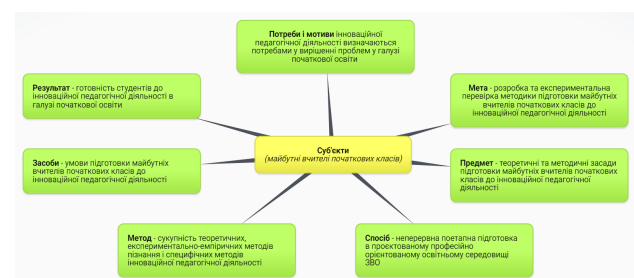

Рис. 1. Структура інноваційної педагогічної діяльності підготовки вчителів початкових класів

Отже, інноваційна педагогічна діяльність майбутніх учителів початкових класів може бути розглянута з погляду її структури, яка охоплює зовнішні та внутрішні компоненти. Серед зовнішніх компонентів можна виокремити мету, засоби досягнення, об'єкт впливу, суб'єкт діяльності, результат. Внутрішні компоненти містять мотивацію та зміст операції. Водночас інноваційна педагогічна діяльність виконує такі функції:

- гностичну функцію, що передбачає ознайомлення з новими знаннями, аналіз і прогнозування навчально-пізнавальної діяльності учнів і власну професійну діяльність;
- проєктувальну функцію, яка вбачає перспективне планування завдань і способів їх розв'язання та сприяє розробленню нових підходів;
- конструктивну функцію, яка зумовлює здійснення спільної діяльності всіма учасниками освітнього процесу для досягнення поставленої мети;
- комунікативну функцію, що включає активне спілкування педагога з колегами та студентами;
- організаторську функцію, що охоплює систематичну організаційну діяльність.

М. Меладзе (Меладзе, 2014: 65) розглядає інноваційну діяльність учителя як складну особистісну категорію, як процес

і результат творчої педагогічної діяльності. Науковець підкреслює, що для успішного здійснення діяльності педагогу необхідно володіти концептуальною базою педагогічного нововведення, що охоплює діагностику, прогнозування, створення програми експерименту, аналізу її реалізації та спостереження за етапами застосування, результатами, корекцією та рефлексією інноваційних дій.

В основу технологічного компонента інноваційної педагогічної діяльності, який є невід'ємною її частиною, на думку І. М. Дичківської (Дичківська, 2012: 13), покладені аналіз структури й етапи розгортання інноваційних процесів, а саме:

- цілеспрямована переорієнтація освітніх проєктів, їх інтерпретація, активний пошук інформації, ознайомлення з інноваціями;
- професійний аналіз можливостей для розробки нововведення; ухвалення рішення щодо його ефективного використання;
- визначення чіткої мети та концептуальних підходів до впровадження нововведення;
- антиципація змін, труднощів і результатів інноваційної діяльності;
- консультація з колегами, адміністрацією та консультантами щодо шляхів упровадження інновацій;
- створення концептуальної основи та розроблення етапів експериментальної діяльності;
- здійснення інноваційних дій і спостереження за прогресом інноваційного процесу;
- контроль і корекція впровадження нововведень, оцінка отриманих результатів і рефлексія інноваційної діяльності.

Сучасне суспільство потребує людей нового типу, які здатні продуктивно та конструктивно мислити, оперативно знаходити потрібну інформацію, ухвалювати обґрунтовані рішення, генерувати нові ідеї в різних сферах діяльності. Для досягнення цієї мети педагогу необхідно застосовувати нові підходи до своєї професійної діяльності. Гуманістична парадигма освіти ставить на перший план розвиток особистості, яка вміє навчатися, самостійно здобувати знання. Дотримання цих умов є запорукою ефективного здійснення ідеї навчання «упродовж усього життя». У цьому контексті особливого значення набуває підвищення рівня інформаційної культури особистості.

Так, Т. М. Демиденко (Демиденко, 2004) убачає необхідність включення інформаційного компонента у структуру інноваційної педагогічної діяльності майбутніх учителів, оскільки складається з декількох взаємопов'язаних процесів, власне:

- пошуку та здобуття професійно значущої інформації;

- аналізу й упорядкування отриманої інформації;

- застосування одержаних матеріалів у педагогічній та інноваційній (дослідницькій) практичній діяльності;

- створення нової інформації.

Погоджуємось з думкою О. І. Огієнко (Огієнко, 2015: 156) та вважаємо, що успішність інноваційної педагогічної діяльності залежить від того, наскільки вчитель усвідомлює практичне значення різноманітних інновацій у системі освіти не лише на професійному, а й на особистісному рівні. Реалізація інноваційної педагогічної діяльності вимагає не лише володіння знаннями педагогічної інноватики, але й наявності готовності до даного виду діяльності. Тому важливо забезпечити педагогічну підготовку, яка сприятиме формуванню готовності майбутніх учителів до інноваційної педагогічної діяльності.

Висновок. Отже, інноваційна діяльність майбутніх учителів початкових класів є важливим чинником їхньої професійної підготовки в закладі вищої освіти, формування творчих здібностей, лідерських якостей та здатності працювати в команді, шукати та генерувати нові ідеї щодо розв'язання проблемних завдань. Вона має багатоаспектний характер, про що свідчать дослідження в освітній галузі.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо дослідження оптимізації інноваційного навчального процесу та вивчення ефективних підходів до організації інноваційної педагогічної діяльності, зокрема розроблення нових методик, упровадження проєктного навчання, активних методів інтерактивного навчання, інформаційних технологій тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бартків О.С. Готовність педагога до інноваційної діяльності. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2010. № 1. С. 52–58.
2. Бех І.Д. Інноваційна виховна технологія: сутнісні положення і шляхи реалізації. *Педагогіка і психологія*. 2014. № 1. С. 12–17.
3. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
4. Гончарова О.А. Педагогічні умови підготовки майбутнього вчителя іноземної мови до інноваційної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 20 с.
5. Даниленко Л.І. Педагогічні умови формування готовності вчителя у післядипломній освіті до застосування інноваційних технологій інтерактивного навчання. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія «Педагогіка і психологія». 2015. № 44. С. 123–127.
6. Демиденко Т.М. Підготовка майбутніх учителів трудового навчання до інноваційної педагогічної діяльності : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Черкаси : Чер-

каський національний університет ім. Богдана Хмельницького, 2004. 220 с.

7. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. Київ : Академвидав, 2012. 352 с.

8. Завалевський Ю.І. Сутність інноваційної педагогічної діяльності. *Педагогічний дискурс* : збірник наукових праць / гол. ред. І.М. Шоробура. Хмельницький : ХГПА, 2014. Вип. 17. С. 63–70.

9. Коновальчук І.І. Креативний потенціал інноваційної педагогічної діяльності. *Інноваційна діяльність педагогів Житомирщини*. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. С. 4–7.

10. Макогон К.В. Діагностика готовності педагогів до пошукової діяльності (пед. інновації). *Рідна школа*. 2002. № 1. С. 27–29.

11. Мариновська О.Я. Упровадження педагогічних інновацій: система проєктно-впроваджувальної діяльності. *Імідж сучасного педагога* : науково-практичний освітньо-популярний журнал. 2007. № 3 (72). С. 34–39.

12. Мельничук Л.Б. Інтерактивні технології виховання молодших школярів. *Київський науково-педагогічний вісник*. 2014. № 2 (02). С. 44–50.

13. Нова українська школа: основи стандарту освіти. Львів, 2016. 64 с.

14. Носовець Н.М. Готовність майбутнього вчителя технологій до інноваційної педагогічної діяльності як складова професійної компетентності. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т.Г. Шевченка*. Чернігів : НУЧК, 2019. Вип. 2 (158). С. 241–247.

15. Огієнко О.І. Теоретичні засади інноваційної педагогічної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології* : науковий журнал СумДПУ імені А.С.Макаренка. 2015. № 1 (44). С. 154–162.

16. Психологічний словник / за ред. В.І. Войтка. Київ : Вища школа, 1982. 215 с.

17. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В.І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

REFERENCES

1. Bartkiv, O. (2010). Hotovnist' pedahoha do innovatsiynoyi diyal'nosti [Readiness of the teacher for innovative activities]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelya*. 1. 52–58 [in Ukrainian].

2. Bekh, I. (2014). Innovatsiyna vykhovna tekhnolohiya: sutnisni polozhennya i shlyakhy realizatsiyi [Innovative educational technology: essential provisions and ways of implementation]. *Pedahohika i psykholohiya*. 1. 12–17 [in Ukrainian].

3. Honcharenko, S. (1997). Ukrayins'kyu pedahohichnyy slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. Kyiv : Lybid'. 376 [in Ukrainian].

4. Honcharova, O. (2008). Pedahohichni umovy pidhotovky maybutn'oho vchytelya inozemnoyi movy do innovatsiynoyi diyal'nosti [Pedagogical conditions for training a future foreign language teacher for innovative activities] : avtoref. dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Kyiv. 20 [in Ukrainian].

5. Danylenko, L. (2015). Pedahohichni umovy formuvannya hotovnosti vchytelya u pisladyplomniy osviti do zastosuvannya innovatsiynykh tekhnolohiy interaktyvnoho navchannya [Pedagogical conditions for the formation of teacher readiness in postgraduate education for the use of innovative technologies of interactive learning].

Naukovi zapysky Vinnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhayla Kotsyubyns'koho. Seriya "Pedahohika i psykholohiya". 44. 123–127.

6. Demydenko, T. (2004). Pidhotovka maybutnikh uchyteliv trudovoho navchannya do innovatsiynoyi pedahohichnoyi diyal'nosti [Preparation of future teachers of labor education for innovative pedagogical activities]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.04. Cherkas'kyi natsional'nyy universytet im. Bohdana Khmel'nyts'koho. Cherkasy. 220 [in Ukrainian].

7. Dychkivs'ka, I. (2012). Innovatsiyni pedahohichni tekhnolohiyi. [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv : Akademvydav. 352 [in Ukrainian].

8. Zavalevs'kyu, Yu. (2014). Sutnist' innovatsiynoyi pedahohichnoyi diyal'nosti. [The essence of innovative pedagogical activity]. *Pedahohichnyy dyskurs* : zb. nauk. Prats'/hol. red. I.M. Shorobura. Khmel'nyts'kyu : KHNPA. 17. 63–70 [in Ukrainian].

9. Konoval'chuk, I. (2012). Kreatyvnyy potentsial innovatsiynoyi pedahohichnoyi diyal'nosti [Creative potential of innovative pedagogical activity]. *Innovatsiyna diyal'nist' pedahohiv Zhytomyrshchyny*. Zhytomyr : Vyd-vo ZHDU im. I. Franka. 4–7 [in Ukrainian].

10. Makohon, K. (2002). Diahnostyka hotovnosti pedahohiv do poshukovoyi diyal'nosti (ped.innovatsiyi). [Diagnostics of teachers' readiness for search activity (pedagogical innovations)]. *Ridna shkola*. 1. 27–29 [in Ukrainian].

11. Marynovs'ka, O. (2007). Uprovadzhennya pedahohichnykh innovatsiy: sistema proektno-vprovadzhuval'noyi diyal'nosti [Implementation of pedagogical innovations: a system of design and implementation activities]. *Imidzh suchasnoho pedahoha* : nauk.- prakt. osvith'o-populyarny zhurn. 3 (72). 34–39 [in Ukrainian].

12. Mel'nychuk, L. (2014). Interaktyvni tekhnolohiyi vykhovannya molodshykh shkolyariv [Interactive technologies of education of younger schoolchildren]. *Kyyivs'kyi naukovopedahohichnyy visnyk*. 2 (02). 44–50 [in Ukrainian].

13. Nova ukrayins'ka shkola: osnovy standartu osvity (2016). [New Ukrainian school: the basics of the standard of education]. L'viv. 64 [in Ukrainian].

14. Nosovets', N. (2019). Hotovnist' maybutn'oho vchytelya tekhnolohiy do innovatsiynoyi pedahohichnoyi diyal'nosti yak skladova profesiynoyi kompetentnosti [The readiness of the future technology teacher for innovative pedagogical activity as a component of professional competence]. *Visnyk Natsional'noho universytetu "Chernihivs'kyi kolehium" imeni T.H. Shevchenka*. Chernihiv : NUCHK. 2 (158). 241–247 [in Ukrainian].

15. Ohiyenko, O. (2015). Teoretychni zasady innovatsiynoyi pedahohichnoyi osvity [Theoretical foundations of innovative pedagogical education]. *Pedahohichni nauky: teoriya, istoriya, innovatsiyni tekhnolohiyi* : nauk. zhurnal SumDPU imeni A.S. Makarenka. 1 (44). 154–162 [in Ukrainian].

16. Psykholohichnyy slovnyk [Psychological dictionary] / za red. V.I. Voytka (1982). Kyiv : Vyshcha shkola. 215 [in Ukrainian].

17. Filsofsakyy entsyklopedychnyy slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary] / hol. red. V.I. Shynkaruk. (2002). Kyiv : Abrys. 742 [in Ukrainian].

*Стаття надійшла до редакції 29.11.2023.
The article was received 29 November 2023.*

СЕКЦІЯ 4. СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 37.091.12.011.3-051:54]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-8>**МЕТОДИЧНА СИСТЕМА ФОРМУВАННЯ
КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ХІМІЇ**

Бабенко Олена Михайлівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри біології людини, хімії та методики навчання хімії
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
olena.ukrajna@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1416-2700

Вольченко Ярослава Олегівна,
здобувач освіти другого (магістерського) рівня освіти
Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
ribaroslava@gmail.com
orcid.org/0009-0008-7961-3606

Мета статті полягає в дослідженні й аналізі системного підходу до розвитку критичного мислення майбутніх учителів хімії та розробці відповідної методичної системи. Для досягнення мети використано такі **методи**: теоретичні, що включали аналіз нормативних документів і спеціальної літератури, чинних робочих програм і методичного забезпечення викладання дисциплін хімічного циклу, аналіз і систематизацію одержаних результатів для формулювання висновків; емпіричні: педагогічний експеримент, опитування й анкетування здобувачів освіти. **Результати**. У статті розглянута проблема відсутності у вітчизняній методиці чіткого розуміння етапів формування та розвитку критичного мислення в майбутніх учителів хімії, що може призвести до втрати можливостей для систематичного розвитку критичного мислення та невідповідності потребам сучасної освіти. Вирішенням цієї проблеми є не лише визнання важливості розвитку критичного мислення, але і чітке визначення етапів його формування, створення структурованої методичної системи. Комплексний підхід, у якому акцентовано увагу на розробці та впровадженні систематизованих етапів, спрямованих на розвиток критичного мислення майбутніх учителів хімії, дозволить не тільки забезпечити студентів необхідними навичками, але і визначити індивідуальність кожного етапу. Проведене педагогічне дослідження, спрямоване на ідентифікацію ключових чинників і засобів, що сприяють ефективному розвитку цієї навички у студентів, визначення оптимальних педагогічних підходів і методик. Проаналізовано методику формування критичного мислення для покращення якості підготовки майбутніх учителів і вдосконалення їхньої професійної компетентності загалом. Одержані результати оформлено у вигляді цілісної методичної системи, у якій виділено цільовий, змістовий, процесуально-діяльнісний, контрольний-регулювальний, оцінно-результативний компоненти. **Висновки**. Запропонована методична система може стати ефективним інструментом для підготовки кваліфікованих учителів хімії, здатних не лише передавати знання, а й розвивати критичне мислення своїх учнів.

Ключові слова: етапи розвитку критичного мислення, викладання хімії, навчання хімії, компоненти методичної системи, студенти.

METHODICAL SYSTEM OF FORMATION FUTURE CHEMISTRY TEACHER'S CRITICAL THINKING

Babenko Olena Mihailivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Human Biology, Chemistry
and Methods of Teaching Chemistry
Sumy State Pedagogical University Named After A. S. Makarenko
olena.ukrajna@gmail.com
orcid.org/0000-0002-1416-2700

Volchenko Yaroslava Olehivna,
Student of the Second (Master's) Level of Education
Sumy State Pedagogical University Named After A. S. Makarenko
ribaroslava@gmail.com

The **purpose** of the article is to research and analyze a systematic approach to the development of critical thinking of future chemistry teachers and to create an appropriate methodological system. To achieve the goal, the following **methods** were used: theoretical, which included the analysis of regulatory documents and special literature, current work programs and methodical support for teaching the disciplines of the chemical cycle, analysis and systematization of the obtained results for the formulation of conclusions; empirical: pedagogical experiment, surveys and questionnaires of education seekers. **Results.** The article examines the problem of the lack of a clear understanding of the stages of formation and development of critical thinking in future chemistry teachers in the domestic methodology, which can lead to the loss of opportunities for the systematic development of critical thinking and inconsistency with the needs of modern education. The solution to this problem is not only recognition of the importance of the development of critical thinking, but also a clear definition of the stages of its formation, the creation of a structured methodical system. A comprehensive approach was used, in which attention was focused on the development and implementation of systematized stages aimed at the development of critical thinking of future chemistry teachers. The conducted pedagogical research is aimed at identifying key factors and means that contribute to the effective development of this skill in students, aimed at determining optimal pedagogical approaches and methods. The method of formation of critical thinking was analyzed in order to improve the quality of training of future teachers and improve their professional competence as a whole. The obtained results are presented in the form of a methodical system, in which the target, content, procedural-active, control-regulatory, evaluation-resultative components are allocated. **Conclusions.** The proposed methodological system can become an effective tool for training qualified chemistry teachers who are able not only to transfer knowledge, but also to develop the critical thinking of their students.

Key words: *stages of development of critical thinking, teaching chemistry, teaching chemistry, components of methodical system, students.*

Вступ. У сучасному педагогічному середовищі важливою вимогою є підготовка майбутніх учителів не лише з високим рівнем фахових знань, але й з розвиненим критичним мисленням. Критичне мислення стає фундаментальною навичкою, яка дозволяє вчителям ефективно навчати та виховувати своїх учнів у вимірі сучасної освіти. У цьому контексті системний підхід до вивчення етапів формування критичного мислення майбутніх учителів хімії стає актуальним завданням, яке потребує уваги та систематичного підходу.

Незважаючи на загальну усвідомленість важливості критичного мислення в учителях, проблема полягає в тому, що не існує структурованих етапів його формування. Відсутність чіткого розуміння етапів може призвести до втрати можливостей для систематичного розвитку критичного мислення та невідповідності потребам сучасної освіти.

Тож вирішенням цієї проблеми є не лише визнання важливості критичного мислення, але і чітке визначення етапів його формування, створення структурованої методичної системи. Комплексний підхід, у якому акцентовано увагу на розробці та впровадженні систематизованих етапів, спрямованих на розвиток критичного мислення майбутніх учителів хімії, дозволить не тільки забезпечити студентів необхідними навичками, але і визначити індивідуальність кожного етапу, щоб максимально врахувати потреби майбутніх випускників закладів вищої педагогічної освіти у формуванні критичного мислення.

Мета статті полягає в дослідженні й аналізі системного підходу до розвитку критичного мислення майбутніх учителів хімії та розробці відповідної методичної системи.

Науково-дослідницькі завдання дослідження. Проведене нами педагогічне дослідження спрямоване на:

– ідентифікацію ключових чинників і засобів, що сприяють ефективному розвитку цієї навички у студентів;

– визначення оптимальних педагогічних підходів і методик, що спрямовані на формування критичного мислення для покращення якості підготовки майбутніх учителів та вдосконалення їхньої професійної компетентності загалом;

– оформлення отриманих даних у вигляді цілісної методичної системи.

Методологія та методи дослідження.

Під час дослідження використані такі методи:

– теоретичні: аналіз нормативних документів про освіту в Україні, методичної, психолого-педагогічної та спеціальної літератури, чинних робочих програм і методичного забезпечення викладання дисциплін хімічного циклу з метою з'ясування змісту та виокремлення основних інструментів для формування критичного мислення та медіаграмотності, як її складової частини; аналіз і систематизація одержаних результатів для формулювання висновків;

– емпіричні: педагогічний експеримент для дослідження рівня сформованості критичного мислення та медіаграмотності здобувачів вищої педагогічної освіти; опитування й анкетування здобувачів освіти.

Аналіз актуальних досліджень. У наукових дослідженнях проблема формування критичного мислення розглядалась багатьма вченими, проте варто відзначити, що ідея розвитку критичного мислення в контексті української дидактики та методики навчання є відносно новою.

Критичне мислення – це навичка, яка дозволяє ідентифікувати ключові проблеми, розпізнавати базові припущення, оцінювати наявні докази та здійснювати відповідні висновки. Воно розглядається як суттєвий елемент активного навчання, спрямованого на саморегуляцію й оцінку через інтерпретацію, аналіз, оцінку, висновки та пояснення концепційно, методологічно, а також за контекстним підходом (Danczak et al., 2017).

За визначенням М. Hasan, S. Pri, M. Risna, критичне мислення – це рефлексивний процес ухвалення рішень, який включає критичний аналіз на основі відповідних і підзвітних доказів і обґрунтувань. Критичне мислення має метакогнітивний характер, тобто включає в себе роздуми про власні думки (Risna et al., 2020).

За словами Y. Hidayati та P. Sinaga, критичне мислення потребує логічної й інтерпретаційної зв'язності для виявлення упереджень і неправильних міркувань, і важливо, щоб студенти цього навчилися (Hidayati, Sinaga, 2019).

Хоча поняття хімії тісно пов'язані з повсякденним життям, студенти вва-

жають, що хімію важко вивчити, оскільки основні хімічні закони та поняття, символи та моделювання є абстрактними. L. R. Ananda, F. K. Che Harun і Y. Rahmawati підкреслюють, що навички критичного мислення, розвинуті на заняттях з хімії, допоможуть засвоїти хімічні поняття, які часто вважаються складними, особливо під час вирішення проблем, пов'язаних із повсякденним життям (Ananda et al., 2023). Застосування в навчанні хімії переважно пояснювально-ілюстративного підходу призводить до втрати інтересу до хімії. Набагато ефективнішим є вивчення хімії та підготовка майбутніх учителів з активною опорою на попередні знання, ставлення, навички та досвід (Barke et al., 2009).

G. Raslan підкреслює, що здобувачі освіти зможуть набути здібностей до критичного мислення, якщо їм часто пропонуватимуть виконувати відповідні завдання (Raslan, 2022). Тому таким важливим є формування навичок критичного мислення учнів у ранньому віці, це необхідно зробити одним із пріоритетних освітніх завдань. Саме тому такої важливої ролі набуває готовність студентів – майбутніх учителів хімії до розвитку критичного мислення своїх учнів. А для цього, закономірно, у самих випускників педагогічних закладів вищої освіти мають бути сформовані навички критичного мислення.

Результати та дискусії. Формування критичного мислення в майбутніх учителів хімії має стратегічне значення для ефективного викладання в сучасній освіті. Ця навичка дозволяє вчителям розширювати горизонти навчання, сприяти кращому засвоєнню матеріалу учнями та розвивати їхні аналітичні здібності.

У світлі постійних змін у науці та технологіях важливо, щоб майбутні вчителі хімії мали здатність критично оцінювати нові ідеї, методи та дослідження в галузі хімії. Критичне мислення допомагає їм визначити найбільш суттєві аспекти наукових відкриттів, беручи до уваги їхні можливі наслідки для навчання та розвитку учнів (Бабенко та ін., 2023).

Окрім того, формування критичного мислення в учителів хімії сприяє створенню такого освітнього середовища, де студенти не лише сприймають інформацію пасивно, але й акумулюють навички критичного аналізу, що покращує їхню здатність самостійно мислити та вирішувати складні наукові завдання.

Зазначимо, що критичне мислення в майбутніх учителів хімії також відіграє важливу роль у формуванні учнівської підготовки до активного застосування здобутків хімії у своєму житті, майбутній професії тощо. Це сприяє становленню учнів як освічених гро-

мадян, у яких сформований науковий світогляд, здатних свідомо ухвалювати обґрунтовані рішення в питаннях, пов'язаних із хімією.

У своєму дослідженні ми розробили цілісну методичну систему формування та розвитку критичного мислення студентів – майбутніх учителів хімії та виділили основні етапи цього процесу (рис. 1). У розробленні методичної системи базувались на уявленні, що вона має бути динамічною, гнучкою та враховувати індивідуальні особливості студентів для максимально ефективного формування критичного мислення.

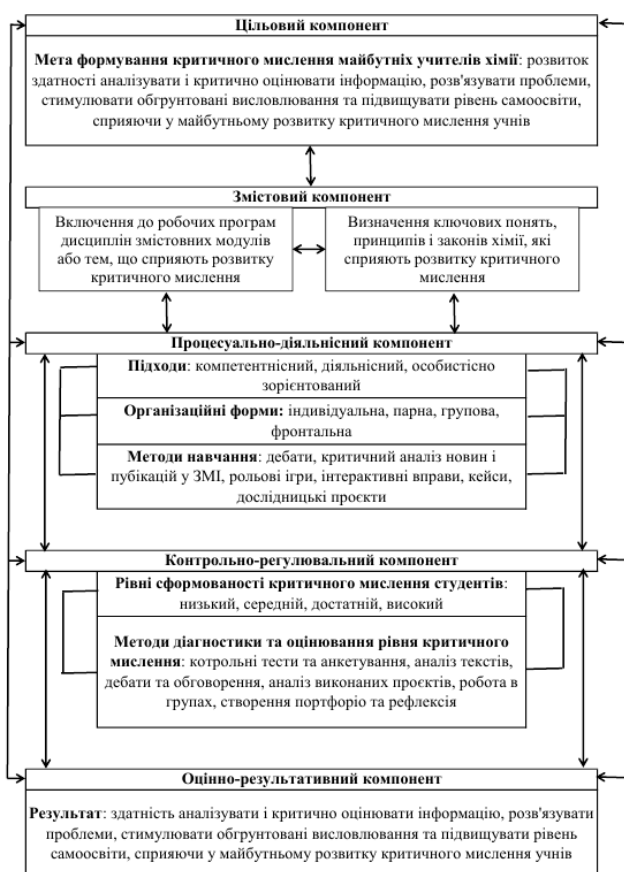

Рис. 1. Методична система формування та розвитку критичного мислення студентів – майбутніх учителів хімії

Зупинимося детальніше на переліку різних типів вправ і завдань, що спрямовані на розвиток критичного мислення студентів, зокрема щодо ролі хімії та продуктів хімічних виробництв у житті людини:

– дебати: здобувачі освіти об'єднуються у дві групи та проводять дебати на такі теми, як «Позитивний і негативний вплив хімічних виробництв і продуктів хімічних виробництв на довкілля» або «Безпечне застосування засобів побутової хімії». Це навчає аналізувати різні погляди та розвивати навички аргументації;

– критичний аналіз новин і публікацій: здобувачі освіти отримують завдання знайти новини в засобах масової інформації або статті про хімію та хімічні продукти та проводять критичний аналіз інформації. Застосування описаного прийому дозволяє сформулювати разом із студентами усвідомлення того, як важливо бути критичними та прагнути перевіряти інформацію з різних джерел, особливо в епоху поширення дезінформації та фейків у ЗМІ;

– рольові ігри на кшталт «екологічний детектив»: студентам пропонують розглянути реальні випадки забруднення довкілля та хімічних аварій і в ролі екологічних детективів розгадати їхні причини та наслідки. Таке завдання розвиває аналітичні та дослідницькі навички;

– інтерактивні вправи з вирішення проблем: студентам пропонують розглянути ситуації, у яких потрібно ухвалювати рішення щодо використання продуктів хімічних виробництв у промисловості або сільському господарстві. Такі завдання розвивають навички вибору найкращого рішення в інтересах людей і навколишнього середовища;

– кейси: здобувачам освіти пропонують придумати рішення для розв'язку реальних екологічних або технологічних проблем за допомогою хімічних знань. Наприклад, як покращити утилізацію пластику й інших відходів або розвивати біологічні методи очищення води;

– дослідницькі проекти: особливо цінними є дослідження на теми, пов'язані з хімією та її застосуванням у реальному житті, впливом хімічних речовин на рослини, тварин або здоров'я людини.

Також розглянемо детальніше питання щодо перевірки сформованості критичного мислення студентів, які готуються стати вчителями хімії. Методи діагностики й оцінювання рівня критичного мислення спрямовані на оцінку аналітичних, критичних і рефлексивних навичок здобувачів освіти. Найбільш ефективними вважаємо такі:

– контрольні тести й анкетування – розроблені тести повинні вимагати аналізу та критичної оцінки концепцій, експериментальних даних і наукових теорій, а спеціальні питання сформульовані так, щоб потребувати розгорнутих відповідей, що може допомогти оцінити рівень розуміння та критичного мислення студентів;

– аналіз текстів – це завдання, яке включає аналіз і оцінку студентами статей, досліджень і відгуків, що дозволяє визначити їхню здатність розуміти та критично ставитися до інформації в області хімії;

– дебати й обговорення, на яких студенти обговорюють питання, пов'язані з методикою викладання хімії, актуальні

питання в галузі хімії, що допомагає визначити їхню здатність аргументувати власні погляди та критично ставитися до думок інших;

– аналіз виконаних проєктів – зауважимо, що до початку виконання проєктів здобувачі освіти мають чітко розуміти критерії їх оцінювання й особливі вимоги до них;

– робота у групах – взаємодія студентів на семінарських заняттях і групова робота дозволяють спостерігати за їхнім критичним мисленням у реальному часі, особливо під час обговорення важливих питань у галузі хімії;

– портфоліо та рефлексія – створення портфоліо, яке містить роботи студентів, аналіз власних досягнень і рефлексії над власним критичним мисленням, може бути ефективним засобом оцінки.

Отже, з огляду на комплексність підходів і відповідність сучасним вимогам освітнього процесу, запропонована методична система може стати ефективним інструментом для підготовки кваліфікованих учителів хімії, здатних не лише передавати знання, а й розвивати критичне мислення своїх учнів для подальшого їх особистого та професійного зростання.

Висновки. У статті розглядалися підходи до формування критичного мислення у студентів – майбутніх учителів хімії за допомогою розробленої нами методичної системи. Реалізація цієї системи передбачає комплексний підхід до організації освітнього процесу, що включає цільовий, змістовий, процесуально-діяльнісний, контроль-регульований, оцінно-результативний компоненти.

Застосування вказаної методичної системи передбачає розвиток у студентів критичного мислення через систематичну роботу над аналізом і обговоренням різноманітних текстів, вирішенням проблемних завдань, участі в дискусіях, виконанні проєктів тощо. Контроль і оцінювання забезпечують стеження за прогресом кожного студента.

У подальших наукових розвідках плануємо продовжити дослідження ефективності запропонованої методичної системи під час застосування її в організації освітнього процесу здобувачів освіти різних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Розвиток медіаграмотності майбутніх учителів природничих дисциплін / О.М. Бабенко та ін. *Актуальні питання природничо-математичної освіти*. 2023. № 1 (21). С. 120–125. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.8032761>.

2. Critical thinking skills of Chemistry students by integrating design thinking with STEAM-PjBL / L.R. Ananda

et al. *Journal of Technology and Science Education*. 2023. № 13 (1). 352 p. DOI: <https://doi.org/10.3926/jotse.1938>.

3. Misconceptions in Chemistry / H.D. Barke et al. *Angewandte Chemie International Edition*. 2009. № 6 (11). P. 951–952. Springer.

4. “What does the term Critical Thinking mean to you?” A qualitative analysis of chemistry undergraduate, teaching staff and employers’ views of critical thinking / S.M. Danczak et al. *Chemistry Education Research and Practice*. 2017. № 18 (3). P. 420–434. DOI: <https://doi.org/10.1039/c6rp00249h>.

5. Hidayati Y., Sinaga P. The profile of critical thinking skills students on science learning. *Journal of Physics: Conference Series. 4th Annual Applied Science and Engineering Conference*. 2019. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1402/4/044075>.

6. Raslan G. Critical Thinking Skills Profile of High School Students in AP Chemistry Learning. *BUI D Doctoral Research Conference*. 2022. P. 79–96.

7. Risna Hasan M., Pri S. Implementation of guided inquiry learning oriented to green chemistry to enhance students’ higher-order thinking skills. *Journal of Physics: Conference Series*. 2020. № 1460. P. 012095. DOI: <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1460/1/012095>.

REFERENCES

1. Babenko, O.M., Kharchenko, Yu.V., Osmuk, N.G. (2023). Development of media literacy of future science teachers [Rozvytok mediahramotnosti maibutnikh uchyteliv pryrodnychkh dystsyplin]. *Actual issues of science and mathematics education*, 1 (21), 120–125. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8032761> [in Ukrainian].

2. Ananda, L.R., Rahmawati, Y., Che Harun, F.K. (2023). Critical thinking skills of Chemistry students by integrating design thinking with STEAM-PjBL. *Journal of Technology and Science Education*. 13 (1), 352. <https://doi.org/10.3926/jotse.1938>.

3. Barke, H.D., Hazari, A., Yitbarek, S. (2009). Misconceptions in Chemistry. In *Angewandte Chemie International Edition*, 6 (11), 951–952. Springer.

4. Danczak, S.M., Thompson, C.D., Overton, T.L. (2017). “What does the term Critical Thinking mean to you?” A qualitative analysis of chemistry undergraduate, teaching staff and employers’ views of critical thinking. *Chemistry Education Research and Practice*, 18 (3), 420–434. <https://doi.org/10.1039/c6rp00249h>.

5. Hidayati, Y., Sinaga, P. (2019). The profile of critical thinking skills students on science learning. *Journal of Physics: Conference Series. 4th Annual Applied Science and Engineering Conference*. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1402/4/044075>.

6. Raslan, G. (2022). Critical Thinking Skills Profile of High School Students in AP Chemistry Learning. *BUI D Doctoral Research Conference*, pp. 79–96.

7. Risna, Hasan, M., Pri, S. (2020). Implementation of guided inquiry learning oriented to green chemistry to enhance students’ higher-order thinking skills. *Journal of Physics: Conference Series*. 1460. 012095. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1460/1/012095>.

*Стаття надійшла до редакції 27.11.2023.
The article was received 27 November 2023.*

УДК 37.091.12.011.3-051:373.3]

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-9>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ФУНКЦІЙ УЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ В УМОВАХ ЗМІШАНОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Саган Олена Валеріївна,
кандидатка педагогічних наук, доцентка,
завідувачка кафедри теорії та методики дошкільної та початкової освіти
Херсонський державний університет
evsagan777@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3195-3686

Пермінова Людмила Аркадіївна,
докторка філософії з педагогічних наук, професорка,
завідувачка кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту
імені професора Є. Петухова
Херсонський державний університет
lperminova@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-6818-3179

Мета дослідження полягає в аналізі й обґрунтуванні фахових компетентностей учителя в умовах трансформації його функціональних обов'язків, зумовлених екстремним переходом до дистанційних форм освіти. Методи. Для отримання достовірної інформації нами застосовані методи аналізу й узагальнення інформації, класифікації отриманих теоретичних результатів для конкретизації основних понять дослідження. Спостереження надало можливість виокремити позитивні аспекти трансформації основних функцій сучасного вчителя. Результати. У статті обґрунтовано ключові причини, що визначають необхідність трансформації функцій учителя: технологічний прогрес, оновлення змісту, гнучкість та індивідуалізацію освітнього процесу, розвиток цифрових навичок і підтримку соціально-емоційного розвитку всіх суб'єктів освіти. Результати екстреного переходу української системи освіти на дистанційне та змішане навчання аналізуються з педагогічного, психологічного, соціального, економічного й інших поглядів. Це дає змогу виокремити деякі наслідки такого переходу, як позитивні, так і негативні. З метою вивчення суб'єктивного ставлення вчителів до педагогічної діяльності в нових умовах і усвідомлення тих викликів, які сприяють оновленню їхніх функцій, нами розроблено й організовано анкетування вчителів початкових класів. Аналіз результатів дозволив, по-перше, виокремити оновлені функції педагогів (навчальну, виховну, адміністратора навчальної системи, розробника курсу, організатора, модератора, самоосвітню), по-друге, виявити основні проблеми, з якими стикаються вчителі-практики. До них респонденти віднесли значні часові навантаження з огляду на трансформацію освітнього контенту в цифровий формат; зниження навчальної мотивації здобувачів через відсутність традиційних соціальних механізмів групової роботи; ускладнення добору різнорівневих практичних вправ для опанування змісту навчального матеріалу; перегляд норм і форм домашнього завдання з метою мінімізації онлайн-часу; проблеми емпатії та впливу вчителя на особистість учня через відсутність фізичного контакту. Висновки. Функції вчителя змінюються в умовах дистанційної освіти, цей процес потребує наукового обґрунтування, створення моделі трансформації функцій учителя в умовах дистанційної освіти та пошуку ефективних шляхів її реалізації, конкретних методичних рекомендацій для органічного поєднання традиційних основ педагогіки та сучасних вимог цифрового суспільства.

Ключові слова: функції вчителя, дистанційна освіта, фахові компетентності педагога.

TRANSFORMATION OF PRIMARY CLASS TEACHER FUNCTIONS IN THE CONDITIONS OF MIXED AND DISTANCE EDUCATION

Sagan Olena Valeriivna,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of Preschool
and Primary Education
Kherson State University
evsagan777@gmail.com
orcid.org/0000-0002-3195-3686

Perminova Lyudmila Arkadiivna,
Doctor of Philosophy in Pedagogical Sciences, Professor,
Head of the Department of Pedagogy, Psychology and Educational Management
Amed After Professor Ye. Petukhov
Kherson State University
lperminova@ksu.ks.ua
orcid.org/0000-0002-6818-3179

The **purpose** of the research is to analyze and substantiate the professional competences of the teacher in the conditions of the transformation of his functional duties caused by the emergency transition to distance forms of education. **Methods.** In order to obtain reliable information, we used the methods of information analysis and generalization, classification of the obtained theoretical results in order to specify the main concepts of the study, observation provided an opportunity to single out the positive aspects of the transformation of the main functions of the modern teacher. **Results.** The article substantiates the key reasons that determine the need to transform the teacher's functions: technological progress, updating the content, flexibility and individualization of the educational process, the development of digital skills and support for the socio-emotional development of all subjects of education. The results of the emergency transition of the Ukrainian education system to distance and mixed learning are analyzed from pedagogical, psychological, social, economic and other points of view. This makes it possible to single out some of the consequences of such a transition: both positive and negative. The analysis of the results made it possible, firstly, to single out the updated functions of teachers (educational, educational system administrator, course developer, organizer, moderator, self-education), and secondly, to identify the main problems faced by practicing teachers. To them, the respondents attributed significant time burdens due to the transformation of educational content into a digital format; decrease in educational motivation of students due to lack of traditional social mechanisms of group work; difficulty in choosing practical exercises of different levels for mastering the content of the educational material; revision of homework norms and forms in order to minimize online time; problems of empathy and the teacher's influence on the student's personality due to the lack of physical contact. **Conclusions.** The functions of the teacher are changing in the conditions of distance education, and this process requires scientific justification, the creation of a model of the transformation of the functions of the teacher in the conditions of distance education and the search for effective ways of its implementation, specific methodological recommendations for the organic combination of traditional foundations of pedagogy and modern requirements of the digital society.

Key words: *teacher's functions, distance education, teacher's professional competences.*

Вступ. У сучасному світі, який стрімко розвивається та зазнає технологічних змін, роль учителя стає надзвичайно важливою та відповідальною. Учитель – це не лише посередник між знанням і учнем, але й лідер, ментор і творчий індивід, який формує майбутнє суспільство; учитель – агент змін і несе велику відповідальність за весь освітній процес, який складається із планування, організації, мотивації, спілкування й оцінювання. Важливою функцією вчителя є не лише передача інформації, а й розвиток критичного мислення, творчості та соціальних навичок учнів.

Завдяки змінам у суспільстві та в освіті вчителі повинні постійно вдосконалювати

свої фахові компетентності. Це передбачає не лише вивчення нових методик і педагогічних підходів, але і розвиток міжособистісних навичок, як-от комунікація, лідерство та співпраця. Окрім того, учителі мають бути готові впроваджувати технології в навчальний процес і адаптуватися до змін у вимогах ринку праці.

Об'єктивні обставини, пов'язані з пандемією, а згодом і з повномасштабною війною в Україні, суттєво вплинули на освіту, яка зазнала значних змін: вимушений дистанційний або змішаний режим роботи, втрата або пошкодження матеріально-технічної бази, постійна зміна контингенту здобувачів освіти та педагогів тощо.

Такі виклики зумовлюють також трансформацію функцій педагогічних працівників, що вимагає від них гнучкості, відкритості до новацій і постійного професійного вдосконалення, щоб забезпечити якісне й ефективне навчання в цифрову епоху.

І якщо проблема формування цифрових компетентностей, необхідних для організації освітніх процесів, давно перебуває в полі зору науково-методичної спільноти, то питання трансформації ролі вчителя, зумовлене значним розширенням функцій і стрімким зростанням рівня компетенцій, комплексно не розглядається.

Метою роботи є аналіз і обґрунтування фахових компетентностей учителя в умовах трансформації його функціональних обов'язків.

Теоретичне обґрунтування проблеми. Аналіз наукових праць зарубіжних і вітчизняних учених засвідчує, що роль учителя трансформується, стає все більш значущою та супроводжується розширенням виконуваних функцій. Так, Н. Голуб і О. Горошкіна обґрунтовують методи дистанційного навчання (Голуб, Горошкіна, 2023), І. Дорожко та Л. Туріщева пропонують алгоритм роботи вчителя у змінених умовах (Дорожко, Туріщева, 2023), С. Єфіменко аналізує нові професійні ролі сучасного педагога (Єфіменко, 2023), Н. Носовець досліджує роль і функції викладача в системі дистанційного навчання (Носовець, 2017), Є. Отц та інші описують модифікації ролі вчителя (Отц, 2021). D. Taylor та інші зазначають, що не досить змінити спосіб надання освітніх послуг з офлайн на онлайн тільки за допомогою інструкцій. Дослідники наголошують на тому, що вирішення проблеми полягає «у створенні культури, яка підтримує впровадження інноваційних практик, які вимагають різних навичок і компетенцій від викладача, студента, наставника й адміністратора, і водночас збереження якості продуктів» (Taylor et al., 2020).

В умовах цифрового освітнього середовища відбувається формування нових рольових позицій учителя: від транслятора нових знань до інженера-конструктора. Оновлена професійна модель педагога, на думку вчених, містить функції модератора, тьютора, організатора проекту навчання, координатора освітньої онлайн-платформи, ментора стартапів, гейміфікатора тощо (Gumennyukova et al., 2021).

Значна увага науковців прикута і до обґрунтування тьюторства, як нової функції педагога в умовах дистанційної та змішаної освіти. Французькі дослідники Ж. Безьят (Beziat, 2004), Ж.-Ж. Кентен (Quintin, 2008) класифікують ролі та фахові компетентно-

сті тьютора; М. Андрос узагальнив вимоги до підготовки та навчання тьютора в умовах цифрового освітнього середовища (Андрос, 2021), В. Кухаренко розробив відповідні рекомендації (Кухаренко, 2019).

В Україні, незважаючи на переважно змішану та дистанційну форми навчання, в умовах війни реалізуються 27 інноваційних освітніх проєктів, які фінансуються державою (Шкарлет, 2022). А це свідчить про те, що вчителі вдосконалюють свої дослідницькі компетентності, розширюють функціонал педагогічної діяльності згідно зі ст. 59 Закону України «Про освіту» (ст. 59), у якій зазначено, що професійний розвиток педагогічних працівників передбачає «постійну самоосвіту, участь у програмах підвищення кваліфікації та будь-які інші види і форми професійного зростання».

Методологія та методи. Для реалізації визначеної проблеми й окреслених завдань дослідження застосовувалися теоретичні методи дослідження, які логічно взаємопов'язані один з одним, використано методи аналізу, синтезу, проведено спостереження, узагальнено результати.

Результати та дискусії. Трансформація функцій учителя в умовах дистанційної освіти є необхідною у зв'язку з різноманітністю викликів і можливостей, які цей формат навчання надає. Нижче обґрунтовано кілька ключових причин, що визначають необхідність цієї трансформації.

Технологічний прогрес: дистанційна освіта стає дедалі більш доступною завдяки розвитку технологій. Учителі повинні адаптувати свої методи навчання до використання віртуальних платформ, онлайн-інструментів, відеоконференцій тощо. Така трансформація дозволяє створювати більш динамічне й інтерактивне навчання, адаптоване до потреб сучасних учнів.

Гнучкість та індивідуалізація: дистанційна освіта надає можливість учням вивчати матеріал у власному темпі та в будь-якому місці. Учителі повинні розробляти завдання та ресурси, які дозволяють індивідуалізувати навчання, зважаючи на різні темпи розвитку й інтереси учнів. Також варто додати диверсифікацію освітнього процесу: ідеться про створення індивідуалізованих програм навчання, що надає можливість для тих, хто навчається, більш повно самореалізуватися в освітньому просторі.

Розвиток цифрових навичок: сучасний світ вимагає від громадян володіння цифровими навичками. Учителі, які використовують технології в навчальному процесі, готують своїх учнів до успішного функціонування в цифровому суспільстві.

Підтримка соціально-емоційного розвитку: дистанційна освіта несе в собі виклики щодо розвитку соціального й емоційного інтелекту учнів. Учителі мають створювати віртуальні середовища, що сприяють співпраці, спілкуванню та підтримці між учнями, розглядати їхні соціальні потреби.

Оновлення змісту навчання: зі змінами умов праці та суспільних потреб учителі повинні переглядати й оновлювати зміст навчання. Дистанційна форма освіти вимагає актуалізації матеріалів, беручи до уваги сучасні тренди, проблеми та вимоги.

Підтримка особистісної індивідуальності учнів: дистанційна освіта дозволяє врахувати різноманітні стилі навчання й індивідуальні потреби учнів. Ідеться про формування фахових компетентностей учителів для створення інклюзивного навчального середовища.

Результати екстреного переходу української системи освіти на дистанційне та змішане навчання нині аналізуються з педагогічного, психологічного, соціального, економічного й інших поглядів. Розглянемо деякі наслідки такого переходу (табл. 1).

Ще одна проблема, з якою стикаються педагоги під час організації дистанційного навчання, – дизайн контенту. Розроблення відеоконтенту для демонстрації учням змісту уроку, створення вправ різного рівня за допомогою онлайн-застосунків і онлайн-платформ тощо – це окреме навантаження, яке потребує професійних навичок.

Технологічна грамотність усіх суб'єктів освітнього процесу також є одним із важливих питань, оскільки навіть найякісніший навчальний контент, який буде успішно розроблений і представлений учням, стане неефективним і нерезультативним за умов технологічної безграмотності. Це актуально також і для учнів, у яких ще не сформувався власний стиль навчання. Підтримка вчителя заохочує таких здобувачів досліджувати та знаходити рішення поставлених проблем.

Не варто забувати про психічний стан суб'єктів освітнього процесу, як-от стресостійкість, якість сприйняття інформації та засоби її обробки, розвиток пам'яті, поведінка, уміння самоорганізовуватися для спільної діяльності, створення умов для внутрішньої мотивації, спрямованість на саморозвиток тощо.

Державна служба якості освіти, починаючи із часів пандемії, розробила й оприлюднила методичні рекомендації щодо налагодження освітнього процесу в умовах дистанційної освіти (Отц та ін., 2021), де зазначається, що змінам підлягають усі

Таблиця 1

Узагальнення наслідків переходу на дистанційне та змішане навчання

Переваги	Проблеми
Педагогічний аспект	
Індивідуалізація: можливості індивідуалізувати навчання відповідно до темпу та стилю кожного учня.	Брак взаємодії між учителями й учнями, а також між самими учнями, що впливає на зниження рівня мотивації до навчання; неконтрольовані дорослими чинники відволікають від навчання.
Психологічний аспект	
Комфорт: учні навчаються в комфортних умовах свого дому, що може позитивно впливати на їхнє психічне благополуччя.	Збільшення кількості онлайн-завдань і відсутність регулярних динамічних перерв можуть сприяти стресовому стану учнів.
Доступ до ресурсів: за допомогою інтернету й інших технологій можна отримати доступ до великої кількості навчальних ресурсів.	Технологічні обмеження, пов'язані з відсутністю доступу до високошвидкісного інтернету чи необхідного обладнання.
Соціальний аспект	
Гнучкість: дистанційне навчання може дати можливість учням гнучко влаштувати свій розклад і навчатися з будь-якого місця.	Соціальна ізоляція: віддалені форми навчання можуть призводити до соціальної ізоляції та втрати соціальної взаємодії.
Міжнародний обмін: змішане навчання може сприяти міжнародному обміну та співпраці між учнями з різних країн.	Нерівність: існує ризик, що деякі учні можуть залишитися позаду через відсутність рівного доступу до ресурсів.
Економічний аспект	
Зменшення витрат на інфраструктуру та транспорт.	Необхідність інвестицій на впровадження та підтримку технічних засобів і програм.
Доступність: забезпечення навчальних можливостей в онлайн-форматі може підвищити доступність освіти.	Втрати робочих місць: зміни в системі освіти призводять до тимчасової зупинки трудових відносин або втрати робочих місць для окремих категорій працівників.
Здоров'язбережувальний аспект	
Можливість створення якісної цифрової інфраструктури освітнього простору та формування компетентностей здобувачів освіти в галузі здоров'я та безпеки.	Фізична втома від статичної напруги у процесі довгого перебування перед екраном.

компоненти системи освіти, але особлива увага зосереджується на перегляді функцій учителя через поширення та трансформацію всіх видів його діяльності.

З метою вивчення суб'єктивного ставлення вчителів до педагогічної діяльності в нових умовах і усвідомлення тих викликів, які сприяють оновленню їхніх функцій, нами розроблено й організовано анкетування вчителів початкових класів через заповнення відповідної гугл-форми. Загалом у ньому взяли участь 117 педагогів, які працюють в умовах дистанційного навчання; узагальнення результатів наведено в таблиці 2.

Таблиця 2

Зміни функцій учителя в разі переходу на дистанційне навчання (у %)

Функції	Традиційна освіта	Дистанційна освіта
Учитель	100	83
Вихователь	100	35
Адміністратор навчальної системи	6	91
Розробник курсу	64	98
Організатор	100	85
Модератор	100	44
Самоосвіта	73	89
Наставник (робота з батьками)	66	25

Розглянемо їх більш детально. Основною функцією «вчителя» є передача освітнього контенту, навчання, контроль навчальних досягнень, відстеження мотивації тощо. Функція «вихователя» передбачає повний та індивідуальний супровід здобувачів, включаючи психологічну емпатію. «Адміністратор» забезпечує функціонування всієї навчальної системи на технічному рівні. Обов'язки «розробника курсу» передбачають відповідальність за логіку викладу матеріалу, добір відповідних дидактичних матеріалів і дотримання методики навчання. Функції «організатора» полягають у координації діяльності учнів, у контролі за своєчасним виконанням завдань та відвідуванням занять згідно з розкладом. Моніторинг навчального процесу, перевірка успішності навчання – основні функції «модератора». Участь у курсах підвищення кваліфікації, тематичних вебінарах, онлайн-курсах тощо оптимізує самоосвіту вчителя та формування в нього нових компетентностей. «Наставник» відіграє роль порадики, відстежує мотивацію до навчання та рефлексію учнів, паралельно організовує, зокрема й відповідну роботу з батьками.

Друга частина анкети передбачала виявлення основних проблем, пов'язаних із змістом і організацією освітнього процесу, через відповіді на питання відкритої форми. Їх аналіз і узагальнення актуалізують цілий спектр таких проблем.

1. На підготовку до занять педагог витрачає більше часу, ніж за традиційного навчання, з огляду на трансформацію освітнього контенту в цифровий формат з дотриманням санітарно-гігієнічних вимог. Ідеться також про необхідність повного змістового наповнення уроку, але з урахуванням зменшення екранного часу, тобто замість 40 хвилин офлайн на організацію повноцінного уроку виділяється лише 20–25 хвилин уроку онлайн.

2. З досвіду вчителів, здобувачі з низьким рівнем навчальних досягнень частіше залишаються на такому ж рівні, оскільки відсутність традиційних соціальних механізмів групової роботи негативно впливає на навчальну мотивацію.

3. Добір практичних вправ для опанування змісту навчального матеріалу пов'язаний з використанням онлайн-застосунків, які здебільшого орієнтовані на завдання репродуктивного рівня. Тому пропозиція творчих завдань можлива у традиційному форматі та потребує більшого часу на виконання.

4. Оскільки учні багато часу проводять за екранами цифрових гаджетів, необхідний перегляд норм і форм домашнього завдання з метою мінімізації онлайн-часу. Ідеться про якісні методичні рекомендації щодо можливостей дотримання балансу між якісними різнорівневими завданнями та мінімальним часом, потрібним на їх вирішення.

5. Проблема емпатії та впливу вчителя на особистість учня посилюється за відсутності фізичного контакту.

Аналіз таких змін і моніторинг психічного та фізичного стану респондентів дозволяють нам передбачити, що розширення функцій супроводжуватиметься або втрапою ефективності викладання, або вигоранням викладацького складу.

Висновки. Отже, функції вчителя змінюються в умовах дистанційної освіти, цей процес потребує наукового обґрунтування, створення моделі трансформації функцій учителя в умовах дистанційної освіти та пошуку ефективних шляхів її реалізації, конкретних методичних рекомендацій для органічного поєднання традиційних основ педагогіки та сучасних вимог цифрового суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрос М. Тьютор в дистанційному навчанні: інформаційно-комунікаційний компонент підготовки. *Virtus*. 2021. № 52. С. 56–60. ISSN 2415-3133.
2. Голуб Н., Горошкіна О. Методи дистанційного навчання української мови. *Український педагогічний журнал*. 2023. № 4. С. 148–158. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-148-158>.
3. Дорошко І., Туріщева Л. Алгоритм роботи вчителя під час дистанційного навчання. URL: <https://kucprppkmr.od.gov.ua/algoritm-roboti-uchitelya-pid-chas-distantsijnogo-navchannya/> (дата звернення: 01.11.2023).
4. Єфіменко С. Нові професійні ролі сучасного педагога. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/konferenc-19-20/ix-mizhnarodna-naukovopraktychna-onlain-internet-konferentsiia-problemy-ta-innovatsii-v-pryrodnymatematichnii-tekhnologichnii-i-profesiinii-osviti/sektsiia-2/10483-novi-profesiyniroli-suchasnoho-pedahoha> (дата звернення: 01.11.2023).
5. Про затвердження методичних рекомендацій щодо окремих питань здобуття освіти в закладах загальної середньої освіти в умовах воєнного стану в Україні : наказ Міністерства освіти і науки України від 15.05.2023 р. № 563. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0563729-23#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
6. Носовець Н. Роль і функції викладача в системі дистанційного навчання. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г. Шевченка*. 2017. Вип. 144. С. 90–94.
7. Освіта України в умовах воєнного стану. Інноваційна та проєктна діяльність : науково-методичний збірник / за заг. ред. С. Шкарлета. Київ ; Чернівці : Букрек, 2022. 140 с.
8. Модифікація ролі вчителя в умовах дистанційного навчання / С. Отц та ін. *Міжнародний журнал нових технологій у навчанні (iJET)*. 2021. № 16 (21). С. 219–225. DOI: <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i21.25675>.
9. Тьютор дистанційного та змішаного навчання : посібник / В. Кухаренко. Київ : Міленіум, 2019. 307 с.
10. Béziat Jacques. Tuteurs et tutorés sur le campus numérique FORSE. 2008. fFedutice-00312921f. URL: https://edutice.hal.science/edutice-00312921/file/Bziat_Eifad04.pdf (дата звернення: 01.11.2023).
11. The Role Position of Teachers in the Professionalization of the Educational Process in a Smart Environment / T. Gumennykova et al. *Journal of Information Technology Management*. 2021. Special Issue. P. 101–122.
12. Transformation to learning from a distance / David Taylor et al. *MedEdPublish*. 2020. № 9. DOI: <https://doi.org/10.15694/mep.2020.000076.1>.
13. Quintin J.-J. Accompagnement tutorial d'une formation collective via Internet. Analyse des effets de cinq modalités d'intervention tutorale sur l'apprentissage en groupes restreints: Doctorat de Sciences de l'Education. Grenoble : Université Stendhal, 2008. 368 p.

REFERENCES

1. Andros, M. (2021). Tiutor v dystantsiinomu navchanni: informatsiino-komunikatsiinyi komponent pidhotovky Virtus (52). stor. 56–60. ISSN 2415-3133.
2. Holub N., Horoshkina O. (2023). Metody dystantsiinoho navchannia ukrainskoi movy. Ukrainskyi Pedahohichnyi zhurnal, (4), 148–158. DOI: <https://doi.org/10.32405/2411-1317-2022-4-148-158>.
3. Dorozhko, I., Turishcheva, L. Alhorytm roboty uchytelia pid chas dystantsiinoho navchannia. URL: <https://kucprppkmr.od.gov.ua/algoritm-roboti-uchitelya-pid-chas-distantsijnogo-navchannya/>.
4. Iefimenko, S. Novi profesiini roli suchasnoho pedahoha. URL: <https://www.cuspu.edu.ua/ua/konferenc-19-20/ix-mizhnarodna-naukovopraktychna-onlain-internet-konferentsiia-problemy-ta-innovatsii-v-pryrodnymatematichnii-tekhnologichnii-i-profesiinii-osviti/sektsiia-2/10483-novi-profesiyniroli-suchasnoho-pedahoha>.
5. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15 travnia 2023 roku № 563 “Pro zatverdzhennia metodychnykh rekomendatsii shchodo okremykh pytan zdobuttia osvity v zakladakh zahalnoi serednoi osvity v umovakh voiennoho stanu v Ukraini”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0563729-23#Text>.
6. Nosovets, N. Rol i funktsii vykladacha v systemi dystantsiinoho navchannia. Visnyk Chernihivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni T.H. Shevchenka. 2017. Vyp. 144. S. 90–94.
7. Osvita Ukrainy v umovakh voiennoho stanu. Innovatsiina ta proiektna diialnist: naukovometodychnyi zbirnyk/ za zahalnoiu red. S. Shkarleta. Kyiv ; Chernivtsi: Bukrek, 2022. 140 s.
8. Otts, Ye., Panova, E., Lobanova, Yu., Bocharnikova, N., Panfilova, M., Panfilov, A. (2021). Modyfikatsiia roli vchytelia v umovakh dystantsiinoho navchannia. Mizhnarodnyi zhurnal novykh tekhnologii u navchanni (iJET), 16 (21), s. 219–225. <https://doi.org/10.3991/ijet.v16i21.25675>
9. Tiutor dystantsiinoho ta zmishanoho navchannia: posibnyk / V. Kukharenko. Kyiv: Milenium, 2019. 307 s.
10. Béziat Jacques. Tuteurs et tutorés sur le campus numérique FORSE. 2008. fFedutice-00312921f. URL: https://edutice.hal.science/edutice-00312921/file/Bziat_Eifad04.pdf.
11. Gumennykova, T., Sagan, O., Yakovleva, S., Kotliar, L. & Shchogoleva, T. (2021). The Role Position of Teachers in the Professionalization of the Educational Process in a Smart Environment. Journal of Information Technology Management, Special Issue, 101–122.
12. Taylor, David & Grant, Janet & Hamdy, Hossam & Grant, Leonard & Marei, Hesham & Manda, Venkatramana (2020). Transformation to learning from a distance. MedEdPublish. 9. 10.15694/mep.2020.000076.1.
13. Quintin J.-J. Accompagnement tutorial d'une formation collective via Internet. Analyse des effets de cinq modalités d'intervention tutorale sur l'apprentissage en groupes restreints: Doctorat de Sciences de l'Education. Grenoble: Université Stendhal, 2008. 368 p.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023.
The article was received 27 November 2023.

UDC 37.011.3-051+331.36+159.923.2]
DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2413-1865/2023-104-10>

THE PRACTICE OF ORGANIZING RESEARCH ON THE BASIS OF PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL SUPPORT OF THE PROFESSIONAL GROWTH OF FUTURE TEACHERS

Chudakova Vira Petrivna,
PhD in Psychology, Senior Researcher
*Institute of Pedagogy of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine,
G. S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy
of Educational Sciences of Ukraine*
Professor
Bucheon University in Tashkent
nika777vera@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3801-6545

Niyazmetova Iroda
1st year Master's Student
Bucheon University in Tashkent
gazyevairoda@gmail.com
orcid.org/0009-0007-4981-9219

Nurdavlatova Shakhnoza
1st year Master's Student
Bucheon University in Tashkent
shahnoza-nurdavlatova@mail.ru
orcid.org/0009-0008-6044-8823

Djuraeva Umidakhon
1st year Master's Student
Bucheon University in Tashkent
khandamirov0@gmail.com
orcid.org/0009-0007-5575-7595

The purpose of the article is to present the Ukrainian-Uzbek experience in the problems of forming psychological readiness for innovative activity, a favorable organizational and innovative environment, and motivational competence. To achieve the goal, the following research methods were used: generalization, comparison; systematization to reveal the problems of implementation of the experience of joint psychological-pedagogical research of educational institutions of Ukraine-Uzbekistan. **The results.** The article substantiates the ways of solving the problems of forming psychological readiness for innovative activities, a favorable organizational and innovative environment, motivational competence of students of preschool education at the master's (second) level of education. The information from the literary sources of the outlined areas of research is summarized. The main methodological, organizational and key psychological problems of the development of innovative activity within the framework of Ukrainian-Uzbek cooperation are highlighted. It is about the fact that the problem of forming psychological readiness for innovative activity has found its complement in scientific developments and practical application both in Ukraine and in Uzbekistan in various directions of psychological and pedagogical science and spheres of professional activity. Thus, further studies of the mentioned problem are being implemented in the field of professional activity of teachers of preschool educational organizations, under the scientific leadership of V. Chudakova (Ukraine), carried out by researchers on the basis of Puchon University in Tashkent (Uzbekistan, Korea), in the direction of "Management of educational institutions". **Conclusions.** In the modern conditions of Ukraine and the Republic of Uzbekistan, the objective regularity is innovative transformations. This requires fundamental improvement of the institutional and organizational and legal foundations of state administration in the field of organizing the development and implementation of innovative ideas and technologies. The task of forming readiness for innovative activity among pedagogical and managerial personnel becomes necessary and mandatory, which

is an important step towards the quality of professional activity. Joint projects of Ukraine and Uzbekistan open up prospects for further study of psychological and pedagogical problems of formation of readiness for innovative activity, in improving the system of training/increasing the qualifications of managers and teachers, "expert-trainers".

Key words: *joint experience of Ukraine-Uzbekistan, innovative activity, formation of psychological readiness for innovative activity.*

ПРАКТИКА ОРГАНІЗАЦІЇ ДОСЛІДЖЕНЬ З ОСНОВ ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Чудакова Віра Петрівна,
PhD із психології, старший науковий співробітник
Інститут педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії
педагогічних наук України
професор

Університет Пучон у Ташкенті
nika777vera@gmail.com
orcid.org/0000-0003-3801-6545

Ніязметова Ірода,
магістрант I курсу
Університет Пучон у Ташкенті
gaziyevairoda@gmail.com
orcid.org/0009-0007-4981-9219

Нурдавлатова Шахноза,
магістрант I курсу
Університет Пучон у Ташкенті
shahnoza-nurdavlatova@mail.ru
orcid.org/0009-0008-6044-8823

Джураєва Умідахон,
магістрант I курсу
Університет Пучон у Ташкенті
khandamirov0@gmail.com
orcid.org/0009-0007-5575-7595

Мета статті – представлення українсько-узбецького досвіду з проблем формування психологічної готовності до інноваційної діяльності, сприятливого організаційно-інноваційного середовища, мотиваційної компетентності. Для досягнення поставленої мети використано такі **методи дослідження:** узагальнення, порівняння; систематизація для розкриття проблематики реалізації досвіду спільних психолого-педагогічних досліджень освітніх закладів України-Узбекистану. **Результати.** У статті обґрунтовуються шляхи вирішення проблем формування психологічної готовності до інноваційної діяльності, сприятливого організаційно-інноваційного середовища, мотиваційної компетентності здобувачів дошкільної освіти магістерського (другого) рівня освіти. Узагальнено інформацію з літературних джерел окреслених напрямків досліджень. Висвітлено основні методичні, організаційні та ключові психологічні проблеми розвитку інноваційної діяльності у межах україно-узбецької співпраці. Йдеться про те, що проблема формування психологічної готовності до інноваційної діяльності знайшла своє доповнення у наукових доробках та практиці застосування як в Україні, так і в Узбекистані у різних напрямках психологічної і педагогічної науки, та сферах професійної діяльності. Так, подальші дослідження зазначеної проблеми реалізуються у сфері професійної діяльності педагогів дошкільних освітніх організацій, під науковим керівництвом В. Чудакової (Україна), що здійснюються дослідниками на базі Університету Пучон в Ташкенті (Узбекистан, Корея), за напрямом «Менеджмент освітніх установ». **Висновки.** У сучасних умовах України і Республіки Узбекистан *об'єктивною закономірністю є інноваційні перетворення.* Це вимагає докорінного вдосконалення інституційних та організаційно-правових засад державного управління у сфері організації розробки та впровадження

інноваційних ідей та технологій. Необхідною і обов'язковою стає завдання сформованості у педагогічних і керівних кадрів готовності до інноваційної діяльності, що є важливим кроком до якості професійної діяльності. Спільні проекти України та Узбекистану відкривають перспективи подальшого вивчення психолого-педагогічних проблем формування готовності до інноваційної діяльності, в удосконаленні системи підготовки/підвищення кваліфікації управлінців і педагогів, «експертів-тренерів».

Ключові слова: спільний досвід Україна-Узбекистан, інноваційна діяльність, формування психологічної готовності до інноваційної діяльності.

Introduction. The relevance of issues related to innovative activities of both educational institutions and their personnel. In particular, the scientific activity of universities of Uzbekistan is aimed at improving the quality of training of future teachers and heads of educational institutions. The focus on innovation, which is prescribed in state documents, is a priority. The joint Ukraine-Uzbekistan project aims to reasonably determine the training of a person capable of living in a rapidly changing globalized world, therefore future specialists need the ability to make non-standard solutions, must be ready to work in conditions of rapid changes, high technologies, etc. This problem remains relevant in Ukraine as well. Common interests in research became the basis for organizing joint work.

The purpose of the article is to present the Ukrainian-Uzbek experience of organizing scientific research on solving the problems of psychological readiness for innovative activity, a favorable organizational and innovative environment, and the motivational competence of future teachers-managers.

As you know, any innovations initiated at the management level can be doomed to inefficiency if the performers (staff) entrusted with their implementation will perceive them as of little significance, useful and necessary. That is why in innovation processes a significant place is given to personnel potential, human resources – personnel of educational organizations, because the success of innovative transformations depends on their activity, responsibility for their own competence. Thus, the development of each personality of the staff of educational organizations is a key operating condition in the renewal and reformation of innovative processes, and it is precisely to them that new, special, increased requirements are being made today.

It should be noted that in order to solve the outlined problems, the research of such aspects in the professional activity of teachers, in particular preschool educational organizations, as the formation of psychological readiness for innovative activities, the peculiarities of the formation of a favorable organizational and innovative environment and the formation of motivational competence, which require

further psychological pedagogical research. In the article, we draw attention to the experience of organizing research activities of master's (second) level higher education students in Ukraine and Uzbekistan.

Theoretical justification of the problem. In the implementation of innovative transformations, their support at all levels plays an important role: from the state authorities to the performers of innovative activities. For example, legislative and regulatory initiatives for the implementation of Uzbekistan's innovation policy are adopted with the aim of strengthening the country's image; its transformation into one that dynamically develops a market economy with a corresponding share of intellectual contribution to society. One of the many examples that shows real steps and concrete actions for the implementation of innovative development is the legislative and regulatory framework of the innovation policy of the advanced countries of the world at the highest state level.

Thus, the legislation on innovative activity was adopted on the basis of the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Laws of the Republic aim educators to work in the mode of innovation and to form readiness for innovative activity in future specialists. Analysis of the main provisions of the Law "On Innovative Activity" (2020) allows us to state that the main directions of state policy in the field of innovative activity are: ensuring legal regulation of innovative development; state support and stimulation of subjects of innovative activity; organization of training, retraining and advanced training of personnel in the field of innovative activity. It is an important document that defines and ensures the implementation of the main directions of innovative development. The Republic of Uzbekistan has a "State Program for the Development of the National Innovation System", which is approved by the President of the Republic of Uzbekistan for a period of five years. The document lays down the basic foundations of the formation of personnel for innovative activities, which is carried out by relevant ministries, departments and other organizations through training, training, retraining and advanced training of employees in the field of innovative activities (Presidential Decree, 2018).

In Ukraine, for example, *the Law of Ukraine "On Innovative Activities"* defines the legal, economic and organizational principles of state regulation of innovative activities in Ukraine. The Law specifies the main goal of innovation policy, defines the main principles, in particular, Article 6 formulates specific ways of innovative activity, which indicates the creation of a legal framework to support innovation (Law of Ukraine "On Innovative Activity", 2022).

The analysis of the regulatory framework shows that at the current stage of the development of society both in Ukraine and Uzbekistan, positive transformations are taking place, the characteristic features of which are the modernization of the processes of introducing psychological, pedagogical, social models for the development of personnel potential and competitiveness of pedagogical workers.

Review of the literature on the problem.

The analysis of the literature shows the interest of scientists in the issues of implementation of innovation processes, in particular, scientists studied the following issues: the essence and terminological characteristics of the concept of "innovation" as a science of methodology, regularities and organization of innovative activity (K. Angelovsky, F. Brunswick, L. Burkova, L. Vashchenko, L. Danylenko, I. Ermakov, N. Klokar, O. Kozlova, V. Kremin, V. Molyako, D. Muhamedova, I. Osadchyi, N. Fedorova, B. Chyzhevskiy, Yu. Shvalb, R. Yusufbekova and etc.); Peculiarities of scientific-methodical support for innovation expertise and innovative activity (L. Burkova, L. Danylenko, N. Fedorova, Yu. Shvalb, B. Chyzhevskiy, V. Chudakova, etc.); peculiarities of creative and innovative activity (K. Angelovskiy, I. Bekh, I. Voronyuk, O. Kozlova, N. Klokar, V. Molyako, V. Chudakova); scientific approaches to the formation of psychological readiness for managerial activities (O. Bondarchuk, V. Ivkin, L. Karamushka, O. Fil, V. Chudakova, etc.).

Attention should be paid to the problem of research by V. Chudakov, in particular, *"Formation of psychological readiness of the personnel of educational organizations for innovative activities"*, which is considered from the point of view of the methodology of a holistic neoplasm practically from 2008 to the present. As part of the scientific search, the following was carried out:

– study and analysis of the concept of "the genesis of the development of the science of innovation" and its structure (innovations → innovations → innovations → innovation process → innovation activity) (Chudakova, 2016),

– study and analysis of the essence of concepts and terms of the construct "formation of psychological readiness for innovative activity" as a psychological and pedagogical phenomenon through "readiness" → "activity" → "readiness for activity" → "psychological readiness for professional activity" → "psychological readiness for innovative activity" (Chudakova, 2016).

– "innovativeness" as an integral indicator and the author's methods of its assessment were investigated. Peculiarities of the use and implementation of the examination of "innovativeness of the individual", with the help of the author's questionnaire-questionnaire "Express diagnosis of innovativeness" (Chudakova, 2016), 1677 respondents took part in its validation,

– a structural-functional model and a vector model of the joint study of conditions, factors and factors of "innovativeness" of the staff of educational organizations are proposed (Chudakova, 2016).

– the content was updated and the features of the implementation of the "psychological-organizational technology of forming the readiness of the personnel of educational organizations for innovative activities" ("Technology") and two models of its implementation were highlighted (Chudakova, 2016, 2017). In turn, each of the models consists of a complex of components, among which informational-semantic, diagnostic-interpretive, prognostic, corrective-developmental are mandatory.

This experience is pedagogically expedient and is implemented in master's programs for the preparation of master's (second) educational level applicants in both Ukraine and Uzbekistan.

Results and discussions. Analysis of the literature and results of scientific research, advanced psychological and pedagogical experience shows that scientists pay attention to the problem of introducing innovations into pedagogical practice in socially significant developments of different countries. In particular, we will try to outline in this article the experience of research and higher educational institutions of Ukraine and Uzbekistan, which work closely to improve the quality of training of higher education applicants in the fields of psychology and pedagogy. For example, *psychological sciences*, specialty 19.00.10 – organizational psychology, economic psychology. Research topic: "Formation of psychological readiness of personnel of educational organizations for innovative activity" (Chudakova V., 2008–2016) and "Formation of psychological competences of a competitive personality in the conditions

of innovative activity of the organization" (Chudakova V., 2016–2023). In recent years, the personnel of educational organizations of both Uzbekistan and Ukraine took part in the mentioned studies: managers, psychologists, teachers of secondary schools, scientific and pedagogical workers of higher education institutions and instructors of industrial training in companies, corporations, enterprises, etc., in the inter-course period and as part of professional development courses (including international internship). The results of their implementation are presented in more than 300 publications printed in professional publications of both countries.

It should be noted that the problem of forming psychological readiness for innovative activity found its continuation in the dissertation works of researchers of Ukraine and Uzbekistan, in various directions of psychological and pedagogical science and spheres of professional activity. Thus, further investigations of the above-mentioned problem *are being implemented in the field of professional activities of teachers of preschool educational organizations*, which are carried out on the basis of Puchon University in Tashkent (Republic of Uzbekistan, Korea) under the educational direction 70110103 "Management of educational institutions".

Within the framework of pedagogical *science*, research is carried out in the field of professional activity of *teachers of preschool educational organizations*, on the following topics: "Formation of psychological readiness for innovative activities of teachers of preschool educational organizations" (researcher Sh. Nurdavaltova, Puchon University in Tashkent, Republic of Uzbekistan, Korea); "Features of the formation of a favorable organizational and innovative environment of a preschool educational organization" (researcher I. Niyazmetov, Puchon University in Tashkent, Republic of Uzbekistan, Korea); "Features of the formation of motivational competence of teachers of preschool educational organizations" (researcher U. Juraeva, Puchon University in Tashkent, Republic of Uzbekistan, Korea).

It should be noted that the relevance of the mentioned problems and their insufficient theoretical, methodological and practical development is defined as the subject of our scientific search, therefore, the management of research activities takes place within the framework of the scientific school of V. Chudakova (Ukraine).

An important step towards full-fledged research is the planning of specific steps in the execution of work, that is, at the initial stage of research organization, the devel-

opment of logic (algorithm), specification of the specified steps, substantiation and design of the scientific and methodological apparatus of scientific research is studied and carried out. Our task is to outline those general approaches that will allow us to identify the invariant elements of any work, as well as to show how these elements function in research that reveals the interaction of the educational institution and the social environment, the individual and the team, the teacher and the student, the person and culture, personality formation and development in various educational systems.

As you know, any pedagogical research involves the definition of the categorical apparatus, as well as the main indicators of the quality of master's research. In fact, each of the selected methodological parameters (characteristics) puts the future specialist in front of the need to answer the questions (Table 1).

Table 1
The issue of determining the content of methodological characteristics of scientific research

Methodological parameters	Question
Problem	What should be learned from what was not learned before?
Topic	How to call it?
The urgency of the problem	Why and why study?
Object of study	What is considered?
Subject of study	How is the object viewed? What relations, aspects and functions characteristic of it does the researcher single out for study? What does the researcher intend to gain new knowledge about?
The aim of the study	What is the expected result?
Objectives of the study	What should be done for this?
Research hypothesis	What do we see that others did not see?
They defend themselves	What needs to be protected?
Novelty	What results were obtained for the first time?
Meaning for science	What changes have been made to science?
Value for practice	What can be changed in practice thanks to the research results?

As we can see, the questions are difficult, but important for solving the chosen problem. Students of higher education should look for answers, and mastering the discipline "Methodology of scientific research" helps in this, where master's students are included in active search work, gain experience working with scientific sources, learn to analyze and forecast. The competences declared in the educational program include not only a complex of research, but also professional ones, including such a quality as readiness for innovative activities.

It should be emphasized that the leading role is played by the scientific director, who organizes consulting work, provides appropriate advice in a timely manner, and adjusts the activities of applicants.

Conclusions. Innovation in education reflects a complex and long-term process influenced by many factors. A special role in the process of implementation of innovations is acutely assigned to *the problem of evaluating their effectiveness*, for this purpose, the development of diagnostic knowledge and skills, the development of special and objective measurement methods is needed. There is a problem of choosing various indicators and criteria for evaluating the results of the introduction of innovations. There is a need to determine the conditions, factors, regularities and mechanisms that affect innovative activity in the organization and ensure its effectiveness (Chudakova, 2022). Identifying problems: "formation of psychological readiness for innovative activity", "features of formation of a favorable organizational and innovative environment", "features of formation of motivational competence" open prospects for further exploration of the research.

ЛІТЕРАТУРА

1. Об инновационной деятельности : Закон Республики Узбекистан» от 24.07.2020 г. № ЗРУ-630. URL: <https://lex.uz/ru/docs/4910448> (дата звернення: 01.11.2023).
2. Про інноваційну діяльність : Закон України № 2849-IX від 13.12.2022 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 36. Ст. 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 01.11.2023).
3. Законодавство України у сфері інноваційної діяльності (департамент інвестицій, інновацій та інтелектуальної власності). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=bc1e5f83-45ce-4317-88d1-312102bb1514&title=ZakonodavstvoUSferiInnovatsiinoiDiialnosti> (дата звернення: 01.11.2023).
4. Феномен інновацій: освіта, суспільство і культура : монографія / В. Кремень та ін. Київ : Педагогічна думка, 2008. 472 с.
5. Чудакова В. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.10. 2016. 474 с. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ЧудаковаВП%20\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ЧудаковаВП%20(1).pdf) (дата звернення: 01.11.2023).

6. Chudakova V. Scientific and methodological support for the formation of psychological readiness for innovative activity as a means of developing a person's competitiveness. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 2017. № 23 (5). P. 8–25 (Canada). URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/232/223> (дата звернення: 01.11.2023).

7. Chudakova V. The integrative toolkit of "humanitarian expertise and correction" of the implementation of "The technology of forming psychological readiness for innovative activity" – the basis of the development of the competences of the individual's competitiveness in the conditions of digital and STEM education. Section 15. Humanistic expertise as a strategy for the development of the culture of the future Text : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltia Publishing, 2022. 348 p. P. 271–330. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-262-3-15>.

REFERENCES

1. Zakon Respublyky Uzbekystan "Ob ynnovatsyonnoi deiatelnosti" ot 24.07.2020 h. № ZRU-630. URL: <https://lex.uz/ru/docs/4910448>.
2. Zakon Ukrainy "Pro innovatsiinu diialnist" Zakon Ukrainy № 2849-IX vid 13.12.2022 r. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2002. № 36. St. 266. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text>.
3. Zakonodavstvo Ukrainy u sferi innovatsiinoi diialnosti (departament investytsii, innovatsii ta intelektualnoi vlasnosti). URL: <https://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=bc1e5f83-45ce-4317-88d1-312102bb1514&title=ZakonodavstvoUSferiInnovatsiinoiDiialnosti>.
4. Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo i kultura: monohrafiia (2008) / V. Kremen ta in. Kyiv: Pedahohichna dumka, 472 s.
5. Chudakova, V. (2016). Formuvannia psykholohichnoi hotovnosti personalu osvitykh orhanizatsii do innovatsiinoi diialnosti: dys. ... kand. psykhol. nauk ; 19.00.10 / Vira Petrivna Chudakova, In-t psykhol. imeni H.S Kostiuka NAPN Ukrainy. 2016. 474 s. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ChudakovaVP%20\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/166005/3/ChudakovaVP%20(1).pdf).
6. Chudakova, V. (2022). The integrative toolkit of "humanitarian expertise and correction" of the implementation of "The technology of forming psychological readiness for innovative activity" – the basis of the development of the competences of the individual's competitiveness in the conditions of digital and STEM education. Section 15. Humanistic expertise as a strategy for the development of the culture of the future TEXT: Scientific monograph. Riga, Latvia: Baltia Publishing, 348 p. P. 271–330. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/book/276>.
7. Chudakova, V. (2017). Scientific and methodological support for the formation of psychological readiness for innovative activity as a means of developing a person's competitiveness. *Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools*. 23 (5), 8–25 (Canada). URL: <https://farplss.org/index.php/journal/article/view/232/223>.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2023.
The article was received 29 November 2023.

НОТАТКИ

Наукове видання

Збірник наукових праць

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Випуск 104

Коректура · *Славогородська Н.В.*

Комп'ютерна верстка · *Михальченко М.С.*

Формат 64×84/8. Гарнітура *Pragmatica*.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 7,91.
Замов. № 0124/042. Наклад 200 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.